

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

AYDIN TONGA

EMEVİLER

Kabile Gücünden Din
Önderliğine Yükselişin Öyküsü

AYDIN TONGA

EMEVİLER

*Kabile Gücünden Din
Önderliğine Yükselişin Öyküsü*

EMEVİLER
Aydın Tonga

Doğu Kitabevi - 51

Genel Yayın Yönetmeni: İbrahim Horuz

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16997
1. Baskı: Eylül 2013

Bu kitabın tüm yayın hakları Doğu Kitabevi'ne aittir.
Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında tüm alıntılar,
Kültür Bakanlığı Telif Hakları Sözleşmesi gereği
yayınevinin iznini gerektirir.

Dizgi Konsept: Atilla Ceylan
Kapak Tasarımı: Atilla Ceylan

Son Okuma: Tuğba Uzunosmanoğlu

Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No: 244 Topkapı/İstanbul
Tel: 0212 576 01 36

ISBN: 978-605-5296-36-0

Doğu Kitabevi
Cağaloğlu Yokuşu, Narlıbahçe Sokakı No: 6 Cağaloğlu İstanbul
Tel: 0212 527 29 26 Faks: 0212 527 29 26

www.dogukitabevi.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
1. BÖLÜM	9
İslam Öncesi Dönem	9
İslam Öncesi İnançsal Yapı	10
Cahiliye Devrinde Allah İnancı	10
Önemli Hanifler	14
Aracısız Tanrıya İnanan Önemli İsimler	16
Cahiliye Döneminde Put İnancı	19
Cahiliye Döneminde 'Cin' Figüründe Allah İnancı	21
Cahiliye Devrinde İbadet Uygulamaları ve Bayram Günleri ...	26
Cahiliye Devrinde Uygulanan İbadetler	27
İslam Öncesi Ekonomik Yapı	33
Cahiliye Dönemi Siyasi Teşkilatlanma	42
2. BÖLÜM	49
Hilafet ve Siyaset Sahnesinde Emeviler	49
Emevi Devletinin Kurulmasını Hazırlayan Süreç	51
Emevi Halifeleri	55
Emeviler de Mali, İdari ve Sosyal Yapılanma	95
Ganimetler ve Vergi Gelirleri	96
3. BÖLÜM	113
Emeviler İktidar Zihniyeti ve Toplumsal Muhalefet	113
Emevi Devleti Siyasal Akıllı ve Örgütlenmesi	114

Siyasal Örgütlenmede Dinsel Akıl Mantiğı	115
Emevi Halifelerinin Tepki Çeken Uygulamaları ve Yaşamları	116
Yolsuzluk ve Sömürü Siyasetine Dayalı Emevi Mali Yapısı ...	122
Bir Emevi Politikası Olarak Arap Milliyetçiliği	128
Emevi Hanedanlığının Türk Katliamları	132
Kuteybe'nin Büyük Türk Kıyımı	136
Kuteybe Sonrası Türk Katliamları	141
 4. BÖLÜM	 147
Emevilere Karşı İsyân Hareketleri	147
1- Hariciler	148
2- Hz. Ali Cephesi	150
3- Mevali İsyânları	159
4- İktidar Kavgasının Yarattığı İsyânlar	160
 5. BÖLÜM	 177
Emeviler ve Bir Dönem Analizi	177
Emeviler Dönemi Öncesi Şekillenmeye Başlayan	
Egemen İslâm Paradigması	178
Ekonomik-Politik Düzlemde Emeviler	183
Emevi Devleti Siyasal İktidar Anlayışı	184
Emevi Hanedanlığı Ekonomi-Politik Zihniyetinin Analizi ...	190
Emevi Devleti-İslâm Öncesi Kabile Toplumu Karşılaştırması	193
Yaşayan Bir Rejim Olarak Emeviler	198
Sonuç Yerine	210
 Kaynakça	 213

ÖNSÖZ

Bugün din adına yaşanan, çatışma ve savaş ortamını, güç merkezlerinde süregelen tarafların saflaşmalarını ve bu güçlere meşruiyet katan düşünce sistemlerini ele almak için tarihe, tarihin bilimsel analizine başvurmaktan başka çaremiz yok. En azından düşünsel ve felsefi alanın sağlıklı bir biçimde çözümlenmesi için bu şart. Egemen iktisadi, sosyolojik ve dinsel dinamikler tahmin edileceği üzere dünden bugüne var olan ve gücünü sadece etrafına topladığı kitlelerden ya da kurulu düzenin sahiplerinden almıyor. Sözüünü ettiğimiz ekonomik ve dini hegemonya, köklü bir tarihe sahip ve bu tarih aralanmadığı müddetçe, söz konusu hâkim yaklaşımlar etrafında hep bir kitleler yığını bulacaktır. Bu noktada tarih yazımı, özellikle gündeme damgasını vuran olay ve paradigmaların arka planını ve güç odaklarının geçmişinin bugüne aktarımını doğru bir biçimde gerçekleştirdiği ölçüde, önümüze de ışık tutacaktır. Ya da düşünürün dediği gibi, “Aslanlar kendi tarihçilerini yaratıncaya kadar, tarih, avcılarının kahramanlıklarıyla dolu olacaktır”. Saray yazıcılarının kalemlerinden çıkan tarih kitaplarına yaslanarak hareket eden dinsel ve siyasal örgütlenmeler, cemaat ve sivil toplum örgütleri; kapı kullarına yakışır bir dille yazılmış tarih anlatımının sonrasında halkı peşinden sürükleyebiliyor, söylem ve eylemleri ile sömürü üzerine ku-

rulu bir düzeni meşrulaştırabiliyor ve bu bilinç hali üzerine kendilerini kabul ettirebiliyorlar. Şüphesiz bu örgütlenmeler dinsel meşruiyet ve güçlerini de “kiralık” kalem erbapları, tarikat şeyhleri ile sözüm ona halife ve ulemaların kendileri için söyledikleri “dini bütün örgüt” safsatalarından alıyorlar. Müslüman dünyanın neredeyse tümüne tahakküm eden ve Müslüman halkı adeta zihinsel olarak kötürümleştiren hâkim akıl, elbette bu inanılması zor durumu tarihin derinliklerinden alıyor. Sözünü ettiğimiz zaman diliminin geçmişi bin yıl öncesine uzandığından ve o zehirli söylemler bin yıldır Müslümanların zihinlerine defaatle şırınga edildiğinden, zehiri vücuttan çıkarıp atmakta kolay olmuyor. İşte Müslüman bireyin zihnini hurafe, yalan ve korku ile kuşatan; egemenlere her zaman biat etmesini isteyen, dua ve tevekkül nasihatleri ile muhakeme gücünü elinden alan zehrin kaynağı Emevilerdir. Yukarıda ifade edilen sözlerin ağırlığı ve önemi eminim elinizde bulundurduğunuz kitabı okuduğunuzda ortaya çıkacaktır. Çünkü bu kitap İslam öncesi verili düzenin, en önemli kabilelerinden biri olan Emevilerin, Peygamberin ölümünden bir elli yıl bile geçmeden devleti nasıl ele geçirdiklerini, mazlumlara üzerinde estirilen “din” terörünü, boğazına kadar çamura batan saltanatlarının görkemini, kendi içinde bile bir iktidar mücadelesi için boğazlaşmalarını, tüm gerçekliği ile gözler önüne sermektedir. Bu kitap; zorbalık üzerine kurulu rejimin devamlılığı için binlerce insanın kılıçtan geçirilmesini, zulme boyun eğmedikleri için binlerce insanın darağaçlarında asılmasını; düzenin efendileri için kurulan köle pazarlarını ve tabii ki bu zorbalığa boyun eğmeyen onurlu insanların mücadelesini anlatıyor. Zulmün tarihini aralamak adına kaleme aldığım bu kitap tarih boyunca sömürücü sınıflara karşı yaşamlarını siper eden, eylem ve söylemleri ile egemenler karşısında diz çökmeyen yiğit insanlara ithaf olunur.

1. BÖLÜM

Günlük hayatta, hiçbir bakkala rastlayamazsınız ki, bir insanın kendi hakkında söyledikleri ile hakiki şahsiyeti arasında fark gözetmesini bilmesin. Ama bizim tarihçilerimiz, henüz bu basit düşünce tarzına bile ulaşmamışlardır.

Alman İdeolojisi
Karl Marx

İslam Öncesi Dönem

İslamiyet öncesi dönemi, İslam inancına ait hukuk, inanç ve normlardan ayırt etmek için kullanılan “Cahiliye Dönemi” ifadesi hiç şüphesiz politik bir tanımlamadır ve dönem daha tanımlanma düzeyinde “ilkel, geri, arkaik” değer ve ilişkiler dünyası ile sunulmaktadır. Dönemin anılan biçimde nitelendirilmesi aynı zamanda Hz. Muhammed ile birlikte yeni kurulacak iktidar ilişkilerinin ve toplumsal yapının üstünlüğüne de vurgu yapan bir göndermedir. Biz burada o dönemi “inançsal ve ekonomik hayat” bağlamında ele alıp bu parametreler üzerinden “Cahiliye Dönemi”ni anlatmaya çalışırken, kelimenin “değer” yüklü bir tanımlama olduğunu da ayrıca ifade etmek istiyoruz. Hiç şüphesiz ifade edilen bu sözcüğü biz, “değer yüklü” hali ile değil, sadece tanımsal bilinirliği açısından kullanacağız. İslam Peygamberinin ölümünden 30 yıl sonra iktidara gelen Emevilerin kurduğu devlet modelini ve insanlar üzerinde yarattığı siyasal-dinsel bilinci hakkaniyetle ele almak ve değerlendirmek bakımından, İslamiyet öncesi dönemin sosyolojik, dinsel ve ekonomik ilişkilerinin bilinmesi gerekmektedir. Bu bağlamda

Kabile egemenliğinden, Emevilere uzanan tarihsel süreci doğru okumak için, kitabımızın birinci bölümünü tümüyle “Cahiliye Dönemine” ayırdık.

İslam Öncesi İnançsal Yapı

Yaygın İslam tarihi yazımının ve inanişinin aksine, “Cahiliye” çağı olarak nitelendirilip inançsızlık eksenine oturtulan dönem, başta Hristiyan ve Yahudi inancı olmak üzere pek çok inancın yerleşik olduğu bir dönemdir. Hicaz bölgesi (Mekke, Medine ve Taif) Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail’e dek uzanan geçmişi ile inananlar nezdinde zaten bilinen bir bölgedir. Aynı zamanda Kâbe’nin de burada anılan peygamberler tarafından inşa edildiği rivayet edilmektedir. Dolayısıyla Mekke ve Medine de yaşayanların, evveliyatlarına dair bir Peygamber ve Yaratıcı tarihleri vardı ve onlar bu tarihe yabancı değildiler. Bu bağlamda İslam inancına dair pek çok ibadetin bir benzerinin veya farklı uygulamasının aynısını “Cahiliye” döneminde de görmekteyiz. Haç, Oruç, Namaz, Dini Bayramlar dâhil olmak üzere pek çok ritüele bu dönemde de rastlamaktayız.

Cahiliye Devrinde Allah İnancı

Hicaz Bölgesinde yaşayanlar, Hz. İbrahim’den bu yana peygamberlik ve Allah inancı ile tanışık olan insanlar topluluğundan oluşmakta idi. Her ne kadar bu bölgede yaşayanlar, özellikle İslam öncesi dönemde Tanrı ile aralarında bir bağ olarak putları öne çıkarsalar da, ‘Yaratıcı’ inancı bir üst inanç olarak vardı. Araplara göre; “Tanrı kâinatın dışında olup bütün yaratıklar ona tabi idi, bütün varlıkların yaratıcısı ve ulu hâkimi olup yağmur yağdırır ve her şey

onun emrindedir” (Çağatay, 1957: 91). Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere İslam öncesi dönemde de Tanrı inancı bir din bağlamının dışında inançsal olarak yer almaktadır. Bu inanç hali ise kişilerin sadece kendi iç dünyalarında yarattıkları ruhani bir durum değil, aynı zamanda yaşam pratikleri ile de ortaya koyulan bir yaratıcı itikadının gerçekliğidir. İlerde değineceğimiz üzere pek çok dini ayinle ilgili ile yaratıcının varlığı tespit edilmekte, sahip çıkılan örf ve adetlerde yaratıcının izi üzerinden yürünmekte, dualar eşliğinde ibadetler yerine getirilmektedir. Örneğin Hac sırasında Kinane ve Kureyş kabileleri şöyle dua ediyorlardı: “Tanrımız sana geldik, sana geldik ki senin bir ortağın yoktur; ancak senin hükmünde olan bir ortağın vardır; sen ona hükmedersin o ise sana hükmedemez.” Bu surette her iki kabile de tanrının birliğini tanır, sonra putlarını ona ortak koşar fakat bu putları, Tanrının hükmü altında sayarlardı (Çağatay, 1957: 93). Öte taraftan bu durum Kur’an’da yer almış ve onların Tanrıya inandıkları fakat şirk ederek bunu yaptıkları ifade edilmiştir (Yusuf Suresi, 106).

Mekke’yi ele geçirmek ve Kâbe’yi yıkmak üzere Mekke’ye gelen Habeş Kralı’na bağlı Yemen Valisi Ebrehe’nin adamı Hunata’ya, Hz. Muhammed’in dedesi Abdulmuttalip’in söyledikleri de gerek Kâbe’ye olan inancın tarihselliği açısından gerekse de Tanrı inancını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Abdulmuttalip Hunata’ya, Ebrehe’ye iletilmek üzere şöyle demiştir: “Vallahi, onunla savaşmak istemeyiz, buna bizim gücümüz yetmez. Bu ma’bed, Allah’ın kutsal Beyt’idir.¹ Ve sevgili dostu Hz. İbrahim aleyhisselamın evidir. Kâbe, Allah’ın beyti ve haremi olduğu halde,

¹ Araplar, Kâbe’ye, ev anlamına gelen ‘Beyt’ derlerdi. Beyt-i Haram, kutsal ve saygı değer ev, mabed demektir.

eğer onu müdafaa etmezse ve Ebrehe ile Beyt'inin arasından çekilirse, yani Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmasına engel olmazsa, vallahi bizim müdafaa edecek bir gücümüz yoktur." (İbni Hişam, 1981:29).

Araplar genel olarak Allah'a inanıyorlardı (Cabiri, 1981:129). Bu durum Kur'an'da da yer almış ve konu ile ilgili şu ayetler inmiştir: "De ki: Biliyorsanız söyleyin, yer ve onda bulunan kimindir? Allah'ındır diyecekler. De ki: Öyleyse ders almaz mısınız? De ki: Yedi göğün de Rabbi, yüce arşın da Rabbi kimdir? Allah'tır diyecekler. De ki: Öyleyse O'na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" (Mü'minun, 23/84-87). Peki, Araplar yukarıda da değindiğimiz üzere Allah inancına sahipse, bu putlar ne oluyordu? Dönemin sosyo-ekonomik yapısı içerisinde putun inanç yapısında önemli bir yeri vardı. Putlar yaratıcı ile inananlar arasında bir inanç figürü olarak görülüyordu. Bu figür ile adeta yaratıcıya yakınlaşıyor ve Allah ile aralarında bir bağ olarak putlar devreye sokuluyordu. Kuşkusuz döneme damgasını vuran kabile egemenliği de putları öne çıkarmıştır. Öyle ki kabile temsilcilerini göstermek bakımından her kabile kendi putu üzerinden yaratıcıya yönelmiştir. Putu bir inanç figürü olarak öne çıkaran bir başka neden de ekonomiktir. Özellikle Hac dönemlerinde civar yörelerden Mekke'ye gelen insanlar bu putlara yüksek miktarda hediye bırakıyorlardı ki, bu hediyeler de doğal olarak putun sahibi olan kabilelere gidiyordu.

Bütün bunlara karşın putlar bize Araplarda Allah inancı olduğunu göstermektedir ki, bu durum Kuran'da şöyle yer almıştır: "Onlar Allah'ı bırakarak, kendilerine fayda da, zarar da veremeyen putlara taparlar. Derler ki: Bunlar, Allah'ın katında bizim şefaathçilerimizdir." (Yunus, 10/18). "...Allah'ı bırakıp putlardan dost edinenler derler ki: Onlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz." (Zümer, 39/3)

Diğer taraftan Araplarda yerleşik Tanrı inancı özellikle Hz. Muhammed gelmeden önce etkisini iyice hissettirmiş; Mekke, Taif ve Medine de bazı insanlar putların ötesine geçen bir Allah inancı aramaya başlamışlardı. 'Hanif'² adı verilen bu arayıcılar, Musa ve İsa dinlerine karşı belki sempati duymuşlarsa bile, onları kabul etmemişlerdi. Bunlar kendilerinin atası ve Kâbe'nin kurucusu addettikleri Hz. İbrahim'in dinini araştırıyor ve bu dini ihya edecek yeni bir peygamberin gelmesini bekliyorlardı. Fakat aralarında bir birlik ve müşterek bir ibadet şekli mevcut değildi. Bunlar sadece tek Tanrıya inanıyorlar ve bu Tanrının görünen, bilinen her şeyin üstünde olup, ona şirk koşulamayacağına, onun doğmamış ve doğurmamış olduğuna onun bütün mahlûkatı yarattığına iman ediyorlardı (Üçok: 1967:15). 'Hanif' inancına mensup bu kimselerin en meşhur olanları ise aynı zamanda Hz. Muhammed'inde akrabaları idi. Bunlar:

- Hz. Muhammed'in ilk eşi Hz. Hatice'nin amcasının oğlu Varaka b.Nevfel,
- Hz. Muhammed'in halası Umeyme'nin oğlu Ubeydullah b. Cahş,
- Varaka ve Hz. Hatice'nin amcasının oğlu Osman b.Huveyris,
- Hz. Ömer'in amcaoğlu Zeyd'dir.

Şimdi yukarıda isimlerini andığımız Hanifleri daha yakından tanımaya çalışalım.

² Kur'an henüz insanlara ulaşmadan önce tek tanrı inancını taşıyan kişilere Arapça Hanif, bu inanca da Hanif İnancı adı verilir. Bu kişiler İbrahim peygamberin yolunda oldukları için bu isimle anılırlar.

Önemli Hanifler

1- Varaka b. Nevfel

Künyesi Kusay oğlu Abduluzza oğlu Esed oğlu Nevfel oğlu Varaka'dır. Soy kütüğü beşinci göbekten Hz. Muhammed'in dedesi ve aynı zamanda Mekke ve Kâbe'nin başkanı Kusay'a kadar ulaşan Varaka, Hz. Muhammed'in eşi Hz. Hatice'nin de amcaoğludur. Varaka din arayışı içerisinde önce Şam'a gider ve orada Hristiyan olur; yıldızlar ilmini, Tevrat ve İncil kitapları tahsilini yapar. O kadar ki daha sonra kutsal kitaplarla ilgili bilgisinden dolayı bir şöhret edinir ve kutsal kitapları Arapçaya çevirir. Hz. Muhammed'e peygamberlik gönderildiği zaman Hz. Hatice bu durumu Varaka ile paylaşınca ona şu sözleri söyler: "Eğer bu söylediklerin doğru ise Muhammed peygamber olarak gönderilmek üzere bulunan bir zattır; kendisine gönderilen melek de Hz. Musa'ya gelen Cibril-i Emin (Cebrail)dir" (Çağatay, 1957:147). Varaka Hz. Muhammed'in davetini tasdik etse de, İslam dinine davetin açıkça gerçekleştirilmediği dönemde vefat etmiştir.

2- Cahş Oğlu Ubeydullah

Hz. Muhammed'in halaoğlu da olan Ubeydullah Hz. İbrahim'in dini inancına olan bağlılığı neticesinde, yerleşik din inancını sorgular ve arayışlara girer. Birçok memleket ve şehir gezip din adamlarıyla konuşmasına rağmen tereddütlerine çözüm getiremeyen Ubeydullah en sonunda aradığı dini Hicaz bölgesinin kuzeyi ve Suriye'nin güneyinde yaygın olan Hristiyanlıkta bulur ve Hristiyan olur. Daha sonra ise Hz. Muhammed'in Peygamberliği ile bazı Mekkelilerle birlikte o da Müslüman olur. İslam inancını kabullendikten kısa bir süre sonra Ebu

Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe ile evlenen Ubeydulah, Mekke'de Müslümanlara yapılan baskılar sonrasında kimi Müslümanlarla birlikte Habeşistan'a gider. Habeşistan'da kaldıktan bir süre sonra dini inancını yeniden değiştiren Ubeydullah, karısı Ümmü Habibe'ye bu durumu şöyle açıklar: "Ben bütün dinleri inceledim, Hıristiyanlığı hepsinden üstün buldum. Daha önce de bu dinde idim daha sonra İslam dinine girdim, şimdi gene Hıristiyanlığa dönmek istiyorum" (Çağatay, 1957:148).

3- Huveyris oğlu Osman

Hız. Hatice ve Varaka'nın amcaoğlu aynı zamanda Hız. Muhammed'in de akrabası olan Osman da dönemin önemli haniflerindendir. O da tıpkı diğer Hanifler gibi din arayışı içerisine girdiği süreç sonrasında diğer bazı Hanifler gibi Hıristiyan inancını benimser. Kimi anlatımlara göre Osman, Hıristiyan inancını benimsedikten sonra Bizans sarayında hızla yükselmeye ve mevki kazanmaya başlar. Bu anlatımlara göre Osman'ın adı geçen dini seçmesinin altında yatan neden, sarayda yükselme ve mevki kazanma hırsıdır.

4- Amr Oğlu Zeyd

Adiy boyundan olan Zeyd aynı zamanda Halife Ömer'in kız kardeşi Fatıma ile evlenmiş Said'in babasıdır. Hız. Muhammed zamanında da yaşayan ve Müslüman olan Zeyd bu anlamda en ünlü Haniflerden birisidir. Aynı zamanda şairde olan Zeyd daha İslamiyet gelmeden, yerleşik inançlarla bağlarını kesmiş, geleneklere karşı çıkmıştır. Kendisini Hız.İbrahim'in getirdiği dinin bir üyesi olarak gören Zeyd, Halife Ömer'le müslüman olmadan önce bu yönlü tartışmalara girmiştir. Zeyd'in Kabe'de şöyle dua ettiği rivayet edilmiştir: 'Ey Tanrım ibadet ederek, bo-

yun eğerek temiz niyetle sana geldim. Sana karşı boynum büküktür, üzerime ne yüklersen katlanırım. Ben, kibiri değil, iyiliği arıyorum'. Din arayışı içerisinde olan Zeyd, Musul ve Cezire bölgelerinde papaz ve hahamlarla görüşükten sonra dönüş yolunda Lahm kabilesinin üyeleri tarafından öldürülmüştür.

Yukarda açıklanan Haniflerin dışında pek çok kişi de salt Tanrı inancını benimsemişlerdi. Saide oğlu Kus ve Ebu Salt oğlu Ümeyye bu isimlerin başında gelir. Bu iki ismin görüşleri de dönemin inanç gerçekliğini görmek bakımından önemlidir.

Aracısız Tanrıya İnanan Önemli İsimler

• *Saide Oğlu Kus*

Maad kabilesinin İyad kolundan olan ve aynı zamanda belagat ve şairlik yeteneği ile bilinen Kus'un bir dönem Hıristiyan inancını da benimsediği ifade edilir. Topluluk olarak bir araya gelinen kimi ortamlarda hutbeler okuyan Kus'un söylemleri, inançsal kimliğini anlamak bakımından oldukça önemlidir. Kus bu hutbelerde halka şöyle seslenmiştir: "Ulu Tanrı, kendisine ibadet edilecek biricik Tanrıdır. Doğmamış ve doğurmamıştır. O, yaratıkları yarattı ve yolladı. Yarın gene ona dönülecektir". Tanrının birliğine, ahiret gününe, öldükten sonra dirilmeye inanan Kus, bir şiirinde düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: "Ey ölüye ağlayan kimse! Ölüler mezarlarında yatıyorlar. Üstlerinde kendi mallarından olarak yalnız bir kefen parçası vardır. Onları kendi hallerine bırak uyusunlar; zira bir gün gelecek ki o gün çağrılacaklar; onlardan uykudan uyanır gibi uyanıp evvelce nasıl yaratılmışlarsa gene öyle yaratılıp çağrılan yere gidecekler. Onların bir kısmı çıplak bir kısmı giyinik olarak gelecekler. Giyinik olanlar da bir kısmı yeni elbiseler, bir kısmı eski elbiseler giy-

miş durumda olacaklar.” Kus’un bu hutbesini daha Peygamberliği gelmeden dinleyen Hz. Muhammed onun hakkında şöyle demiştir: “Tanrı Kus’u yarlıgasın; O, ayrı bir ümmet olarak haşrolunacaktır” (Çağatay, 1957:151).

Hz. Muhammed’in de övgüsüne mazhar olan Kus yine bir hutbesinde, Ukkaz panayırında, halka şöyle seslenmişti: “Ey Ahali! Geliniz, dinleyiniz, belleyiniz, ibret alınız. And içerim Tanrının katında bir din vardır ki o, şimdi bulunduğu-muz dinden daha sevgilidir. Tanrının gelecek bir elçisi vardır ki, gelmesi pek yakın oldu, gölgesi başınızın üstüne geldi. Ne mutlu o kimseye ki ona uyar, o da kendisine doğru yolu gösterir. Ey Topluluk! Nerede babalarınız, dedeleriniz! Nerede süslü saraylar ve taştan yapılan yapılar yapan Ad ve Semud kavmi? Hani dünya varlığına mağrur olup da kavmine ben sizin en büyük Tanrınızım diyen Firavun ve Nemrud? Onlar size nispetle daha zengin, kuvvet ve kudret bakımından sizden daha artık durumda değil miydiler? Bu dünya, değirmeninde onları öğüttü, toz etti dağıttı, kemikleri bile çürüyüp dağıldı; evleri yıkılıp ıssız kaldı. Yerlerini yurtlarını şimdi köpekler şenlendiriyor. Sakın onlar gibi gaflet etmeyin, onların gittiği yoldan gitmeyin. Her şey yok olacaktır. Kala-cak olan ulu Tanrıdır ki, birdir benzeri ve ortağı yoktur. Tapılacak olan O’dur. Doğmamış ve doğurmamıştır. Önce gelip geçenlerde bizim için ibret alınacak çok şeyler vardır. Ölüm ırmağının girecekleri yerleri var amma çıkacak yeri yoktur. Büyük küçük hep göçüp gidiyor, giden geri gelmiyor. Anladım ki herkese olan bana da olacaktır” (Çağatay, 1957:152).

• *Ebu’l Salt Oğlu Ümeyye*

Hicaz’da Tanrının birliğine inanan önemli isimlerden birisi de Ümeyye’dir. O da Kus gibi İyad kabilesindendir. Aslen

Mekkeli olmasına rağmen Taif’de dünyaya gelen Ümeyye, Hz. Muhammed zamanında yaşamıştır. Babası gibi kendisi de şair olan Ümeyye, putları reddetmiş, zinaya karşı çıkmış ve ibadete olan düşkünlüğü ile tanınmıştır.

Zu Yezen oğlu Seyf’in M.572 yıllarında Yemen hükümetini tekrar ele geçirip hükümdar olması üzerine Kureyş tarafından mebus olarak Yemen’e gönderilen Ümeyye toplum içerisinde de muteber bir yere sahipti. Kutsal kitapları okuyan, Yahudilik ve Hristiyanlıkla ilgili bilgi sahibi olan Ümeyye, şiirlerinde de bu dinlerden alınan müşterek esasları kullanmıştır. Ayrıca ‘bi’s-me ke’llahümme’³ tabirini ilk defa kullanmış daha sonra bu tabir Mekke halkı tarafından benimsenerek, yazılan yazıların başında kullanılmıştır.

Ümeyye, aynı zamanda dönemin ünlü şairlerindendir. Şiirlerinde de tanrının birliği, sevap, ceza, cennet ve cehennem temalarını bolca kullanmıştır. Örneğin şu sözler ona aittir: “Kendine bir destek edinmeyen ve kullarını bir takdir üzerine yaratan Tanrıya hamdolsun. Onun kudretine boyun eğenler arasında, şükretmek için de benimde yüzüm ve bütün vücudum secde eder”. Yine şu sözler de O’na aittir: “Tanrımızın varlığına olan deliller apaçıktır. Bu delilleri ancak bir kâfir inkâr eder. Gece ve gündüz yaratılmıştır. Bunların her birinin süresi birbirinden ayrı olarak belirtilmiş ve sınırlandırılmıştır. Yüce Tanrı, ışığı her tarafa saçılmış güneş ile her tarafı aydınlatır. Kıyamet günü Tanrının katında haniflik dininin dışında her din boştur”.

Ümeyye ölüp yeniden dirilmeye de inanmaktadır. Bu husus ile ilgili düşüncelerini de şöyle açıklamıştır: “Geçmiş olay-

³ Allahü Tealanın ismi ile başlayan bu terimi ilk başlarda Hz.Muhammed de kullanmış daha sonra gelen ilgili ayetler aşama aşama bu terim Bismillahirrahmanirrahim’e dönüşmüştür.

larda bir ibret görüyor musun? Ey kalbim! Kötülükleri bırak, kör olma, yolunu şaşırma, ölümü ve öldükten sonra dirilmeyi hatırlardan çıkarma; ondan daima kork. Gelmiş ve geçmiş zamanın aldattığı kişilerden olma. Çünkü sen üzerinde yaşayan insanları aldatmakta olan bir dünyadasın. Bu dünyada -senin için- kalbi kinle yanıp tutuşan bir düşman vardır”.

Ümeyye aynı zamanda yaşanan sorun ve açmazlarla ilgili bir kurtarıcı olarak Peygamber de beklemektedir. Öyleki kendisi toplum içinde bir peygamberin çıkabileceğini ve yaşanacak olanlarla ilgili insanlara bilgi verebileceğini bile ifade etmiştir. Ümeyye bütün bu düşünce ve görüşlerine karşın Hz. Muhammed’in peygamberliğine inanmamıştır. Buna gerekçe olarak da Bedir savaşını göstermiş ve bu savaşta Hz. Muhammed’in akrabalarını öldürmesini eleştirmiş ve Hz. Muhammed’e niçin inanmadığını şöyle ifade etmiştir: “Eğer Muhammed gerçek Peygamber olsaydı akrabalarını öldürmezdi”. Ötesi Bedir savaşında ölenler için mersiyeler⁴ yazmış, bu mersiyelerin açıktan açığa okunma talebi ise, halk üzerinden olumsuz etki yaratabileceği gerekçesi sebebiyle Hz. Muhammed tarafından yasaklanmıştır. Ümeyye tüm bu düşünceler içerisinde İslam inancını benimsemeden yaşama veda etmiştir. Hz. Muhammed onun hakkında şöyle demiştir: “Ümeyye İslamiyeti kabul etmeye yakındı. Ümeyye’nin şiiri mü’min, kalbi kâfirdir” (Çağatay, 1957:155).

Cahiliye Döneminde Put İnancı

“Cahiliye” diye anılan dönemin en yaygın inançlarından olan ‘Put’ inancı, şüphesiz insanların ruhi ve manevi

⁴ Divan edebiyatında ölen bir kimsenin yiğitliğini, cömertliğini, iyiliğini, yaptıklarını övmek ve ölümünden duyulan acıyı, dile getirmek için yazılan şiir türüne mersiye adı verilir.

dünyalarından bağımsız olarak var olan bir inanç değildi. Putlar esasında Tanrıya ulaşmanın bir aracı olarak sahipleniliyor ve ona inanış bu 'aracı' olma hadisesi üzerinden belirliyordu. Öyle ki Araplar gökleri ve yeri yaratan, idare eden en yüce Tanrı olarak Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte kendilerini Allah'a yaklaştıracığı ve onun katında şefaatçi olacağı düşüncesiyle putlara tapıyorlardı. Bu durum Kuran'da yer almış ve bununla ilgili Zümer (39/3) suresinde şöyle denilmiştir: "Biz bunlara sırf bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz derler. Şüphesiz Allah (Kıyamet günü) ayrılığa düştükleri konularda aralarında hüküm verecektir" (İlk Dönem İslam Tarihi, 2010:15). Yukarda da değindiğimiz gibi Hanif inancı başta olmak üzere diğer inanç gruplarının da yer aldığı böylesi bir dönemde insanların kendi yaptıkları putlara tapması olası bir durum değildir zaten. Öte taraftan İslamiyet'in hemen öncesinde sayıları yüzlerle ifade edilen bu putların çıkış noktası önemlidir. Bir yaklaşıma göre Put inancı Samilere has inanışın kökenlerine dayanmaktadır. İbn-i İshak'a göre ise bu inanışın arka planında yine Haniflik inancı ve Kâbe vardır. Şöyle ki "Mekke, İsmail oğullarına dar gelince, insanlarda diğer bölgelerde bir yurt aramak için yola çıktılar. Bu arada Mekke'den ayrılan herkes kutlu tapınağa (Kâbe) saygı sebebiyle oradaki taşlardan bir tanesini yanına alıp götürdü. Mekke'den ayrılanlar, indikleri veya gittikleri yerde bu taşı bir yere koyar ve Kâbe'nin etrafında dolaştıkları gibi bu taşın etrafında dolaşırlardı; bu suretle yavaş yavaş hoşlarına giden veya beğendikleri başka taşlara tapma âdeti ortaya çıktı. Bundan sonra nesiller birbirini takip etti, eski dinlerini unuttular. Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in dinini değiştirmiş oldular. Bununla beraber aralarında ta Hz. İbrahim zamanından beri devam ede gelen kalıntılar

vardır ki; bunlar Hz. İbrahim dininden olmayan bazı şeyleri bu dinle ayırtmakla beraber Kâbe'ye saygı göstermek, onun etrafında dolaşmak (tavaf), ona hac ve umre amacıyla gitmek, Arafat ve Muzdelife dağlarında durmak, kurban kesmek üzere develer götürmek, hac ve umre zamanında telbiye etmek gibi Hz. İbrahim'in dini icabı olan gelenekleri yerine getirmeye devam ettiler" (Çağatay, 1957:92).

Bu noktada şunu söyleyebiliriz ki gerek eski inanışlarının bir devamı olarak gerekse de yukarda öne sürülen yaklaşım çerçevesinde 'Put' bir figür olarak, Cahiliye döneminin inanç öğelerinden birisini oluşturmuştur.

Cahiliye Döneminde 'Cin' Figüründe Allah İnancı

Arapların İslamiyet gelmeden önceki inançsal öğelerinden bir tanesi de Cin inancıdır. Bu inanca göre insanlar; kendilerini çevreleyen tabiatın gücünü görüyorlar fakat bu gücün özel vasıtalarla kendi hizmetlerine alınabilen kuvvetlerle dolu olduğuna inanıyorlardı. Bu kuvvetler cinlerdi ve bu cinleri, Tanrının kızları sayıyorlardı. Uçsuz bucaksız çöller, ulu dağlar bu neviden varlıklarla dolu idi. Araplar çeşitli doğa olayları içerisinde onları işittiklerini ve garip biçimde gördüklerini varsayıyorlardı. Yine onlara göre cinlerde tıpkı insanlar gibi yeryüzüne dağılırlardı ama onlar ateşten ve havadan yaratıldıkları için gözükmezler ya da pek nadir olarak insanlar onları görebilirdi. Peki, bu cinlere hangi özellikler atfedilmişti; nerelerde yaşarlardı, cinler karşısında insanlar neler yapmalıydı? Birlikte okuyalım: "Cinler, hayır ve şer yapmaya da muktedirdi. Bu sebeple onların teveccühünü kazanmak, onlara saygı göstermek ve ibadet etmek icaba ederdi. Her cinin belirli bir yeri olduğu ve kayaları, ağaçları ve putların içini mesken yaptıkları kabul edilirdi. Her kabilenin veya birkaç

kabile topluluğunun özel bir cini, bir kayası, ağacı veya bir heykeli bulunup, bunun yakınında belli bir topluluk ikamet eder ve dini ödevini yerine getirirdi” (Çağatay, 1957: 91).

“Cin olarak tanımlanan ve inanılan bu ilahi varlıkların sayısı kabileden kabileye göre değişmekte idi ama bazıları bütün Arap yarımadasında saygınlık kazanmıştı. Bunların başında da, *Allah* (El-İlah, Tanrı) gelmekteydi. İlahi ve kutsi âlemi en yüksek şeklinde benliğinde toplayan Allah, evrenin yaratıcısı ve imanın bekçisi sayılırdı. Hicaz’da üç ilahe (tanrı-ça), “Allah’ın kızları” olarak başta geliyordu. Önce, Heredotos’un Alilat şeklinde zikrettiği *Ellat* (El-lat veya Lat) vardı. İsmi doğrudan doğruya “ilahe” anlamına gelen Ellat’ın sabahyıldızını temsil ettiği söylenebilir. Elenlenmiş Araplarsa Ellat’ı, Eski Yunan tanrıçalarından Atena’yla özdeşleştirmektedir. Ellat’ın ardından, başka bir takım kaynakların Venüsle özdeşleştirdiği ve ismi “pek kudretli” anlamına gelen *Uzza* yer almaktaydı. Üçüncü büyük ilahe de, kader iplerini kesen makasları elinde tutan ve deniz kıyısında bir tapınağı bulunan kader tanrıçası *Menat* idi. Kırmızı akik suretli Hübel ise, Mekke’nin büyük tanrısıydı” (Rodinson, 1968:28). Putlar gibi dönemin simgesel inanç öğelerinden birini oluşturan cinler, ‘Allah’ın kızları’ olarak aslında yine Allah’la kendileri arasında bir aracı olarak var oluyordı.

Buraya kadar işlediğimiz İslam öncesi Hicaz bölgesindeki inanç sistemini gösteren ‘put’, ‘cin’ ve ‘tek tanrı’ inancının tarihsel arka planı ile ilgili çok geniş bir yazın vardır. Ve bu yazının ortak teması inançların temelinin ‘mitolojik’ ya da ‘felsefi’ kökenlerde oluştuğunun açıklanmasında karşımıza çıkar. Kitabımızın sınırları noktasında bu konunun ayrıntılarına girmemekle beraber İslam inancı ile ilgili kitap ve araştırmaları ile bilinen Hamilton A.R.Gibb’in İslam’ın bu inanç sistemi ile arasındaki farkı ortaya koyan görüşlerini paylaş-

mak istiyoruz. Gibb, Hicaz bölgesi inanç sistemini Animizmin⁵ yaklaşımları ile Yunan düşünce sistemi tarafından belirlendiğini öne sürdükten sonra şöyle der: “Animizmin baskın fikirleri gibi, Mekkelilerin ticari düşünce ve kurumları ile tarım işlemleri hâkimiyet altına alınarak, yüce bir kontrol edici güç inancını daha da pekiştirmenin vasıtaları haline dönüştürülür” (Gibb, 207:1991). Gibb, burada inanç sistemini, sosyo-politik bir çözümleme ile dönemin ticari-üretim ilişkilerini denetleyecek ve kontrol edecek bir üst inanç (yaratıcı) olarak tanımlar. Bu üst inancın hikmetinden sual olunamayacağı için, toplum bu inanca biat etmek zorunda kalacak böylelikle de toplumsal kontrol sağlanmış olacaktır.

O halde şu soru ile devam edelim: İslam inancını Animizmden ayıran teolojik-ruhani etken nedir? Bu sorunun cevabına geçmeden önce Gibb’in İslam öncesi Hicaz bölgesindeki inanç sisteminin temeli olarak gördüğü Yunan düşünce sisteminden bir felsefecinin Plotinos’un görüşlerine yer vermek istiyoruz. Plotinos İslamiyet’ten yaklaşık 400 yıl önce yaşamış bir Yunan felsefecisidir. Plotinos tanrıdan ‘bir’ diye söz eder ve tanrının her şeyi aştığını söylemek dışında bir şey söylenemeyeceğini öne sürer. Ona göre Tanrı insanın sözcüklerinin sınırı içine hapsedilemez ve duyularla insan ona ulaşamaz. Ona ne akıl yürütmeye, ne duyusal bir tecrübe ile ne de deney ile ulaşılabilir ona ancak mistik bir vecd⁶ halinde ulaşılabilir. Düşünürün ifadeleri ile devam edersek: “İlk anlamıyla nice var olan

⁵ Her nesnenin bir ruhi varlık veya ruh tarafından yönetildiğini kabul eden sistem.

⁶ Kişinin bilinci ve hafızası yerinde olmakla birlikte kendisine (dünyevi-fiziksel varlığına, duyumlara) ilişkin hiçbir algılamasının olmadığı ve kişinin tümüyle kendisi haricindeki bir obje ya da varlıkla (imaj, hayal, ruh, ilah vs.) ilgi kurduğu nadir şuur hallerinden biridir.

varsa, ne biçimde olursa olsun, varlıklar içinde olduğu söylenen nice nesne varsa, bunların hepsi bir olmakla vardır. Bir olmasaydı ne gibi bir şey olabilirdi? Sözünü ettiğimiz Bir'den ayrıldıklarında onlar yok oluyor; nitekim Bir olmayacak olsa ne ordu ne koro ne sürü var. Birlik onların yanında değilse niceliklerde yoktur. O halde Bir nedir ve nasıl bir doğaya sahiptir? Bunu söylemenin hiçte kolay bir şey olmadığına şaşılmasın; çünkü ona ne var olan ne de idea demek kolay oluyor. Ama bizdeki bilgi idealar bağlı. Ruh, biçimden bağımsız bir nesneye kadar gittiğinde, tanımlama yapılamamasından ötürü kavrama olanaksız oluyor; çünkü söz konusu şeyin dışına çıkmakta ve hiçbir şey elde edemeyeceğinden korkmaktadır. Öte yandan O, 'bir şey' değildir ve her 'şey' den önce gelir. 'Olan'da değildir, çünkü olan var olana ilişkin bir biçime sahip olur; oysa O, biçimden de bağımsızdır" (Çotuksöken, 14-17:1989). Plotinos'un bu oldukça önemli görüşlerinin bir benzerine aradan yüzyıllar geçmesine rağmen bir başka önemli felsefeci de Jiddu Krishnamurti'de rastlıyoruz. 20.yy en bilgin felsefecilerinden olan Krishnamurti'de 'Tanrı Üzerine' isimli eserinde şöyle der: "İnanç, insanları böler, insanları katı yapar, birbirlerinden nefret ettirir ve savaşı besler. Dolaylı bir biçimde, istemeyerek, korkunun inancı doğurduğunu evetliyorsunuz. Korku olgusuyla yüz yüze gelmek için, inançtan kurtulmuş olmak gerekir. Diğer herhangi bir ülkü gibi, inanç, 'olan'dan bir kaçıdır. Hiç bir korku olmadığı zaman, zihin oldukça değişik bir boyuttadır. Ancak o zaman, bir Tanrı'nın var olup olmadığı sorusunu sorabilirsiniz. Korku ya da inançla bulutlanmış bir zihin, herhangi bir anlayışa, hakikatin ne olduğunun algılanması yeteneğine sahip değildir. Öyle bir zihin yanılısma içinde yaşar ve çok açık ki, Yüce olanla karşılaşamaz. Yüce olanın, sizin ya da bir başkasının inancı, kişisel görüşü ya da vardığı sonuçla hiç bir ilgisi yoktur. Bilmeden

inanıyorsunuz, ama ‘bilmek’, bilmemektir. “Biliyorum” diyen zihnin küçücük alanı içinde bilmek, zamanla kısıtlıdır ve bu yüzden, ‘olanı’ olasılıkla anlayamazsınız. Her şeyin sonunda, “Karımı ve arkadaşımı biliyorum.” dediğiniz zaman, yalnızca imgeyi ya da anıyı biliyorsunuz, bu ise ‘geçmiş zaman’dır. Bu yüzden, herhangi bir kişiyi ya da herhangi bir şeyi, hiç bir zaman gerçekten bilemezsiniz. Yaşayan bir şeyi bilemezsiniz, yalnız ölmüş bir şeyi bilebilirsiniz. Bunu gördüğünüz zaman, ilişkileri ‘bilmek’ terimi içinde düşünmezsiniz artık. Bu yüzden, kişi hiç bir zaman, “Tanrı yoktur.” ya da “Ben Tanrı’yı biliyorum.” diyemez. Bunların her ikisi de küfürdür. Olanı anlamak için özgürlük olmalıdır; bilinenden kurtulmuş olmak değil sadece, bilinenin korkusundan da, bilinmeyenin korkusundan da kurtulmuş olmak” (Krishnamurti, 56: 2009).

Bu iki önemli felsefecinin görüşlerini biraz uzunca da olsa vermemizin sebebi, Tanrı algısı ve arayışı üzerine çalışmaların tarihsel sürekliliği ortaya koymasından ileri gelmektedir. Bu süreklilik üzerinden inanç tarihine baktığımızda ancak, daha bilimsel ve sağduyulu bir inanç tarihi okuması yapabiliriz. Şimdi yukarıda sorduğumuz soruya geri dönelim ve İslam inancını Animizm’den ayıran olgunun ne olduğu sorusuna Gibb’in görüşleri doğrultusunda cevap verelim. Yazara göre Animizm ile var olan soyut ve mistik güçlerin varlığında bir dünya, İslamiyet ile ortadan kaldırılmış ve bir iradi güç olarak Tanrı’nın varlığı ile animistik düşünce ve güçler tasfiye edilmiştir. Gibb bu noktada şöyle söyler: “Kontrol edici zati bir Tanrı’ya iman, ibadetlerin yeniden hasredilmesi ve bildik kavramlara yeni anlam yapıları sağlanması ile iyice pekiştirilir. Bunlara uygun düşüncelerin desteklenmesini sağlar; geriye uygun yaklaşım dayanaklarının inşa edilmesi kalır. Animistik dinin can evinde bulunur gibi görünen korkular, belki de saygıyla karışık dini duyguya dönüşebilir, ancak saygıyla

karışık korkuyla hakiki dindarlıktan kaynaklanan hürmet arasında gerçekleştirilmesi zor bir geçiş vardır. Kelimelere dökmek bile güçtür, ancak hürmetin korkuyla karışık saygıya ilave iki özelliğe daha ihtiyaç duyduğu söylenerek kabaca tanımlanabilir: Tanrı'nın iyiliği duygusu ve Tanrıyla kişisel ilişki arayışı" (Gibb, 207:1991).

Gibb tarafından yapılan çözümlemeler, inanç anlayışının, İslam öncesi ve sonrasında yapısal değişimini ortaya koyarken bir diğer gerçekliği ortadan kaldırmıyor. O gerçeklik ise İslamiyet'in geldiği topraklarda başka din ve inançlara (Yahudi, Hristiyan, İbrani vb.) mensup insanlar vardı ve o insanlar dini hayatlarını sürdürüyorlardı.

Cahiliye Devrinde İbadet Uygulamaları ve Bayram Günleri

Cahiliye Bayram Günleri

a) Kurban Bayramı

Cahiliye döneminde göze çarpan en önemli dini bayram kurban bayramıdır dersek yanlış olmaz kanaatimizce. Bazı tarihi kaynaklara göre bu günün kökeni de Hz. İbrahim'e kadar uzanmaktadır. Buna göre Hz. İbrahim yapmış olduğu hac sırasında, Mina'da kurban kesmiş ve bu inanış böyle sürüp gelmiştir. (Taberi, 262:1967) Kur'an da Hz. İbrahim ve onun inancına dönük olarak şöyle söylenmektedir: "Bir Hanif olarak İbrahim'in dinine uy. O, müşriklerden değildi".⁷

⁷ Yaşar Nuri Öztürk, „Kur'an-ı Kerim Meali, Nahl, 123, s.255. Kitap boyunca Kur'an ile ilgili aynı kitaptan faydalanılmıştır.

b) Medinelilerin Bayramları

Medine de halkın kutladığı iki bayram vardı. Hz. Muhammed Medine'ye hicret ettiği döneme kadar bu bayramlar kutlanırdı. Bazı kaynaklar bu iki bayramın, Nevruz ve Mihrican günleri olduğunu belirtir (Ateş, 73: 1996) Her iki bayramda Hz. Muhammed'in emri ile yasaklanmış ve onlara "Allahu Teâlâ, sizin iki bayramınızı, onlardan daha hayırlısı ikisi ile değiştirdi: 'İyd-i Fıtır, İyd-i Edha" denilmiştir (Ebu Davud: 305:675). Sonuç olarak İslam inancı ile birlikte bu iki bayram yerini Ramazan ve Kurban bayramlarına bırakmıştır.

Cahiliye Devrinde Uygulanan İbadetler

Haftalık İbadetler

Cahiliye döneminde halk her hafta Cuma günleri toplanır ve içinde hutbe olan bir yerde ibadet ederdi. 'Yevmü'l-Arube' (Arpalık Günü) ya da 'Ma'ruzat' (Açıklama) Günü olarak anılan bu günde Ka'b b.Lüey b.Galib b.Fihr b.Malik halka hutbe okurdu. İbnü'l Cevzi, Ka'b'ın okuduğu bu hutbelerden bazı kısımları da nakletmiştir (Cevzi, 73:1966). Yukarıda kaydettiğimiz hususlar Cuma ibadetinin Hz. İbrahim'den kaldığını ve Ka'b b.Lüey zamanında devam etmekte olduğunu göstermektedir. Belki de daha sonraları, Hz. İbrahim'in dinine ait diğer hususların terk edilmesi gibi, bu da terk edilip unutulmuştur (Ateş, 64: 1996).

Cahiliye Devrinde Namaz

Cahiliye döneminde namaz ibadetinin varlığına geçmeden önce şunu söylemeliyiz ki Kur'an'da, Hz. İbrahim ve

İsmail'in namaz kıldığı ve kendilerine tabi olan kimselere namazı emrettiği ifade edilmektedir. (Bakara: 125, İbrahim:37, Meryem:55) Namaz bu çerçevede diğer başka peygamberlerinde yerine getirdikleri bir ibadet biçimidir. Örneğin Kur'an'da Enbiya suresinin yetmiş üçüncü ayetinde, İshak ve Yakup peygambere de namaz ve zekât'ın vahyedildiği anlatılır. Cahiliye döneminde de namaz ibadetinin var olduğu buna karşılık Hz. İbrahim sonrası bu ibadetin geçen zaman zarfında önemini kaybettiği bilinmektedir. Öyle ki "Cahiliye devrinde, Peygamberimiz peygamber olarak gönderilmeden önce, üç yıl namaz kıldığı ayrıca Zeyd b.Amr b.Nüfeyl,'inde namaz kıldığı Ebuzer tarafından zikredilmektedir. Yine Cahiliye devrinde Kus b. Saide'nin de namaz kıldığı nakledilmektedir (Ateş, 51: 1996)." Ayrıca kaynaklarda namazın İslamiyet'ten önce de var olduğu hatta bugünkü gibi günde beş vakit kılındığı anlatılmaktadır. Şaharit (sabah namazı), Musaf (öğle namazı), Minha (ikinci namazı), Neilat Şerahim (Akşam üstü) ve Maarib (Akşam namazı) olmak üzere günde beş vakit ifa edilen namazların dışında yine bu dönemde cenaze namazı da kılınırdı. Öyle ki cahiliye Arapları cenaze namazı esnasında "Ölüyü bir yere uzatırlar sonra velisi başında durup onun iyiliklerini, güzel işlerini anar Allah'ın rahmeti üzerine olsun der ve sonra da defnederlerdi." Bu iş de 'as-Salâh' (namaz) derlerdi. İslam bu namaza ve benzeri dinî geleneklere 'davâl-câhiliyyeh' (câhiliyye duası) demiştir. Bu namaz, İslamdaki cenâze namazından farklı olsa bile, yine de namazdır" (Soysaldı, 2: 2012). Bütün bu bilgilerin dışında, İslamiyet gelmeden önce namaz ibadetinin var olduğunu şu Kur'an ayetinde de görmekteyiz. "Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da, ıslık çalmadan ve el çırpırmaktan başka bir şey değildi" (Enfal 8\35).

Cahiliye Devrinde Oruç

Oruçta tıpkı namaz gibi İslamiyet öncesi var olan bir ibadet biçimidir. (Bakara, 183) Diğer taraftan Yahudilik ve Hristiyan inancında da oruç vardır. Aynı şekilde Cahiliye devrinde de oruç tutulduğunu görmekteyiz. Cahiliye devrinde Kureyşliler'in, Recebü'l-Esam ve Şehr-i Mudar dedikleri ve putların ziyaretine gidip, atire kurbanı kestikleri Recep ayında oruç tuttukları bilinmektedir (Ateş, 110:1996). Yine adı geçen dönemde Kureyşliler işledikleri bir günaha karşı şükran borcunu ödemek ya da kıtlık tehlikesine karşı oruç tutarlardı. Dr. Cevat Ali '*Tarihü'l-Arab Kable'l-İslam*' adlı eserinde şükran ya da kıtlık orucu ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: "Oruç, eski dinlerde dinî geleneklerdendi. Rivayete göre Kureyşliler, Aşure günü oruç tutarlardı. Bu günde tören düzenleyerek, bayram ilan ederlerdi ve Kâbe'ye yeni örtüsünü giydirirlerdi. Böyle yapmalarının sebebini ise şöyle açıklarlardı: Kureyşliler cahiliye döneminde büyük bir günah işlemişler, bu günaha keffaret olarak Aşure günü oruç tutmaya başlamışlar, daha sonra günahlarının affedilmesinden dolayı –Allah'a şükür olarak- oruç tutmuşlardır. İslamdan önce oruç hakkında varid olan haberler gerçekten çok azdır. Cahiliye şiiirinde de bu hususta bir şey varid olmamıştır. Aşure günü orucu hakkında varid olan haberlere göre ise bu sadece Kureyş'e aitti, bütün kabileler arasında yaygın bir ibadet değildi. Bundan dolayı bazı müsteşrikler Kureyş'in bu orucu Yahudi ve Hristiyanlardan aldıklarını ileri sürmüşlerdir" (Cevad Ali, 339-340:1957). Ayrıca Cahiliye döneminde hem Kureyş'in hem de Hz. Peygamberin Aşure günü oruç tuttuklarından bahsedilmektedir.⁸ Cahiliye döne-

⁸ Buharî, Savm, 1; Müslim, Siyam, 19.

minde görülen bir başka oruç çeşidi de 'sükût' orucu olarak bilinen ve bir gün boyunca hiç konuşmadan yerine getirilen oruç türüdür.

Cahiliye de orucun nerden geldiği üzerine ise farklı yorumlar vardır. Kimi yazarlar bu ibadetin Yahudilerden onlara geçtiğini ileri sürerken kimileri ise bu ibadetin Hz. İbrahim'in dininden onlara kadar geldiğini ileri sürerler. Bu tartışmaların dışında gerçek olan bir husus vardır ki o da; anılan dönemde oruç ibadetinin varlığıdır.

Cahiliye Devrinde Hac

Namaz, Oruç, Zekât, Abdest gibi inançsal bir rütüel olan Hac da İslam öncesi dönemde vardı. Bu ibadet de yine Hz. İbrahim döneminden kalan ve süregelen bir dini inanıştı. Hac esnasında Kâbe ziyaret edilir ve belli ritüeller gerçekleştirilirdi. Cahiliye devrinde hüküm süren mevcut hacc da, ihram, telbiye, vakfe, tavaf, sa'y, cemrelerin taşlanması, kurban kesilmesi gibi uygulamaları içermektedir. Konumuzun sınırlarını aştığı için bu uygulamaların ayrıntılarına girmiyoruz fakat bu noktada şunu söylemeliyiz ki bu uygulamalar da Hz. İbrahim döneminden kalan ve daha sonra kısmi değişikliklerle İslam inancına geçen uygulamalar olarak devamlılığını sürdürmüştür.

Hac esnasında halk putlar için ihrama girer ve ihramdayken de hayvan eti ve yağ yemeyerek perhiz ederdi. Yine ihrama girildiğinde gölgede oturulmazdı. Onlarda Kâbe için özel bir kıyafet diktirir, bu kıyafeti alamayanlar Kâbe'yi çıplak tavaf ederdi. Hac zamanı dışında yapılan dini ziyaret olarak bilinen Umre de Cahiliye döneminde yerleşik bir inançtı.⁹

⁹ Buhari, Sahih, II, 152, IV, IV, Müslim, Sahih, II, 909-910

Cahiliye Devrinde Kurban

Cahiliye devrinde günlük yaşamın pek çok yerinde farklı sebeplerle kurban kesilirdi. Kabe ve Kabir başları kurban kesilen yerlerdendi. Kabir başlarında kesilen kurbanla mevtanın mükâfatlandırıldığına inanılırdı. Öyle ki bu kimse yaşarken koyun, sığır ya da deve keserek insanlara yedirmişti. Şimdi de insanlar onun kabrinin başında deve keserler ve bu kurbanı kurtlar, kuşlar yesin diye bırakırlardı. Böylece ölen kimsenin sağlığında insanlara yaptığı iyilik, onun kabri başında ödenmeye çalışırdı. Ayrıca bu dönemde cinlere de kurban kesilir, Araplar da cömertlik yarışı içinde kurban keserlerdi. Bunun dışında erkek ya da kız ayırt edilmeksizin bir çocuğun doğumunun yedinci günü kurban kesilir ve ilk doğan hayvanlar Arap inanç ve gelenekleri çerçevesinde kurban edilirdi.

Kurban dışında Cahiliye döneminde de Adak yaygın bir inançsal ritüeldi. Bu dönemde çeşitli adak uygulamaları olmakla birlikte bu uygulamalardan en göze çarpanı çocuğu olmayan ailelerin adak adamaları inancı idi. Çünkü bu adak uygulaması hem Allah inancının hem de bölgede hüküm süren Yahudi inancının varlığının önemine işarettir. Öyle ki 'Cahiliye devrinde Araplardan çocuğu olmayanlar, şayet Allah kendilerine bir çocuk verirse, onu Yahudi terbiyesi üzerine yetiştirip büyüteceklerini söylüyorlar ve doğacak çocuklarını tabiri caizse 'Yahudiliğe' adıyorlardı. Hatta Beni Nadir sürgünü sırasında, bu yolla Yahudileşmiş bir hayli çocuk olduğu görülmüş, babaları bu çocukları alıp Müslüman yapmak istemişlerse de, Hz. Peygamber ahabını bundan vazgeçirmiş ve Yahudileşen bu çocuklar Beni Nadir ile birlikte gönderilmiştir (Hamidullah, 629: 1980).

İslam öncesi Hicazda hüküm süren dinsel inançlarla ilgili yazdıklarımızı topladığımızda gördüğümüz şudur: Dö-

nem, başta totem¹⁰ inancı olmak üzere, Hıristiyanlık, Yahudilik ve Hanif inancına dayalı çok çeşitli bir görüntü arz etmektedir. Dolayısıyla döneme ilişkin yazım ve tarih çalışmalarında karşımıza çıkan ve üstüne basa basa vurgulanan 'putlara tapıyorlardı' yaklaşımı dönemin gerçekleri ile bağdaşmayan propaganda vari söylemler olarak görülebilir. Özellikle Hanif inancının bir devamı olarak süregelen namaz, tanrının birliği, bayram, hac, meleklere inanma, ahirete iman; ölümden sonra dirilme, zina, şarap vesairenin yasaklanması, ölü yıkama, kefenleme, abdest alma, mezar başlarında dua okuma gibi dinsel ritüeller bu gerçekliğin en yalın haliyle dışavurumunu göstermektedir (Bulut, 27: 1999).

İnanç alanının bu derecede çeşitli olması ve kimi inanç akımlarının varlığını hala sürdürüyor olması ve onların düşüncelerinin, zikredilen dönemde sesli bir şekilde dile getirilmesi; gerek İslam inancının ilk başlarında ortaya çıkan tartışmalar için gerekse de kitabımızın konusu olan Emeviler konusuna sağlıklı bakabilmek için akılda tutulması gereken önemli tarihsel gerçeklerdir. Ayrıca bu tarihsel doğruların bize gösterdiği şudur ki; inanç ve din adına kılıç çekip, kitleleri esaret altına alıp, otoritelerini de bunun üzerine kuranların gerçek yüzleri, onların öncesinde de din ve Allah inancının var olduğu ve yine onların söyledikleri gibi bu insanların 'sapkın', 'inançsız', 'puta tapan' insanlar olmadıkları gerçeğini söylediğimiz anda ortaya çıkacaktır. Sırf saltanat ve hanedanlıklarını korumak adına dinsel argümanlar üzerinden, yüz binlerce insanı kılıçtan geçirip katleden bir zihniyetin ifşa edilmesi ise ancak bu hakikatlerle yüzleşilebildiği oranda

¹⁰ Çeşitli toplumlarda görülen bir inanç türü olarak Totem; insanların bitkileri, hayvanları ya da farklı maddeleri kutsallaştırarak onlara ruhani değer atfetmeleri inancıdır.

mümkün olacaktır. Bu katliamların nasıl işlendiğini Emevilerin daha ilk yılları ile başlayıp nasıl sürdüğünü kitabımızın ilerleyen sayfalarında ayrıntıları ile göreceksiniz.

Cahiliye Dönemde Zekât

Zekât kelimesi sözlük anlamı itibariyle artma, çoğalma, iyi, temiz, düzgün ve bereketli olma anlamına gelmektedir. İslam inancı bağlamında da zekât, mal ve servet sahibi zengin kimse-lerin, mallarından belli bir payı dağıtmalarıdır. İslam öncesi dönemde zekât'ta, tıpkı oruç, namaz, hac, kurban ibadetleri gibi, uygulanan ibadetlerden bir tanesi idi. Dahası Arap toplumunda cömertlik çok övülen ve takdir edilen bir vasıf olup, sadaka da İslam öncesi dönemde görülen yaygın bir uygulama idi.

İslam Öncesi Ekonomik Yapı

İslam öncesi iktisadi yapıyı genel hatları ile ele almamızın sebebi, Emeviler dönemi ile bu dönem iktisadi durumunu benzerlikleri ve değişimleri üzerinden okumak ve "Cahiliye" dönemindeki iktisadi sınıfların, Emeviler dönemindeki varlığını sorgulamaktır. Bu anlamda bahsi geçen dönemi ifade ettiğimiz üzere öncelikle sınıflar düzeyinde ele alacağız sonrasında ise dönemi ekonomik ve ticari güçleri ile değerlendirmeye çalışacağız.

Bedevi-Hadari Sınıfları

İslamiyet öncesi toplumsal sınıflar özelde 'özgürler', 'Mevali', 'esir-köle ve cariyeler' olmak üzere üçe ayrılırken daha genel hatları ile de şehirde ve kırdaki yaşayanların durumu ile de Bedeviler ve Hadariler diye ikiye ayrılırdı. Kır ve çölde ya-

şayan göçebeler olarak tanımlayabileceğimiz Bedeviler, coğrafi şartların elverişsizliği ve üretim düzeyinin yok denecek kadar az olması sebebiyle sürekli olarak yağma savaşlarına, çapulculuğa ve baskınlara başvurmuşlardır. Bunun dışında ağırlıklı olarak hayvancılık ile geçimini sürdürmeye çalışan bu kitle, Hadarilerden sınıfsal olarak kesin bir biçimde ayrılmıştır. Aşağıda değineceğimiz üzere Bedeviler akrabalık ve nesep bağı ile birbirine bağlı olup idari teşkilatlanmalarını da, her kabilenin kendi liderini seçmesi ile oluşturmuşlardır.

Hadariler ise yerleşik yaşama geçmiş köy ve şehirlerde yaşayan halklardır. Bedevilerin kıl çadırları, Hadariler de yerini iki üç katlı kerpiç ya da taştan yapılan evlere bırakmıştır. Yine Bedeviler de zayıf ve güçsüz bir iktisadi yapı hâkimken Hadariler de kişisel servetlerin bile olduğu bir ekonomik yapı karşımıza çıkar. Özellikle deve yüklü kervanlar ile çokuluslu bir boyuta ulaşan ticaret yapısı, Hadarileri egemen sınıf konumuna yükseltmiştir. Kuzey ve Orta Asya'da ağırlıklı olarak hüküm süren Bedeviler ile Güneyde yoğunlaşan Hadariler, dönemin yoksul kuzey ile zengin güney olarak kavramlaştırılmasına neden olmuştur. Öte taraftan bu keskin ayrım yönetim biçiminde de belirgin bir biçimde kendini göstermiş Bedevilerde geçerli olan kabile liderliği, Hadariler de yerini meclise bırakmıştır. Bu arada hemen belirtelim ki Emeviler de Hadari sınıfına mensuptular.

Tarım-Ticaret Yapısı

İslam öncesi ekonomik yapının önemli bileşenlerinden birini meydana getiren tarım ve ticari faaliyetler Mekke ve Medine'de farklı bir gelişim izlemiştir. Coğrafi şartların belirlediği bu ayrım uyarınca Medine'de Tarımsal yapı, Mekke'ye göre çok daha gelişmiştir. Yine Coğrafi şartların dışında Me-

dine'ye özgü yerleşik kabilelerin tarım tekniğini iyi bilmeleri de tarımsal yapıyı güçlendirmiştir. Bu noktada; Babil'den kaçıp gelen Yahudiler ile Yemen/Şam'dan Medine'ye yerleşen Hazreç ve Evs kabileleri, daha önce bulundukları bölgelerde ileri tarım ve uygarlıklarına tanık olmuşlar ve bu tanıklıklarını ve bilgilerini Medine'ye de uyarlamışlardır. Aynı şekilde Yahudiler de Mezopotamya'da görülen bina ve inşaat deneyimlerini Medine'de yaşatmışlardır. "Bu nedenle tarım ve sulama tekniği de ileri sayılırdı. Sözelimi parsellere ayrılmış bağ ve bostanlar, kanal ve arklar yoluyla gelen su bulunuyordu. Her bostan ya da bağ sahibi, yanı başından geçen su kanalının önünü kesip yeteri kadar sulama işini yaptıktan sonra, bendin önünü açıp bir diğer bağ/bostan sahibine aktarıyordu" (Buhari, Aktr: Bulut,85:1999). Az sayıda zanaat mensubu dışında halkın büyük bölümü tarımla uğraşıyordu. Hurma, üzüm, arpa, buğday, soğan, sarımsak yetiştirilen başlıca ürünlerdendir. Medine'de toprak sistemi bir hayli yaygın olup, yarıya ve kiraya verme, ortaklaşa ekin ekme, marabacılık gibi yöntemler geçerliydi. Öte taraftan verimli tarım arazilerine sahip olma meselesi kabile kavgalarına yol açıyordu.

Medine de tarımsal faaliyetlerin dışında ticari faaliyetler ve diğer uğraşlar olarak avcılık, çobanlık ve hayvancılık göze çarpıyordu. Bunun dışında Medine Yahudileri ticaret, kuyumculuk, demircilik ve silah yapımı ile de uğraşıyordu. Yine kent içinde altın, mücevherat ve silah zanaatı de bir hayli gelişmişti (Bulut, 83:1999).

Mekke ise tarımsal ekonomiden ziyade Ticaret ile iktisadi yapısını büyüten bir şehir olmuştur. Genel olarak baktığımızda da Hicaz bölgesi ticari faaliyetler bakımından o kadar zengin bir bölgedir ki, dönemin büyük tüccarları bu sayede servet sahibi olabilmışlardır. Bu nokta da Kâbe'nin önemini ayrı biçimde belirtmek gerekir. Kâbe, özellikle hac zamanlarında

ziyaretçilerin akın ettiği bir yer olarak, şehrin ekonomisine bir dinamizm kazandırıyor, kervan sahipleri içinde özellikle bu dönemler bir pazar alanı oluyordu. Aynı şekilde aşağıda ayrıntıları ile değineceğimiz üzere kurulan panayırlar ile ürünler buralarda satışa sunuluyor, anılan yerler bir taraftan ticari faaliyetlere ev sahipliği yaparken diğer taraftan da sosyal ilişkilerin güçlendirilmesi noktasında önemli bir işlev görüyordu.

Ortaya çıkardığı zenginlikleri ile gelir dağılımında büyük uçurumlar yaratan ticari faaliyetlerin geniş bir dolaşım güzergâhı vardı. Şöyle ki güneyde Sana şehrinden başlayıp, kuzeyde Taif'e gelen bir tüccar oradan Mekke'ye gelirdi. Mekke'den kuzeye Medine'ye doğru yolculuğunu sürdüren tüccarımız bu güzergâhı Tebuk, Maan, Umman ve Basra'da nihai olarak Şam'da sonlandırabilirdi. Mekke merkezli tüccarlar içinde önemli bir pazar güzergahı vardı. Örneğin Mekke'den başlayıp Bahreyn'de sonlanacak bir kervan şu merkezlerden geçiyordu: Bedir, Eyle, Maan, Muta, Şam; ya da Eyle'den Sina yarımadasından Mısır, oradan Basra körfezinden geçerek Sasaniler ülkesi, Riyad ve Bahreyn. Bütün bu merkezler içerisinde en önemli iki şehir Mekke ve Taif idi. Hatta bu iki şehir Mekketan yani iki mekke olarak anılıyordu. Bu şehirlerden Taif, Ticari faaliyetlerin dışında aynı zamanda bir sanayi ve ihraç şehri olma özelliğini de taşıyordu. Örneğin bu şehirde oturan Beni Sakif kabilesi deri sanayi, kuru üzüm ve şarap üretimi noktasında önemli bir güçtü.

Taiflilerin bir başka özelliği de özellikle, bunların (Sakif kabilesi örneğinde olduğu üzere) Emevilerle (Ümeyyeoğulları) geçmişe dayanan yakın ilişkiler içerisinde olması, akrabalık bağları ve bu bağların daha sonra kurulacak Emevi devletinde daha da güçlenmesidir. Konunun ayrıntılarına girmemekle beraber Sakif kabilesinin Emeviler devletinde-

ki gücünü göstermesi bakımından şunu söyleyelim: Muaviye'nin en güçlü valilerinden Mugire b.Şube, Ziyad b.Ebihi ile onun oğlu Ubeydullah; Haccac b.Yusuf ve Yusuf b. Ömer Sakif Kabilesinden olup bunlar görev yaptığı süre zarfında Irak'lılara büyük baskılar uygulamışlar ve bu baskılar sonrasında halk Emevilere boyun eğmiştir. Dahası yaklaşık 90 yıllık Emevi iktidarında, Irak'ta Sakifli valiler 45 yıl iktidarda kalmış; sadece Haccac B. Yusuf'un Irak valiliği yirmi yıl sürmüştür (Aycan, 1997:121).

Hicazda yürütülen ticari faaliyetlere geri dönersek şunu görürüz ki, ticaret, dönemin güç ve iktidar ilişkileri içerisinde belirleyici bir role sahiptir. Diğer bir ifade ile kabilelerin gücünün belirleyici kaynaklarından bir tanesi ticarete elde edilen servete dayanıyordu. Bu noktada Kureys'in kollarından olan Ümeyyeoğulları ile Mahzum oğulları örneği önemlidir. Öyle ki her iki kabilede politik güçlerini sahip oldukları maddi güçten alıyorlardı. Anılan kabilelerin servetlerini rakamsal olarak somutlaştırırsak konunun daha iyi anlaşılacağını düşünüyoruz. Örneğin Ebu Cehil'inde mensubu olduğu Beni Mahzum kabilesi bir kervana dört beş bin altın miskal veya dinar sermaye ile katılıyorlardı; bir dinar o zaman 4,25 gram ağırlığında bir altın para olduğuna göre bu sermaye bizim bugünkü paramızla 300-350 bin lira demektir. Emevilerin sermayeleride bunların sermayelerinden daha az değildi. Birinci sınıf tüccarların en az sermayelisi sayılan Haris b. Amir ticaret piyasasına 1000 miskal veya dinar altınlık bir sermaye ile katılıyordu. Ümeyye b. Halef, tek başına 2000 dinarlık sermaye koyuyordu. Emeviler kolunun ortaklaşa sermayeleri her kervan sürüşte 4-5 bin dinarı buluyordu. Bu derecede yoğun bir sermaye ile faaliyet gösteren tüccarların kervanları da parasal gücün büyüklüğünü aratmıyordu. Bu kervanlarda ticari eşya taşıyan develerin sayısı bazen bir defada 2500'ü

buluyordu. Tüccar, kılavuz ve kervan muhafızı olarak, kervana katılan kimselerin sayısı da 100-300 kişi arasında değişiyor; katılan sermaye toplamı 50 bin miskal veya dinarı yani 3-,35 milyon Türk Lirası değerini aşıyordu. Bu seferlerde elde edilen kazanç bazen yüzde yüz olur, yüzde elliden aşağı düşmezdi. Bu rakamların doğruluğunu, bu tüccarlardan her birinin yüzlerce köle, cariyeye ve deveye sahip oluşları gösterir (Çağatay, 1957:142).

Tüccarlar bu büyük servetleri Hind ve Çin'den gelen çeşitli mallar, kokulu bitkiler; Habeşistan'dan Bahreyn'den gelen fildişi işleri, akik, mercan, inci, altın ve gümüş vb. malların ticaretini yaparak gerçekleştiriyordu. Ayrıca cariyeye ve esir ticareti de Kureyşliler'in önemli ticaret öğelerinden bir tanesiydi. Halife Ebubekir'in de yer aldığı Teym kabilesinden Abdullah b. Cüdan meşhur esir ve cariyeye tüccarlarından. Yine Hz. Muhammed, Halife Ömer, Ebubekir ve Osman İslamiyet öncesinde ticaretle uğraşmışlardır. Örneğin Halife Ebubekir ve Ömer İran, Suriye ve Yemen pazarlarında ticari faaliyet yürütmüşlerdir. Öte yandan Ümeyyeoğulları ve Beni Mahzun kabilesi 6. yüzyılın sonlarında Anadolu'ya ticaret yapmaya gidiyorlardı. Emevilerin liderlerinden Ebu Süfyan'ın da Suriye'de ticarethaneleri ve ticari eşya ambarları vardı. Vakidi'nin anlatımlarına göre dönemin diğer zengin tüccarları şunlardı: "Ebu Ubeyha, Muaviye'nin babası Ebu Süfyan, Halid b.Velid'in babası Velid b. Mugire, Bedir savaşında esir edilerek yolda katledilen Ümeyye b. Halef ve silah tüccarı Safhan b. Ümeyye. Cariye ve esir tüccarı Abdullah b.Cüdan ticaret sayesinde milyonluk servetlere malik olmuş kimselerdi" (Çağatay, 1957:142).

Özellikle Halife Osman ile Peygamber'in ilk eşi Hatice dönemin zengin tüccarlarından. Ticaretin geldiği boyutu anlamak açısından Mekkeliler, Sakifliler ve Bekr ka-

bilesinin, çeşitli devletlere ve emirliklere muhafız olarak hizmet ettiklerini; örneğin Zukar savaşı sırasında Medayin şehrinden Yemen'e gönderilmekte olan kervana Bekr kabilesinin muhafızlık ettiğini belirtmemizin anlamlı olduğu kanaatindeyiz.

Ganimet ve Panayırlar

Ticaretin yoğun olarak gerçekleştirildiği yerler olan panayırların, Cahiliye döneminde sahip olduğu büyüklüğe ve öneme geçmeden önce, ganimetin anılan dönemde ekonomik bir geçim aracı olarak nasıl kullanıldığına bakalım. Ganimet, savaş sonrasında düşmandan ele geçirilen her türlü eşya, araç gereç, altın ve değerli diğer mallardır. Cahiliye devrinde savaş ve baskınlar sonucu ele geçirilen ganimetler kabileye ait olur yalnız ele geçirilen ganimetin en değerli olanı kabile liderine verilirdi. Yine Arap reisler ganimet içinden kendileri için değerli olan deve, koyun gibi hayvan cinsleri ile esir edilen köle ve cariyeye alma hakkına sahipti. İşte Arap reislerinin bu hakkına "safi" denirdi. Ayrıca ganimetin dörtte biri de 'mirba' olarak, orduyu yöneten komutana ayrılırdı.

- **Safi:** Yukarıda açıkladığımız üzere Safi, ganimet sonrasında, kabile reisinin kendisi için aldığı ganimettir. Bu ganimet bir hayvan olabileceği gibi esir ya da cariyeye olabilirdi. Bu uygulama cahiliye sonrası da devam etmiş, İslam inancında da bu hüküm benimsenmiştir. Örneğin Hz. Muhammed hanımı Safiye bintü Huyey'i Hayber savaşı sonrasında, cariyesi Reyhane bintü Zeyd'i Beni Kureyza savaşı sonrasında, Cüveriye bintü'l Haris'i de Mureysi gazasından sonra safi olarak almıştı. Ayrıca İslam Peygamberi cariyeye olarak seçtiklerinin dışında bazen köle, at ve benzeri şeyleri de safi olarak almıştır (Ateş, 1996:401)

• **Mirba:** Ganimet sonrasında ele geçirilen hasılatın dört birinin ordu komutanına ait olmasını ifade eden mirba, İslam sonrasında beşte bir olarak yeniden düzenlenmiş ve ele geçirilen ganimetin beşte biri Allah’a, Resulüne, Onun akrabasına, yetim, miskin ve yolda kalanlara aittir diyerek Kur’an da yer almıştır.¹¹ Kimi yazarlar Hums uygulamasının Cahiliye öncesinde de olan bir uygulama olduğunu söyleyerek, İslam inancında da yer alan bu uygulamanın Cahiliye ile ilgisi olmadığını ayrıca, burada ayrılan Hums’un, sırf Peygamber için değil, kamu içinde olduğunu öne sürmüşlerdir.

Bu noktada şunu ifade etmek gerekiyor ki ganimet genelde çölde yaşayan Bedevilerin başvurduğu bir gelir aracı idi. Panayırlara gelince, bunlar dönemin şehir merkezlerinde tüccarlar ile halkın karşıya karşıya geldiği ve alışverişin gerçekleştiği pazar alanlarıydı. Panayırlarda ayrıca başta şiiir olmak üzere, tıp, edebiyat, hukuk, sosyoloji, büyü gibi sanatsal ve bir bütün olarak çeşitli etkinliklerde yerine getiriliyordu.

Panayırlar bu bağlamda bir taraftan en dinamik ticari yerler iken diğer taraftan da halkın kültürel ve sosyal bilgi akışının yoğunlaştığı, etkileşim içerisine girdiği mekânlar olarak işlev görüyordu. Belli periyotlar içerisinde neredeyse yılın bütün aylarında düzenlenen bu panayırların ekonomik gücünü ve toplumsal ölçekte gördüğü işlevi anlamak bakımından o dönemde düzenlenen bazı panayırları buraya almak istiyoruz.

Ukaz Panayırı: Savaşın yasaklandığı Zilkade ayının son 15 gününde, Taif yakınında kurulan uluslararası bir panayırdır. Çok geniş bir katılıma sahne olan bu panayır niteliği ve kitleselliği ile dönemin en ünlü panayırlarındandı. Ticaretle

¹¹ Enfal Suresi, 41.ayet

birlikte, şiirsel ve sanatsal faaliyetler de bu panayırdan içerisinde gerçekleştirilirdi.

Müşakkar Panayırı: Mübarek aylar içerisinde olan Cemaziye'l Evvel ayında Bahreyn'de kurulan bu panayırda tıpkı Ukaz Panayırı gibi uluslar arası katılım sağlandığı bir panayırıdır.

Zül'mecaz Panayırı: Kutsal aylardan Zilhice ayının ilk haftasında Ukaz ile Mekke arasında kurulan panayırdır. Hacc için gelenlerin alışveriş yapma ihtiyaçlarına cevap vermek için kurulan bu panayırda dönemin önemli panayırlarındandır. Ayrıca Mina'da Hacc için bir panayır daha kurulur ve bu panayırda üç, dört gün devam eden şeytan taşlama süresince kalırdı.

Deba Panayırı: Umman yakınında deniz kıyısında kurulan ve uluslar arası karakter taşıyan bir panayırdır. Deniz ticaretinin gelişmesinde önemli bir işlev gören bu panayırda Uzakdoğu ile bölge insanını ticari ilişkiler noktasında bir araya gelirdi.

Ayrıca Rabiye, Suhar, Netat, Mehre, Hecer panayırları da muhtelif dönemlerde 15 ile 20 gün arası kurulu kalırdı. Bunun dışında Ramazan ayının 1'inden 20'sine kadar Aden'de; aynı ayın 10'u ile 30'u arasında San'a'da iki panayır daha düzenlenirdi. Bu panayırlara hem doğudan hem güneyden tüccarlar gelir; canlı bir ticari hayat ve alışveriş gerçekleşirdi. Özetle bu dönemde, söz konusu panayırlar aracılığıyla özellikle ticaret ve kültürel alanda kayda değer bir ilerleme yaşanırdı (Tekin, 2009:25).

Peki, başta panayırlar olmak üzere her türlü ticari faaliyet nasıl organize ediliyor, bugünün değeri ile milyonlarca lirayı bulan bu pazar nasıl yönetiliyordu? Mekke'de buna da çözüm bulunmuştu. Bugünün deyimi ile bir senato işlevi gören ve ticari alanda Devlet Planlama Teşkilatı ile Ticaret Odalarını andıran ve adına Daru'n Nedve denilen bir kurum sözü edilen organizasyonların konuşulduğu meclisti. Hz. Muham-

med'in beşinci kuşaktan dedesi olan Kusay tarafından kurulan bu meclise kırk yaşını aşan her vatandaş katılabilirdi. Bununla birlikte ticari kararların alınmasında etkili olan grup zengin Mekke'li tüccarlardı.

Daru'n Nedve'nin dışında ticari faaliyetlerin düzenlenmesinde etkili olan kurumlardan birisi de Hılful Fudul yani Faziletli'ler ya da Erdemliler topluluğu idi. Kureyş'e bağlı Benu Haşim, Benu Zuhre, Benu Esad kabilelerinin önde gelenleri tarafından Abdullah Bin Cud'an'ın evinde kurulan bu topluluk kimi kaynaklara göre zulme karşı olan herkesin haklarının korunduğu bir nevi insan hakları meclisidir de. Hz Muhammed de yirmi yaşlarındayken bu topluluğa girmiş ve Peygamber olana kadar bu topluluk içerisinde yer almıştır. Ticari olarak bu kurumun kuruluş gerekçesini ise Mekke ticaretinin uluslararası nitelik kazandığı noktada, tüccarların çıkarlarının korunmasında görüyoruz. Adı geçen topluluk Mekke panayırına olan rağbeti muhafaza etmek, panayır alışverişinin emniyeti ile pazar kurallarının devamlılığını sağlamak gibi ticari konularda da karar alıyordu. (Bulut, 78:1999)

Cahiliye Dönemi Siyasi Teşkilatlanma

İslam öncesi Arap toplumunda siyasi ve idari teşkilatlanma kabilelerin belirlediği biçimde gerçekleşiyordu. Kan ve nesep bağı ile birbirine bağlı olan kabileler, sosyal teşkilatlanmanın temelini oluştururken, bu dönemde birey kabilenin koruması altında yer alıyordu. Öte yandan kabile kural ve geleneklerine aykırı hareket edenler, kabilenin statüsüne leke sürenler, cezalandırılır, dışlanır nihai olarak ise ailesi ve kabile ile olan bağı kesilirdi. Ayrıca ceza alan kişinin durumu panayırlarda ve Hacc döneminde ilan edilerek açıklanırdı.

Öte taraftan Araplarda çölde yaşayan Bedevilerle (köylü-göçebe), şehirde yaşayan Hadarilerin (kentli) siyasi teşkilatlanması farklılık arz etmekteydi. Bedevilerde kabilecilik yönetimi hâkim olup, her kabilenin başında bir şeyh (seyyit, melik, emir) bulunurdu. Bir kimsenin şeyh seçilebilmesi için ise ağırbaşlılık, cesaret, cömertlik gibi özelliklerin olması beklenirdi. Şeyhlik babadan oğula geçmemekle birlikte, eğer oğul şeyhlik için aranılan özellikleri taşıyorsa da şeyh olabilirdi. Kabile başkanı ise bir kral ya da padişah egemenliği dışında kabileler arasında, dönemin töreleri çerçevesinde hareket ederek hakemlik yapardı. Ayrıca kabile başkanına danışmanlık yapan bir mecliste bulunurdu.

Kentli Arapların (Hadarilerin) siyasi teşkilatlanması ise yukarı da değindiğimiz üzere Darunnedve denilen meclis aracılığıyla şekillenmişti. Mekke Parlamentosu ya da 'onlar meclisi' diyebileceğimiz bu mecliste, on ileri gelen aileden gelen temsilcilerin aracılığıyla siyasi ve toplumsal sorunlar görüşülürdü. Her kabile kırk yaşını geçmiş ve liderlik özelliği taşıyan kimseyi bu meclise gönderir bu mecliste kendi arasında ayrıca bir başkan seçerdi. Başkan din ve dünya işleri ile ilgili kararları buradan verir; örneğin nikâh ve düğün merasimleri, ticari kararlar vb. bütün kararlar bu meclisten çıkardı. Medine de ise Mekke'de yaşandığı gibi siyasi bir birliktelik ve istikrardan ziyade her bir kabilenin birbirinden bağımsız olduğu ve kendi başkanını seçtiği; çıkara dayalı bir kabile ittifakının olduğu yönetim biçimi geçerliydi.

Bedeviler ile Hadariler arasında bu ekonomik ve sosyolojik farklılaşmanın önemi, bundan sonra yaşanacakların ve çıkan isyanların anlaşılmasında ortaya çıkmaktadır. Gerek İslamiyet'in ilk çıkışında ortaya çıkan muhalif yapıların, gerekse de, dört halife dönemi ve Emevi devleti yönetimine karşı çıkanların ve anılan bu devlet yönetiminin yanında olanların kimler ol-

duğunu ve hangi ekonomi-politik dinamikler üzerine hareket ettiklerini anlayabilmek için Bedevi-Hadari grupların sınıfsal ve sosyal analizlerinin yapılması hayati önemdedir. Bu anlamda Bedevi-Hadari sosyal sınıflarını, önemli çalışmalar eşliğinde, analiz eden sosyologlardan bir tanesi de İbn-i Haldun'dur. İbn-i Haldun'un bu konu ile ilgili görüşleri şöyledir: Ona göre bu iki sosyal sınıf arasındaki en önemli fark iktisadidir. Öyle ki Bedeviler içinde bulunduğu sosyal ve coğrafi şartlar dolayısıyla yaşam standartlarını asgariye düşürüp 'zaruriyet' içinde sürdürürken, Hadariler içinde bulundukları sosyal yaşam şartları gerekçesiyle, lükse, zenginliğe, aşırı tüketime meyillidirler. Öte taraftan Hadarileri gören Bedeviler, daha iyi yaşam şartlarına ulaşmak için gittikçe Bedevilikten uzaklaşmaktadırlar.

Coğrafi ve sosyal şartların sonrasında ortaya çıkan bu iki farklı sosyal sınıf sadece iktisadi olarak birbirlerinden ayrılmamıştır. İktisadi farklılıklar aynı zamanda, siyasi, sosyal, ahlaki ve sosyolojik farklılıkları da doğurmuştur. Şimdi gelin bu farklılıkların neler olduğuna birlikte bakalım.

- Bedeviler, dayanışma ve yardımlaşma anlayışını, zaruri olanı elde etmek ve sürdürmek üzere kurmuşlarken, Hadariler zenginliğin çoğalması üzerine bir ittifak kurmuşlardır.

- Bedevilerin iktisadi durumları bekleneceği üzere günlük ilişkilerine ve yaşam biçimlerine yansırken, Hadarilerde aynı şekilde zenginlik ve gösteriş içinde ipekli kumaşlar giyerek, süslü konutlarda yaşayarak bunu sergilemişlerdir.

- Hadariler refah içinde yaşadıklarından silahlarını terk etmiş, güvenliklerini ve savunmalarını hükümdara ve diğer görevlilere bırakmışlardır. Bedeviler ise korunmasız bir ortamda arazide yaşadıklarından kendi savunmalarını kendileri yapmışlardır. Çünkü Hadariler gibi onlar surlar ya da korunaklı kapılar arkasında yaşamadıklarından, savunma anlayışlarını da öz savunma olarak, yanlarında her daim silah

taşıyarak geliştirmişlerdir. Bu durumun getirdiği bir sonuç olarak da Bedeviler, Hadarilere, göre daha cesur, gözü pek ve gafletten daha uzaktırlar (İbn’i Haldun 1989:478-79).

- İbn-i Haldun’a göre Bedevi toplulukları riyasetle (başkanlık) yönetilmektedir. Riyasetin başındaki kişiye de Reis denir. Reisin bir mülkiyeti (devlet) yoktur ona itaat de kanunlardan değil törenin gücünden kaynaklanır. Hadarilerde ise mülk (devlet) vardır ve bu devlet teşkilatlanmasının başında da melik, hükümdar vardır. Hükümdarın verdiği kararlar kesindir, ona itirazın karşılığı ölüm bile olabilir (İbn’i Haldun 1989:106-07).

- İbn-i Haldun’a göre zorlu yaşam şartları içerisinde, Bedeviler, birlikte hareket ettiklerinden ve haksızlıklar karşısında direngen bir tutum sergilediklerinden aralarındaki dayanışma duygusu güçlüdür. Kendi kabilelerine karşı bencillik bir yana feda ruhu ile hareket eden Bedeviler aynı zamanda karakteristik olarak da adil ve cesurdurlar. İhtiyaçları gibi ihtirasları da az olan Bedeviler, güzel ahlaklı, aynı zamanda Hadariler gibi bolluk ve zenginlik içinde yaşamadıklarından, kanaat sahibidirler. Bedevi halkın doğaya yakın oluşu karakterlerini de etkilemiştir. Bu anlamda Hadarilere göre daha saf ve samimidirler. Siyasi yönetimlerini de bu doğrultuda ‘Reis’ adı verilen ve karakteristik özellikleri (adil, zeki, hoşgörü sahibi) nedeniyle seçilen bir kişiye emanet etmişlerdir. Reis de bu noktada adildir ve yaptırım gücü olmadığı için de yol gösterici akıl bir insan olarak kitlenin başında bulunur. Öte yandan İbn-i Haldun idarenin zaruri bir kurum olduğu görüşündedir. Ancak bir idare güven veriyorsa insanlar emniyet içinde yaşayabilirler, eğer idare zora dayanıyorsa orada insanların metanet gücü kırılır (İbn’i Haldun 1989:479). Ona göre Bedevilerin idaresi huzur ve güven verirken, Hadariler de durum tam tersidir ve halkın metanet gücü yok edilmektedir bu idarede.

İki halk ayrıca iktisadi olarak da büyük eşitsizlikler içerisinde yaşamaktadır. Bedeviler ziraatla uğraşan ve hammadde üreten bir halk olarak büyük emek ve enerji ile bu iktisadi faaliyeti gerçekleştirmektedirler. Hadariler ise Bedevilerin ürettikleri hammaddeyi, sahip oldukları üretim araçları ile büyük enerji ve zaman harcamadan kolayca işlerler. İki sınıf arasındaki en büyük fark ise Bedevilerin çok az bir kazanç elde etmeleri, buna karşılık hadarilerin kazançlarının yüksek olup bolluk ve refah içinde yaşamalarıdır

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Bedeviler kanaatkâr ve hırstan uzak oluşları ile ahlaki olarak da Hadarilerden ayrılırlar. Hadariler hırs ve kazanç mantığı içerisinde ahlaken zayıf durumdadırlar. İbn-i Haldun Hadarileşen Bedeviler için de aynı durumun söz konusu olacağını yani ahlaki olarak zayıflayacaklarını öne sürer. Diğer taraftan ünlü sosyolog, nefsin, kendisine gelen hayır ya da şerri kabul edeceğini, bunlardan hangisi önce gelirse bireyde onun güçlü olacağını vurguladıktan sonra, Hadarilerin nefslerine gelenin şer olduğunu ve bu durumun onların sonunu hazırlayacağını öne sürer. Ona göre şehir hayatı ve Hadarilik umranın (ilerleme, medeniyet) sonunu hazırlamaktadır. Bedeviler bu noktada her ne kadar tertemiz bir mizaca sahip olmasalar da, kanaatkâr yaşamaları ve hırstan uzak oluşları nedeniyle, olumsuz karakteristik özelliklerden uzaklaşma eğilimindedirler. (İbn'i Haldun 1989:339).

İbn-i Haldun Bedevi ve Hadari ayrımını genel olarak iktisadi şartların doğurduğu sonuçlar üzerinden yorumlar ki bu oldukça isabetli bir analiz biçimidir. Gerek İslamiyet öncesi toplumsal yapının sınıfsal analizi ve gelişen süreçler, gerekse de İslamiyet ile birlikte siyasal hizipleşmeler, çatışma ve saflaşmalar bu dinamikler üzerinden yorumlandığı anda sağlıklı bir eksene oturabilir. Yoksa mesele ya 'dinsel mitolojik efsaneler' üzerine hapsedilir ya da 'medeniyet ve kültürler

çatışması' olarak değerlendirilir ki her iki değerlendirme de, güncel ve tarihsel gerçeklikleri okumak bakımından bize sağlıklı bir sonuç vermez. Bu bağlamda İbn-i Haldun'un yukarıda yer verdiğimiz özet analizi oldukça önemlidir.

Gelelim İbn-i Haldun analizinin sonunda Emeviler ile ilgili değerlendirmemize. Görüldüğü üzere Emeviler (Mervani ve Süfyaniler) Hadari-Bedevi ayrımı içerisinde Hadari sınıfı içerisinde yer alır. Ötesi Emeviler sınıfsal olarakta bu ayrım içerisinde dönemin egemen, oligarşik gücünü temsil eden ve ağırlığı zengin tüccarlardan oluşan bir kabiledir. İşte bu kabile daha İslamiyet gelmeden önce topluma mülk ve serveti ile hükmeden, siyasal temsiliyette önemli bir noktada yer alan, güç ilişkileri içerisinde hakim noktada olan bir kabile idi. Ve bu kabile Hz.Muhammed döneminden itibaren siyasal ve iktisadi gücünü yeniden oluşturmaya başlamış, dahası kabile üyeleri olan halife Osman üçüncü halife seçilerek Emevi siyasetini iktidara taşımış ve Muaviye ile bu siyasal yükseliş Emevi Devleti'nin kuruluşuna kadar sürmüştür.

Bu arada Bedevi-Hadari analizi genel mahiyette mekân-sal-iktisadi dinamikler üzerinden dönemin sınıfsal yapısını ortaya koyarken, özelde karşımıza kabileler içinde yer alan başka bir sınıfsal yapı çıkar. Dönemin kabile durumu genel olarak şöyledir:

1- Özgürler: Toplumun en itibarlı kişileri olan 'özgürler' aile ve kabile cemiyetleri halinde yaşamışlardır. Ayrıca özgürlerle birlikte, kâhinler, şairler ve savaşlarda yararlılık gösterenlerde toplumun en itibarlı kişileri olarak kabul edilmişlerdir.

2- Mevali: Özgürlüklerine sonradan kavuşmuş sıradan insanlardır. Bunlar genelde önceleri köle ve cariyeye olarak yaşayıp sonra özgür bırakılan kimselerdir. Durumları cariyeye ve kölelere göre daha iyi olan bu kesim; alınıp satılamazdı. Buna karşın bu kimseler hür kadınlarla da evlenemezdi.

3- Esirler, köleler ve cariyeler: Toplumun en alt katmanında yer alan ve hiçbir değeri olmayan bu kesim alınıp satılması ve hibe edilmesi suretiyle mal gibi bir statüye sokulmuştur.

Bizim açımızdan oldukça önemli olan ve kitabımızın kapsamı bakımından özet olarak yer verdiğimiz, İslam öncesi dönemin siyasal ve sosyal analizi, özellikle Emevi-İslam anlayışının izini sürmek bakımından oldukça önemli bir okuma alanıdır. Bu sebeple bundan sonraki bölümlerin analizi, yorum ve değerlendirmesi, ancak bu bölümde yer verdiğimiz bilgilerin ışığında değerlendirildiğinde anlam kazanabilecektir. Öyle ki İslam tarihine adını baskı, katliam ve iktisadi olarak oligarşik bir zihniyetin temsilcileri olarak yazdıran Emevi Hanedanlığı, bir süreklilik ve kopuş analizi ile okunursa siyasal yazın tarihinde anlamlı bir noktaya oturtulabilir. Şimdi bu tarihin sayfalarını aralayalım ve Emevi hanedanlığına girişimizi yapalım.

2. BÖLÜM

*Bunlar da (Emeviler) din elbisesi giyiyorlar,
ama ters çevirerek giyiyorlar.*

Hz.Ali

Hilafet ve Siyaset Sahnesinde Emeviler

Giriş

İslam peygamberinin ölümünden daha elli yıl bile geçmeden iktidara gelen 14 halifesi ve 89 yıllık iktidar süresi ile İslam tarihinde önemli bir yer işgal eden Emeviler aslında beklenen bir gelişme olarak bu aşamaya gelmişlerdi. Bu nasıl mı olmuştu? Bu noktada Emevi tarihine İslam öncesi ve sonrası olarak kısaca bir göz atmakta fayda var.

Birinci bölümde genel hatları ile yer verdiğimiz üzere Hicaz bölgesinin egemenliği, ticari sermayeyi yöneten kabilelerin elinde idi. Hatta o kadarki bu kabileler, idari ve siyasi yapılanmayı da kendileri belirliyor, her kabilenin reisi, dönemin meclisinde, bugünün deyimi ile bir koalisyon ortağı olarak yer alıyordu. İşte bu kabileler içinde en etkin olanlardan bir tanesi de Emeviler yani Ümeyyeoğulları idi. Öyle ki İslam öncesi dönemde Mekke’de en güçlü iki kabile Halid b.Velid’in de mensup olduğu Mahzumoğulları kabilesi ile Muaviye’nin mensup olduğu Ümeyyeoğullarıdır. Bu iki kabile İslam öncesi dönemde ticari sermaye üzerinde adeta tekel bir yönetim kurmuşlar ve bunun sonucu olarak da iktisadi ve askeri sahada diğer Kureyşlilere üstünlük sağlamışlardı. Mekke’nin üçüncü büyük kabilesi de Muaviye’ye Sıffin sava-

şında 'hakem' önerisini getiren ve aynı zamanda Mısır valisi olan Amr Bin As'ın da mensubu olduğu Sehmoğullarıdır. İşte Mekke'nin en güçlü kabileleri bunlardı ve bu kabileler siyasi, iktisadi ve askeri ilişkilere hâkim olma noktasında belirleyici konumdaydılar. Bu kabileler dışında kalan diğer kabilelerse siyasi ve sosyal güç olarak onlardan geride kalıyordu. Ümeyyeoğulları ise bu kabileler içerisinde hâkim bir yerdedir. Bunun en önemli kanıtlarından bir tanesi de şüphesiz onların Kâbe ile ilgili görevi idi. Dini bir merkez olmasından dolayı, aynı zamanda inanç turizmi bakımından, ticari bir merkez haline de gelen Kâbe'yi, Mekke'nin savaş zamanlarında koruma görevi (Kiyade) Ümeyyeoğullarınınındı. Bu askeri görevi babası Harb'ten alan Ebu Süfyan, bu görev ile aynı zamanda kabilesine de bu şehirde bir liderlik kazandırıyordu. Bu anlamda Ümeyyeoğulları ekonomik güçlerinin yanı sıra Kâbe gibi bir mekânın koruma görevini yürüttüklerinden siyasi ve dini bir güce de sahiptiler.

Bu noktada Ümeyyeoğulları ile Peygamberin soyu olan Haşimoğullarının aynı kabileden yani Kureyş'ten geldiğini ve her iki kabilenin de 'Kusay'da birleştiğini belirtmemizde fayda var. Özellikle Kusay'ın Mekke'ye gelmesi ve Kâbe yönetimini ele geçirmesi ile güçlenen Kureyş kabilesi, bir süre sonra burada hâkimiyeti tamamen ele geçirmiştir. Bununla birlikte Kureyş'in boyları arasında saflaşmalar ve çekişmeler eksik olmamıştır. Bu boylar arasında Haşimi ve Emevi çekişmesi dikkat çekmektedir. Ümeyyeoğulları'nın Bedir savaşından sonraki lideri Ebu Süfyan (Muaviye'nin babası), Hz. Muhammed'in liderliğini 20 yıl boyunca kabul etmemiş ve Haşimoğullarına karşı, Ümeyyeoğullarının liderliği görevini üstlenmiştir. Öte taraftan özellikle Peygamberin dedesi Abdülmuttalip'ten sonra Ümeyyeoğulları - Haşimoğulları çekişmesinde, Ümeyyeoğulları galip gelmiş ve dönemin en etkin

kabilelerinden biri olmuştur. Yine anılan dönemle birlikte Haşimoğulları zayıflamaya ve güç kaybetmeye başlamıştır.

İşte böylesi bir sosyo-ekonomik tarih içerisinde İslam inancı ile karşılaşan Emevi kabilesi (Ümeyyeoğulları), Mekke ele geçirilinceye kadar siyasi ve iktisadi liderliğini korumak amacıyla Peygambere ve bu yeni dine inanmamışlar ve ancak can telaşı ile Müslümanlığı kabul etmişlerdir.

Emevi Devletinin Kurulmasını Hazırlayan Süreç

Otuz yıl öncesine kadar İslam'ın en büyük düşmanlarından olan ve Mekke ele geçirilene kadar İslamiyet'i kabul etmeyen Emeviler işte bu kadar kısa süre içerisinde İslam'ı temsil eden ve hilafet makamını işgal eden bir pozisyona geldiler; devletlerini kurdular.

Gördüğümüz üzere herhangi bir güçten değil, iktisadi-siyasi ve askeri gücü elinde tutan bir kabileden bahsediyoruz; onun için iktidarın bu 'gücün' eline geçmesi bir tehlike olarak her zaman mevcuttur. Ve bu tehlike bir süre sonrasında gerçekleşmiş; Emeviler, devleti ele geçirmişlerdir. Peki, bu kadar kısa sürede bu nasıl gerçekleşmiştir? İslam tarihinin önde gelen tarihçilerinden, 766 Kahire doğumlu Makrizi bu soru ile ilgili cevabı şöyle verir: 'Uzun yıllar boyunca bu ve benzeri konularda kafa yorup durdum... Sonunda Allah'a hamdolsun, Ümeyyeoğullarının halifeliği alış ve Haşimoğullarını engelleme sebebini kavradım... Her şeyin aşağıları, üstünlerine bağlıdır. Gizli her işin sebebi ortaya çıkarılınca, şaşkınlık da biter...' Cabiri, Makrizinin bu açıklamasını şöyle yorumlar: "Gördüğümüz üzere Makrizi, ahlaki olsun, dini-akaidi olsun, hilafeti haklı kılan teorik 'sebepleri' uzak ihtimal görür, ilgisi-ni, Ümeyyeoğullarının nüfuz ve iktidarı elde etmesini sağlayan, başta kabilelere ve bölgelere emirlik (imret) olmak üze-

re, özel pratik sebepler üzerinde yoğunlaştırır. Böylece Hz. Peygamberin vali ve tahsildarlarının adlarını yazar. Mekke, Taif, Necran, Kinde, Yemen, Umman, Bahreyn, Teyma, Hayber ve Fedek, vali ve tahsildarlarının hepsinin Ümeyyeoğulları ve müttefiklerinden olduğu gözlemine yapar. Sonra, soru biçiminde şu sonucu çıkarır. Resulullah'ın bu esası koymasıyla yani Allah'ın fethedilmesini nasip ettiği yerlerin başına Ümeyyeoğullarını geçirmekle onları diğer insanlara tercih ettiğine göre, tahminleri nasıl güçlenmesin, ümitleri nasıl çoğalmasın ve kamu görevlerindeki (vali) emelleri nasıl artmasın" (Cabiri, 194: 2001).

Gerçekten de Ümeyyeoğulları daha İslam'a girdikleri gün yani Mekke'nin fethi ile birlikte siyasetin ve inancın merkezinde yerlerini aldılar. Bahsi geçen kabilenin lideri Ebu Süfyan, daha Mekke ele geçirildiği anda -o ana kadar İslamiyeti kabul etmemesine rağmen- büyük bir itibar gördü. Onun evine sığınanlara zarar gelmeyeceği söylendi. Sonrasında da Necran amili (vali-tahsildar) olarak atandı. Yine Mekke, Yemen ve Bahreyn'e onun müttefikleri amil olarak atandı. Nihai olarak şunu görürüz ki; "yeni kurulan bu devlette idari ve mali otoriteyi (valiler ve tahsildarlar), fetihten önceki Mekke'de idari ve mali otoriteyi elinde tutan aynı kabilenin, Ümeyyeoğulları ve müttefiklerinin adamları üstlendi" (Cabiri, 66: 2001).

Peki, Peygamber neden böyle davranmıştı? Huneyn savaşı sonrasında Ebu Süfyan ve oğullarına ganimetten fazla pay verilmesine ilişkin şikâyetleri yanıtlayan Hz. Muhammed, aynı zamanda yukarda sorulan soruya da cevap teşkil edecek biçimde bu durumu şöyle açıklamıştır: "Küfürden daha yeni, az önce kurtulmuş olanlara fazla pay veriyorum ki, gönülleri hoş edeyim. İslamiyet'te devam etsinler ve diğerleri de onlara uyarak Müslüman olsunlar. Sizi ise, sarsılmayan çok güçlü inancınıza havale ediyorum. Ey Ensar Topluluğu! On-

ların koyun ve deve ile avunmalarına karşı, Allah elçisinin arkadaşlık ve dostluğu sizin için daha değerli ve şerefli değil mi?" (Zeydan, 92: 2009).

Peygamber böyle söylemekle birlikte yani bu kesimin İslam'a kazandırılması için onlara ayrıcalık verildiğini söylemesine rağmen 'onların' yükselişi durmak bilmedi. Ebubekir ve Ömer dönemlerinde de Ümeyyeoğullarının yükselişi sürdü. Halife Osman'la birlikte -ki kendisi Ümeyyeoğulları kabilesindendir- bu süreç tepe noktasına vardı ve nihai olarak Halife Ali sonrasında devlet Ümeyyeoğullarının egemenliği altına girdi. Örneğin Halife Ebubekir döneminde Ridde savaşlarında (dinden dönenler) ordu komutanlarının seçimi Ümeyyeoğulları ve müttefikleri biçiminde belirlenmiştir. Ebubekir bu savaşlarda seferberlik ilan etmiş ve onbir orduya onbir sancak dikmiştir. Emevi ve müttefiklerinden beş kişi bu orduların başında yer alıyordu. Bunlar, Halid b.Velid (Mahzum), İkrime bin Ebi Cehl (Mahzum), Muhacir b.Ümeyye; Umeyye oğullarından Said bin el-As ve Amr bin el-As. Yine Ebubekir sonrasında Irak ve Suriye'nin fethine karar verince Halid bin Velid'i Irak'a Yezid bin Ebu Süfyan'ı Suriye ordusunun başına getirdi. Daha sonra Yezid'e destek olarak, Muaviye ile her biri Suriye'deki kuvvetlerin başında olan Halid bin Said bin el-As, İkrime bin Cehl, Amr bin el-As ve Velid bin Ukbe birlikleri gönderildi. Nihai olarak Suriye'nin fethi hemen hemen Ümeyyeoğulları ve müttefiklerinden olan komutanların eliyle oldu (Cabiri, 2001: 195).

Halife Ömer dönemi de aynı biçimde yani Ümeyyeoğulları ve onların müttefiklerinin güçlenmesi ile devam etti. Siyasi teşkilatlanmanın başında olan isimlerin, bağlı olduğu kabileler bu durumun en açık kanıtıdır. Öyle ki Mekke, Taif, Yemen, Umman, Yemame, Bahreyn, Suriye, Cezire (Mezopotamya) ve Mısır valileri Ümeyyeoğulları ve müt-

tefiklerindendi. Yine Emevi devletinin kurucu lideri Muaviye, Ömer zamanında Şam valiliğine getirilmiş ve dönem itibariyle, bütün valiler uyarılıp, kimileri görevlerinden alınırken, Muaviye'ye hiç dokunulmadığı gibi aksine o bu dönemde gücünü daha da arttırmıştır. Ömer'in öldürülmeden önce halifelik için belirlediği isimlerde, Hz. Ali hariç, döneminin güçlü ve zengin kimseleri idi ve bunların içlerinde Emevi'lerden Halife Osman'da yer alıyordu. Hz. Ali bu isimlerden oluşan bir şuranın sonucunun baştan belli olduğunu ve seçilecek ismin ya Halife Osman ya da onun eniştesi Abdurrahman Bin Avf olduğunu ifade etmiş ve sonuçta onun dediği gibi halife, Osman olmuştu (Tonga, 48:2009).

Ömer, ayrıca kendi dönemi içerisinde valilerini Ümeyye oğulları ve onların müttetiklerinden seçerken, Hz. Ali dahil olmak üzer, Haşimileri hatta bütün Bedir gazilerini de devlet hizmetinden uzak tutarak hiç birine ne bir kumandanlık ve ne bir valilik vermeyip, Muaviye ve Amr bin As gibi kimselere geniş yetkiler ile birlikte kumandanlıklar ve valilikler vermiştir. Ayrıca şura ehli içerisinde yer alan Ömer oğlu Abdullah'ın şura da Ali'den yana bir fikir beyan etmediğini ve Sıffin savaşında küçük kardeşi Zeyd bin Ömer ile Ubeydullah bin Ömer'in Muaviye safında yer aldıklarını ve bu savaşta hayatlarını kaybettiklerini ifade edelim (Akın, 260:2012).

Nihai olarak Makrizi'nin ifadeleri ile söylersek: "Resullah'ın, Ebubekir'in ve Ömer'in valileri arasında nasıl Haşim oğullarından kimsenin olmadığına bir bak." Bu ve benzerleri, Ümeyye oğullarının dişlerini bile, kapılarını açtı, bardaklarını doldurdu ve içlerini tutuşturdu (Cabiri, 195:2001). Halifelige Osman'ın geçmesi ile de Emeviler merkezli bir devlet inşası başladı ve bu süreç Hz. Ali sonrası, Muaviye'nin öncülüğünde Emevi devletinin kurulması ile sonlandı.

Emevi Halifeleri

89 yıllık bir devlet deneyimi ile İslam tarihine damgasını vuran Emeviler kitap boyunca okuyacağınız üzere, inanç ve politikalarını, dönem egemenleri ile beraber geliştirmişler ve iktidarlarını korumak için de başta toplu katliamlar olmak üzere her yola başvurmuşlardır. Kimi zaman iktidar içi mücadeleler olarak kendi içlerinde de bir savaş sürdüren bu yönetim iktidarın haksız uygulamalarına karşı gelen herkesi ‘imha’ etmekte bir an bile tereddüt göstermemiştir. Ayrıca birkaçı hariç bütün Emevi yönetici ve halifeleri kendilerini zamanın en faziletli insanları olarak görmüşler ve bu düşünceyi halka da dayatmışlardır. Esasında bu düşünce sadece onlarda değil bütün despot ve monarşik rejimlerin yöneticilerinde de vardır. Örneğin İran imparatoru Daryus (ö. MÖ 486) “En iyi insanın tek başına yönettiği devlet düzeninden daha iyi bir devlet düzeni bulunmaz” derken Aristoteles de (ö. MÖ 322) “Ancak diğer insanlardan her yönüyle üstün olan bir insan kral olmalı, herkes ona itaat etmeli ya da toplumdan dışarı atılmalıdır” demiştir. (Crone, 53:2007)

Konunun ‘felsefi’ derinliğinden ziyade Emevilerde de bu anlamda monarşik bir rejim hüküm sürmüş ve devlet ilk 22 yıl Emevilerin Süfyani koluna mensup başkanları aracılığıyla yönetilmiştir. Sırası ile Süfyani halifeler şunlardır:

- I. Muaviye b.Ebu Süfyan (41/661)
- I. Yezid b.Muaviye (60/680)
- II. Muaviye b.Yezid (64/683)

684 yılından itibaren devletin başına geçen ve iktidarı 66 yıl elinde bulunduran Mervani Halifeler ise sırası ile şunlardır:

- I.Mervan b.Hakem (64/684)
- Abdülmelik b.Mervan (65/685)
- I.Velid b.Abdülmelik (86/705)
- Süleyman b.Abdülmelik (96/715)
- Ömer b.Abdülaziz (99/717)
- II.Yezid b.Abdülmelik (101/720)
- Hişam b.Abdülmelik (105/724)
- II.Velid b.II Yezid (125/743)
- III Yezid b.I Velid (126/744)
- İbrahim b.I Velid (126/744)
- II.Mervan b.Muhammed (127/750)

Bakalım bu halifeler iktidara nasıl geldiler, dönemlerinde hangi politikalara imza attılar ve özel yaşamları ile tarihte nasıl bir yer edindiler? Kısaca görmeye çalışalım.

I. Muaviye b. Ebu Süfyan (41/661)

Muaviye, döneminin 'siyasi dehalarından' biri olarak tanınmakla birlikte bu deha sadece onun kişisel özelliğinden kaynaklanmıyordu. Evet, zeki, siyasi manevra kabiliyeti yüksek ve stratejik bir isimdi Muaviye. Öte taraftan onu bir lider konumuna yükselten esas olarak temsil ettiği sınıfların gücü idi. Mekke'nin fethi ile birlikte zorla Müslüman olan Muaviye ve onun kabilesi Emeviler, daha düne kadar İslam'ın karşısında yer alan en güçlü kabilelerden biri iken, İslam inancını kabul ettikten sonra sanki böyle bir geçmiş yaşanmamış gibi güçlerini koruyarak ve itibar görerek yollarına devam ettiler. Bu durumun sebebi ise döneme damgasını vuran 'kabile' gücü ve onun arkasındaki tüccar zenginleri idi.

İşte Muaviye böyle bir ortamda, mensubu olduğu kabilenin gücünü arkasına alarak, Hz. Muhammed'in yazışmalarını

yazan isimler arasında yer alabildi. Peygamberin ölümünden sonra Halife Ebubekir'in emri ile Suriye üzerine gönderilen ordu komutanlarının yanında ağabeyi Yezid'in yardımcısı olarak görev Alan Muaviye bu dönemde Ürdün ve civarında idareci olarak görevlendirildi. Yezid öldükten sonra da Halife Ömer tarafından onun yerine vali olarak atanan Muaviye bu görevini Osman döneminde de devam ettirdi. Özellikle Halife Osman döneminde yetki ve kuvvetini bir hayli arttıran ve vali olarak kaldığı 12 yıl içerisinde Şam'da deyim yerindeyse özerk yönetimini kuran Muaviye, Hz. Ali sonrası halifeliğini ilan ederek Emevilerin başına geçti ve tarihe 'Emeviler' olarak geçen devletin ilk başkanı oldu.¹²

Muaviye ile yeni bir tarih aralanıyordu artık. İslam tarihinde Emevilerle başlayan bu dönem, İslamı, zenginlerin, güç ve muktedir sahiplerinin bir dini haline getirecekti. Nitekim öylede oldu. Peki, bu nasıl gerçekleşti? Muaviye inançsal ve politik olarak çok ustaca hamlelerle İslamı varsılların dini haline getirmeyi başardı. Bu hamleler içerisinde en güçlüsü, devletin sınırlarının genişlemesiyle birlikte yükselen ganimet yani para ve zenginlikti. Susturulması ve tehlikesiz hale getirilmesi gereken kesimler varsa bunlar hemen mal ve mülk ile susturuluyor, ağızları kapatılıyordu. Bu önlem yeterli gelmiyorsa devreye kılıçlar giriyor, muhalif eylem ve oluşumlar baskı ve zor kullanılarak yok ediliyordu.

Muaviye ile artık monarşi dönemi başlamıştı. Her ne kadar bu dönem öncesinde de katılımcı idareler ve yönetimler oluşmamışsa da onun dönemi ile birlikte artık dinen saltanat, batılı terminoloji ile de monarşi başlamış oldu. Çünkü veliaht olarak kendisinden sonra oğlu Yezid'i halife seçtirdi ki;

¹² Muaviye ile ilgili daha geniş bilgi için bir önceki kitabımız olan 'Kapital İslamın Temeli: Muaviye' kitabına göz atılabilir.

Yezid bu göreve ne layık bir isim idi ne de hazırды. Ama o daha sağlığında üstelikte türlü lobi faaliyetleri ile bu atamayı yaptı. Zaten kendisini de 'halifetullah' (Allah'ın halifesi) olarak gördüğünden ve bu ünvanı kullandığından onun için bu atama meşru idi. Yani Allah'ın halifesi olarak yaptıkları ve gerçekleştirdikleri yasal ve meşru idi, sorgulanamazdı. Hâl-buki ondan önceki halifeler Allah'ın halifesi unvanını değil, Allah'ın resulünün halifesi yani 'emirü'l-müminin' unvanını kullanmışlardı. Yani olması gerekende itikaden 'Peygamberin halifeleri' ünvanı idi.(İslam Ansiklopedisi, 88:1995) Ama artık Muaviye ile halifelik doğrudan Allah'a bağlandı ve böylece inanç hiyerarşisinde Muaviye önceki halifelerin bile üzerine çıktı. Muaviye artık bir hükümdardı. Hükümdar olmanın getirdiği bir sonuç olarak, lüks ve gösterişe dayalı yaşam biçimi ile dikkat çeken Muaviye, yine aynı sebepten olsa gerek Fetihlere de hız vermişti. Öyle ki Suriye orduları Bizans hâkimiyetindeki Anadolu ve Ermenistan'a, Irak orduları, Horasan, Maveraünnehir ve Sind'e, Mısır orduları da Kuzey Afrika topraklarına seferler düzenliyorlardı. Anadolu'ya seferler yaz ve kış ayları olmak üzere yılda iki kez yapılıyordu ve hedef İstanbul'du. Özellikle İstanbul ile ilgili Fetih sevdası Muaviye'den sonra da devam etti ve İstanbul'a yönelik birçok akın düzenlendi. Bu akınlar Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar devam etti ve İstanbul ancak Fatih zamanında ele geçirilebildi.

Muaviye her ne kadar İstanbul'u ele geçiremese de egemenliği altındaki topraklarda tam bir hâkimiyet kurmuştur. Öyle ki ülkede Muaviye'ye karşı gerçekleştirilen isyanlarda ya Muaviye stratejileri ile tehlikesiz hale getirilmiş ya da önlenmiştir. Örneğin Haricilerin Hz. Ali'yi öldürmesine kadar giden Ali taraftarları ve Hariciler arasındaki husumeti, Muaviye iyi değerlendirmiş ve kimi zaman Ali taraftarlarını

Haricilere, kimi zamanda Haricileri Ali taraftarlarına karşı kullanmıştır. Hariciler, Ali taraftarlarına; “düşman ikimizin de düşmanı, bizimle savaşmayı bırakın” demelerine karşın, Ali taraftarları yine de Haricilerle savaşmıştır. Muaviye aynı zamanda Hariciler ile Ali taraftarlarının gücünü göz önünde bulundurarak her iki grubunda etkin olduğu Irak bölgesine etkili valiler atamıştır. Bu çerçevede Kufe ve Basra valilikleri öncelikli olarak gözetilmiş, Basra’ya Mugire b.Şu’be (Yezid’i halife seçtiren vali) ve onun ölümünden sonra da toplu katliamları ile bilinen Ziyad b.Ebih getirilmiştir. Mısır’a da yine uzun dönem birlikte siyaset yaptığı danışmanı Amr b.As’ı atayan Muaviye burada da asayışı sağlamış ve şehir tehlikesiz hale getirilmiştir.

Muaviye’nin, İslam inancını egemenlerin ve tüccar ağalarının yorumuna sokarak, servet ve eşitsizliği meşru hale getirmesi, oğlu Yezid’i halife seçtirerek inancın içine monarşi anlayışını sokması, Ziyad b.Ebih gibi katliamcılara göz yumarak, binlerce insanın ölümüne sebep olması, Cuma hutbelelerinde Hz. Ali’ye küfrettirmesi vb. önemli olaylar, Muaviye’ye karşı büyük öfke ve nefretin doğmasına sebep olmuştur. Muaviye’nin bu politikaları, birkaç halife hariç diğer Emevi halifelerince de uygulanmış bu halifeler Peygamberin damadı ve amcasının oğlu, Müslümanların dördüncü halifesi ve ilk Müslümanlardan olan Ali’ye her Cuma küfrettirmekte ve onu kötületmekte bir sakınca görmemişlerdir. İşte bütün bu zihniyetin kurucusu ve mimarı Muaviye olmuştur. Peki, bu uygulamaya karşı çıkanlar olmamış mıdır? Elbette olmuştur. Ama Hucr b. Adiy gibi karşılığını kafalarının kesilmesi ile ödemişlerdir, üstelik bu emri bizzat Muaviye vermiştir. Bunun dışında Muaviye’nin ‘kafir’ olduğunu öne süren Haricilerden Burek b. Abdillâh, Sıffin’dan sonra Muaviye’ye suikast düzenlemiş fakat başarılı olamamıştır. Muaviye bu olay

sonrasında gerek kendini koruma güdüsünden gerekse de 'hükümdar' olmanın bir göstergesi olarak camilerde ilk defa 'maksura' denen 'sultan mahalli'ni tesis ettirmiştir.

680 yılında ölen Muaviye ile yeni bir dönem daha başlayacak, ondan sonra gelecek 'Allah'ın halifeleri' icraatları ile Muaviye zihniyetini büyütüp geliştireceklerdir. Bu zihniyeti özetleyen en iyi ifade Muaviye'nin şu sözleri olsa gerek: "Yer Allah'ındır; ben de Allah'ın halifesiyim. Dolayısıyla ben Allah'ın malından ne alırsam, artık o mal benimdir. o maldan ne terk edersem o da bana caizdir" (Sırma, 42:2010).

2. Yezid b. Muaviye (60/680)

Yezid'in halife olma düşüncesi, Kufe Valisi ve Muaviye'nin yakın adamlarından olan Mugire b.Şube'nin, valilikten alınacağı düşüncesi üzerine ortaya attığı plan ile başlamış ve sonrasında bu plan yine Mugire'nin para ile tuttuğu adamların Muaviye'nin karşısına çıkıp Yezid'in kendisinden sonra halife olması önerisi ile ete kemiğe bürünmüştür. Bu durum gerek ilk dört halife döneminin siyasi teşkilatlanması açısından gerekse de İslam öncesi kabile üyelerinden oluşan meclis yapısından farklı olarak açıkça İslam topraklarında saltanat, monarşi dönemine geçildiğini gösteriyordu. Her ne kadar başta İbn'i Haldun, Ahmet Cevdet Paşa (Kıyas-Enbiya), Ziyaeddin Reis (İslam'da siyasi düşünce tarihi) ve diğer bir takım yazarlar Yezid'in halife seçilme biçimini toplumun birlik ve beraberliği, ümmetin geleceğinin tehlikeye düşmemesi açısından onaylasalar da, bunların dışında pek çok İslam tarihçisi bu duruma karşı çıkmışlar ve Yezid'le birlikte, hilafetten saltanata geçildiğini belirtmişlerdir. Öte yandan burada ayırım devletin mutlak olarak varlığı değil, insanların nasıl bir devlette yaşamaları sorunudur ki; gerek Muaviye ve Yezid

gerekse onun kabilesi, devletin sınıfsal varlığını egemenlerin, servet sahiplerinin, tüccar oligarşisinin üzerine bina etmişlerdir. İşte devletin konumlanması açısından baktığımızda ilkesel olarak alınması gereken tutum Yezid'i, güç ilişkileri açısından tarihsel olarak doğru saptamaktır. Yezid, bir zihniyetin, gücün, oligarşik din anlayışının ve dönem zenginlerinin temsilcisi olarak o makama gelmiştir. Burada 'ümme't sınıfsal bir analize tabi tutulmadığı için, ümmetin geleceğinin tehlikeye düşmemesi açısından Yezid'in halifeliğine cevaz verenler, 'ümme'ti' nasıl bir tehlikenin içine soktuklarından haberdar değildirler. Yezid'le birlikte başlayan hanedan siyaseti, devleti adeta bir kabilenin çiftliğine çevirmiştir ki, bu durumu kabul etmemek ancak, meselelere sınıfsal kimliğinden arındırılmış 'ümme't' gözüyle bakmakla mümkün olabilir, yukarı da ismi zikredilen yazarlarda öyle yapmışlardır.

Konumuza geri dönersek Yezid 3 yıl 8 ay süren halifeliği müddetince pek çok katliama imza atmıştır. Bunlardan manevi açıdan en büyüğü önceki kitabımızda ayrıntıları ile yer verdiğimiz 'Kerbela' katliamıdır. Burada bir avuç insana karşı binlerle ifade edilen bir kuvvet ile saldıran Yezid, başta Hz. Hüseyin olmak üzere 72 kişiyi katlettirmiş, orada insanların başları vücutlarından ayrılmış ve ödül alınmak üzere o başlar Yezid'in huzuruna getirilmiştir. İşte böylesi bir devlet başkanı ile karşı karşıyadır Müslümanlar.

Babası Muaviye'den sonra Yezid gibi birisinin halifeliği gerek Ali taraftarları, gerekse Harici ve diğer guruplar ile Bedevilerce kabulü mümkün olmayan olan bir seçimdi. Fakat yaşananlar bu seçimin nasıl kabul ettirildiğini görmek bakımından ibret vericidir. Örneğin tarihe 'Harre Olayı' olarak geçen hadise. Kısaca bu olayın ayrıntılarına ve sonrasında yaşananlara baktığımızda ne demek istediğimiz daha iyi anlaşılacaktır. Kerbela olayından sonra ve Yezid'in ölümünden

az önce gerçekleşen bu olayın sebepleri arasında bir taraftan Yezid'in halifeliğini kabul etmeme iradesi diğer taraftan Muaviye'nin tarla ve topraklarında çalışan köle ve mevali halkın ona karşı tepkisi vardır. Çünkü onlar Muaviye'nin kendileri zor durumda iken bu toprakları değerinin altında aldığını ve kendilerinde olması gereken topraklarda çalışıp Yezid'e vergi vermek istemediklerini söylüyorlardı. Böyle de oldu, Yezid'in valisi Osman b. Muhammed'i Medine'den çıkardılar. Bunun üzerine hemen Emevi ileri gelenleri durumu Yezid'e bildirdiler O'da sayıları 5 bin ile 29 bin arasında değişen bir ordu kuvvetini Medine'ye gönderdi. Başına da Muaviye'nin önceden 'Medine de başın derde girerse Müslim b. Ukbe'yi devreye sok' dediği zatı atadı. Ve Müslim'e şöyle dedi: "Medinelileri bana biat etmeye çağır. Kabul edip biat ederlerse, onlardan vazgeç. Kabul etmezlerse Allah'tan yardım dileyerek onlarla savaş. Şayet zafer elde edip, onları yenersen, üç gün milleti katledin, mallarından ne varsa alın, her şeylerini talan edin ve onların Yezid'in kulları ve köleleri olduklarına dair onlardan biat alın. Medine'nin işini bitirince de Mekke'nin üzerine yürü" (İbn-i Kesir, 269:1977).

Müslim'de aynen öyle yaptı. Şehri 3 gün boyunca yağmaladı. 80'den fazla kişi sahabe olmak üzere 700'ü ensar ve muhacirlerin ileri gelenlerinden oluşan 10 bin kişi katledildi. Yine 3 gün boyunca şehir yağmalandı, kadınlara tecavüz edildi ki; tecavüz edilen kadın sayısının 900 olduğu ifade edilmektedir. Katliam sonrası Müslim şu emri verdi: Biat şu şekilde olacaktır: "Yezit'in kulu ve kölesi olarak biat ettim." Bazıları buna karşı çıkarak: "Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünneti üzere biat ederim." diye ısrar etti. Bu şekilde biat önerenlerin tümü katledildi. Müslim, kestiği sahabe başları ile esir sahabeleri, Yezit'e gönderdi. Yezit bunların başına geçip Uhud günü intikam şarkıları söyleyen İbnu's-Sib'ari'nin Bedir'de öldürülen

müşriklerin intikamının alındığını ifade eden bir şiirini okudu. (Öztürk, 114:2009)

Hatırlatmakta fayda var ki, kadınlara tecavüz edilen, üç gün boyunca malları yağmalanan, on bin kişinin katledildiği bu topraklar bir zamanlar Peygamberin 8 yıl boyunca yaşamını geçirdiği, İslam'ın yayıldığı topraklar idi. Ve öldürülenler arasında Peygamberin yakından tanıdığı insanlar, Hudeybiye, Bedir savaşına katılan kimseler vardı. Fazla değil Peygamberin ölümünden 53 yıl sonra aynı topraklarda bu kez büyük bir Müslüman katliamı yaşanıyordu.

Medine'de böylesi vahşi bir katliama imza atan Müslim komutasındaki Yezid kuvvetleri bu kez yönünü Mekke'ye çevirdiler. Çünkü daha önce emir bu şekilde gelmişti, Medine'den sonra Mekke'de kendileri için tehlikeli hale gelen ve Yezid'in halifeliğini kabul etmeyen Abdullah b. Zübeyr katledilecekti. Müslim bu emir üzerine derhal Mekke'ye yöneldi fakat oraya gelmeden öldü. Yerine komutayı devralan el-Husayn ise kırk gün boyunca Abdullah b. Zübeyr'i Mekke'de muhasara altına aldı. Yezid ordusu mancınıklar¹³ kullanıyordu. Bu mancınıklardan atılan ateşlerle Kâbe'nin örtüsü tutuşarak yandı. Bu esnada Yezid'in ölüm haberi geldiği için kuşatma kaldırıldı. Kim bilir kuşatma kaldırılmasa idi 'Allah'ın evi' olarak bilinen Kâbe bu ateşlerle toptan yakılıp yok edilecekti.

Başta Harre olayı olmak üzere Kâbe'nin yakılması, Hz. Hüseyin'in katledilmesi gibi vahim olaylara imza atan Yezid, özel yaşamı ile de dikkat çeken ve eleştirilen bir isimdir. Öyle ki Yezid babasından çocuk doğurmuş cariyelerle de birlikte olur, daha boşanmadan eşlerinin kardeşleriyle evlenir ve iç-

¹³ **Mancınık (Katapult):** Orta Çağda savaşlarda ve kuşatmalarda, duvarları hasara uğratmak için kullanılan, bir kol kullanılarak uzak mesafelere fırlatmalar yapabilen kuşatma makineleridir.

kiye olan düşkünlüğü ile bilinirdi. (Akın, 253:2012) Bunun dışında şarkıya ve şarkıcılara da büyük ilgi gösteren Yezid, avlanmayı seven, kendisini güldürmesi için gılman ve çengi (cariye) edinen, ayrıca eğlenmek için maymun, köpek ve horozlar satın alan ilk halifedir. (Kılıç, 71:2007). Yezid'in özel yaşamı onun üç yıla sığdırdığı devlet politikalarına ne derecede etki etmiştir bilemeyiz ama bildiğimiz onunla birlikte artık anlaşılmıştır ki, İslam inancı iyiden iyiye mazlumların denetiminden, zalimlerin egemenliğine doğru yol almaya başlamıştır.

3. II. Muaviye b. Yezid (64/683)

Henüz daha 20'li yaşlarının başında babasının ölümü üzerine halifelğe geçen Muaviye'nin, babası ve dedesinden farklı olarak daha uysal ve akıllı bir kişiliğe sahip olduğu bilinmektedir. Sadece 40 gün halifelikte kalan Muaviye'nin ölümü ile ilgili farklı rivayetler mevcuttur. Kimi tarihçilere göre Emeviler, Muaviye'nin yönetiminden hoşnut olmadıkları için onu zehirletip öldürmüşlerdir. Dediğimiz üzere bu bir rivayet. Rivayet olmayan ise o yönetime geçtiği anda ülke topraklarının büyük bir kargaşa ve kaos içerisinde bulunduğudur. Öyle ki Muaviye halife olmasına rağmen ülke topraklarının büyük bir kısmı (Mekke, Medine, Filistin, Mısır) Abdullah b. Zübeyr'e biat etmiştir. Ona bağlı olan şehirler ise sadece Suriye ve Şam'dır. II. Muaviye böylesi bir ortamda öncelikli olarak babasının sürdürdüğü Hicaz bölgesi saldırılarına karşı çıkar ve Abdullah bin Zübeyr'e de elçiler göndererek sulh talep eder. Emevi yönetiminde istisnai bir isim olan halife bir süre sonra da kendi isteği ile görevden ayrılır. Genç yaşta halife olan II. Muaviye, ne dedesi ne de babası gibi hanedanı ve hükümdarlığı seçmiş-

tir. Çok kısa bir dönem Halife olan Muaviye, çok erken bir yaşta da vefat etmiştir.

4. *I.Mervan b. Hakem (64/684)*

Yaklaşık 9 ay gibi bir süre halifelikte kalan Mervan b. Hakem dört halife dönemi ve İslam öncesi dönemden de tanındığımız bir isimdir. Hz. Muhammed tarafından babası Hakem ile birlikte saygısız davranışları sebebiyle Taif'e sürgün gönderilen Mervan, daha sonra Halife Osman -ki aynı zamanda onun kuzenidir- tarafından geri çağırılmış ve Osman'ın veziri ve devlet katibi olarak görev yapmıştır. Özellikle Halife Osman'ın öldürülmesi öncesinde isyancıların büyük tepkisini çeken ve azledilmesi istenen Mervan, Osman'ın koruması altında azledilmemiştir. Muaviye zamanında da Hicaz ve Medine'de valilik yapan Mervan, II. Muaviye öldükten sonra Emevilerin Mervani kolunun ilk halifesi olarak göreve başlamış ve böylelikle de halifeler Mervani kolundan devam etmiştir.

Peki, II.Muaviye'den sonra neden hilafet Mervanilere geçmiştir? Aslında Ümeyyeoğulları Yezid'in oğlu Halid'e biat etmek istiyorlardı. Buna karşılık Yezid'in Mekke'yi kuşatan komutanı Husayn'ın çabası ve desteğiyle ve Halid'in de küçük olması sebebiyle Mervan'a biat edildi. Yapılan anlaşmaya göre ise Mervan'dan sonra Halid b. Yezid ondan sonra'da Amr b. Sa'id b. As halife olacaktı ama daha sonra göreceğimiz üzere Mervan bu anlaşmaya uymadı ve oğullarını veliaht tayin etti.

Mervan halife olduğunda Şam hariç fiili halifelik neredeyse Zübeyr'in oğlu Abdullah b. Zübeyr'de idi. Bununla birlikte Emevi ve tüccar oligarşisinin şehri Şam, temsilci olarak Mervan'a sahip çıktı. Bu arada belirtmek gerekir ki Muaviye döneminden beri, başta Muaviye olmak üzere Emevi iktidarına karşı bir iktidar gücü olarak savaştan Abdullah b. Zübeyr

özellikle Yezid dönemi ile birlikte Müslümanların yaşadığı bölgelerde ciddi bir güce ulaştı. Buna karşılık gerek stratejik hatalardan, gerek kabileler ve gruplar arası ayrılıklardan dolayı resmi olarak iktidarı ele geçiremeyen Abdullah, Mervan döneminde de hedefine ulaşamadı. Mervan halifeliliğe geldiğinde öncelikli olarak Abdullah'ı destekleyen Kays kabilesini Mercirahit savaşında yenerek, Şam'daki iktidarını pekiştirdi. Daha sonra Filistin'e yönelen Abdullah'ın saldırılarını durdurdu ve kendisi bu kez Mısır'a yürüyerek bölgeyi onun taraftarlarının elinden aldı. Mısır ve Şam egemenliğinde hüküm süren Mervan hâkimiyeti ise o öldürülünceye /ölünceye kadar sürdü.

Mervan, aynı zamanda Halife Ali'ye düşman olan grubun önemli isimlerindendir. Öyle ki, Halife Osman zamanından beri gerek kendi zenginliğini korumak gerekse de zengin tüccarların iktidardaki temsilcisi olarak görevini layıkıyla yerine getirmek için gayret gösteren Mervan'ın, iktidara muhalefet eden Ali taraftarlarıyla ilişkisi de her zaman kötü olmuştur. Osman tarafından, bizzat Peygamberin kızına bıraktığı Fedek Arazisi'nde kendisine verilen Mervan, Ali karşıtı muhalefeti ölümüne değin sürdürmüştür. Daha valiliği döneminde Cuma hutbelerinde Hz. Ali'ye küfreden Mervan, bu alışkanlığını halifeliliği döneminde de sürdürmüş, ötesi Ali oğlu Hüseyin ve Hasan'a da düşmanlık yapmıştır.

Mervan'ın cami siyaseti de önemlidir. Kuşkusuz bugüne ışık tutması açısından da çarpıcı olan 'dini söylemlerin iktidarı ele geçirmek için her türlü ilke çiğnenerek kullanılması / çarpıtılması / uydurulması siyaseti' Mervan öncesine kadar uzanır. Ama Mervan öyle bir uygulamaya imza atmıştır ki, bu uygulama 'dinci siyasetin' varabileceği noktayı göstermesi bakımından ibret vericidir. İbnü'l Esir'in anlatımlarından öğrendiğimiz bu uygulamaya göre Mervan dönemine kadar

bayram namazlarında, önce namaz kılınır, sonrada hutbe okunurdu. Mervan ise bunu değiştirdi ve hutbeyi namazdan önceye aldı. Çünkü buyruklarını halka böyle doğrudan dikte ettirecek ve halife Ali'ye küfredilmesine dayanamayan halka bu küfürleri zorla dinlettirecekti. Bugünün 'dinci siyaset bezirgânları' işte ilhamlarını böyle uygulamalardan aldılar ve almaya devam ediyorlar.

Mervan'ın ölümü ve devam eden saltanat sürecine gelirsek, Mervan ölmeden önce Yezid'in oğlu Halid'i gözden düşürmek için annesi ile evlendi. Ve öz oğulları Abdülmelik ile Abdülaziz'i halifeliğe hazırlamaya başladı. Amr b. As'sın Mısır'ı ele geçirmesi ile de onun gücünden çekinerek Abdülmelik ile Abdülaziz'i veliaht tayin etti. Ölümü ise karısı tarafından boğularak oldu. Bu rivayetlere göre karısı yani Halid'in annesi gerek kendisine gerekse de oğluna hakaret eden Mervan'ı boğarak öldürmüştür (Sırma, 79:2010).

5. *Abdülmelik b. Mervan (65/685)*

Babası Mervan'dan halifeliği devralan Abdülmelik, 20 yıllık hilafeti döneminde 'tartışılan' birçok hadiseye imza atmış bir isimdir. Döneminin politik gelişmelerine geçmeden önce şunu ifade etmek gerekir ki, gerek Abdülmelik, gerekse de neredeyse bütün Emevi halifeleri, egemenliklerini İslam öncesi döneminin muktedir, zengin kabilelerine dayandırmışlardır. Dolayısıyla Emevilerin 'İslam Devleti' ve bu devletin yöneticilerinin uyguladıkları politikalar, İslam öncesi kabile egemenliğinin aynısıdır. Hatta İslam öncesi kabile egemenliği nispeten daha demokratik ve katılımcıdır diyebiliriz. Öyle ki o dönemde mera ve otlaklar ile ticari menfaatler üzerinden çıkan kavgalar, yeni devletin 'oligarşik iktidar yapılanması' ile değişime uğramış ve iktidara ortak olma politikası, ikti-

darı ele geçirme anlayışına evrilerek kitlesel ölümlerin ortaya çıkmasına neden olan büyük iktidar mücadeleleri dönemi de böylece başlamıştır.

Abdülmelik'e geri dönersek; Emevi hanedan siyasetine karşı olan ve iktidarı ele geçirmek isteyen çeşitli guruplarla mücadele eden Abdülmelik, Muhtar es Sakafi, Abdullah b. Zübeyr gibi önemli isimlerle savaşmış; başta Afrika olmak üzere diğer bölgelerde çıkan isyanlarla yüz yüze kalmıştır. Bununla birlikte başta 9 yıldır hicazda egemenliğini sürdüren Abdullah b. Zübeyr'i (Halife Ebubekir'in torunu ve Zübeyr'in oğlu) öldürten, Hariciler ve diğer muhalif gurupların çıkardıkları isyanları, katliamları ile nam salan valisi Haccac sayesinde durduran Abdülmelik, idareyi otoriter biçimde ele geçirmiş ve mutlak gücünü ilan etmiştir. Halifeliği boyunca katliamları ile meşhur olan ve bunun için kendisine 'zalim' unvanı takılan Haccac'ı yanından ayırmayan Abdülmelik, Haccac'ın Abdullah b. Zübeyr'i öldürmesinden sonraki Hicaz, Yemen ve Yemame valiliklerini de ona vermiştir. Haccac bu savaşta yani Abdullah b. Zübeyr'in ölümüne neden olan savaşta, Mekke'yi kuşatma altına almış ve şehrin adeta altını üstüne getirmiş ve mancınık darbeleriyle Kabeyi bile yakmıştır. Başta bu olay olmak üzere tarihe zulümleri sebebiyle 'Zalim Haccac' olarak geçen, sahabelere bile işkence eden, başta Türklerin Müslüman olması döneminde olmak üzere toplu katliamlar gerçekleştiren; Ebubekir'in torunu Abdullah b. Zübeyr'i bile öldürdükten sonra çarmıha gerip cesedini günlerce bekleten bu zat Abdülmelik tarafından hep kollanmış, korunmuştur. Dahası Abdülmelik ölürken halife olarak tayin ettiği Velid'e onunla ilgili şu sözleri sarf etmiştir: "Haccac'ı gözet ve ona ikramda bulun! Çünkü minberleri sizin emrinize veren odur! O senin kılıcıdır ey Velid. Onun aleyhinde konuşanları dinleme! Onun sana muhtaç olmasından ziyade,

sen ona muhtaçsın! Ben ölürsem, sana biat etmeleri için Müslümanları çağır, kim başıyla sana hayır derse, sen de kılıcınla o kafayı kes! Ben ölünce kaplan zırhını giy, kılıcını kuşan! Sana karşı çıkanın boynunu vur, susup ses çıkarmayanlarsa, onlar zaten ölüdürler!” (Sırma, 94:2010).

Hilafeti otoriterleştirmesi ile bilinen ve ilk defa halifelerin huzurunda konuşulmasını yasaklayan Abdülmelik Mekke’de egemen olan Abdullah b. Zübeyr’e biat edilir diye halkın Hacc’a gitmesini bile yasaklamıştır. Abdülmelik bu yasağı üzerine insanların Mekke yerine mescidi Aksa’ya gidebileceklerini ifade etmiş ve bu durumun İslam’a uygun olduğunu öne sürmüştür. Ötesi Hz. Muhammed’in Miraca çıkmak için üzerine bastığı iddia edilen taşın üzerine de bir kubbe yaptırmış ve Müslümanları zorlayarak bu taş etrafında, tıpkı Kabe de olduğu gibi, tavaf ettirmiştir (Sırma, 94-96:2010).

Huzurunda konuşulmasını yasaklayan, saltanat karşıtlarını baskı ve işkence ile susturan, Haccac gibi birisini yanından ayırmayan ve adeta onu bir ölüm makinesi gibi kullanan Abdülmelik, bir Cuma hutbesinde bu politikalarının zihni arka planını şöyle açıklamıştır: “Ben, pasif ve güçsüz bir halife değilim! Kendimden önceki halifeler gibi para dağıtmaya da niyetim yok! Ben asayiş temin edilinceye kadar kılıcı elimden bırakmayacak, silahla karşınızda duracak, bana karşı gelenlerin, Amr b. Said gibi kafalarını keseceğim! Size her şeyinizi temin edeceğim, her türlü ibadetinizde serbestsiniz. Sizden istediğim tek şey, saltanatıma göz dikmemenizdir; oraya gelmeyi düşünmemenizdir” (Sırma, 92:2010).

Adına ister monarşi deyin, ister saltanat ya da padişahlık; tarih boyunca tüm bu siyasi yapılanmalar, iktidarlarını dikta ve baskıyla sürdürmüşlerdir ki, yukarda Abdülmelik tarafından söylenen sözler de bunun bir yansımasıdır. İslam tarihinde Muaviye ile başlayan diktalaşma ve saltanat odaklı

siyasi idare, Emevi devleti boyunca sürerek devam etmiştir. Bu zihniyetin en tipik özelliği ise kendilerine karşı muhalefeti ‘resmi inanç’ anlayışı üzerinden serbest bırakmaları ve fiili bir pratiğe dökülmedikçe bu muhalefete izin vermeleridir.

Abdülmelik’in devlet politikalarına devam edersek bir başka çarpıcı durumla daha karşılarız. Onun otoriterliği ve diktalığı kadar önemli olan bir başka yanı da milliyetçiliğidir. Arap milliyetçiliği esasında onu da önceleyen genel bir durumdur. Ama bir devlet politikası olarak ilk defa onun zamanında bu politika etkin bir şekilde işlenmiş ve hayat bulmuştur. Arap siyasi ve sosyolojik yaşamına damgasını vuran kabile (soy, geçmiş), milliyet gerçekliği, zaten Arap toplumu içerisinde güçlü bir bağdır. O kadar ki Hz. Muhammed’in peygamberliğini, sırf kabile rekabetinden dolayı kabul etmeyenler bile çıkmıştır. Hal böyle iken Arap milliyetçiliği belki de zaruri bir sosyolojik/ekonomik vaka olarak doğmuş da diyebiliriz. Emeviler döneminde bir devlet politikası halini alan milliyetçilik politikasının, tarihsel geçmişinde ise ‘önemli’ bir isim olarak Halife Ömer’i görmekteyiz. Ömer ile ilgili tarihsel kritikler onun bu konuda ‘Arap’ yanlısı bir tutum sergilediğini ortaya koymaktadır. Özellikle ele geçirilen ganimetlerde Müslüman olmayan Arapların (Mevali) aldığı payın az olması bu politikaların en önemlilerindendir. Ömer, bu konuda kendisine getirilen eleştirilere ise şu cevabı vermiştir: “Fatihler bu toprakların asıl sahipleridir; onlar bu toprakları bileklerinin gücüyle kazanmışlardır. Dolayısıyla onların alacağı pay, ikincil unsur olan Mevali’den daha fazla olacaktır” (Öztürk,83:2009). Buna karşılık gerek Hz. Ali gerekse de Ömer b. Abdülaziz, devlet gelirlerinden pay verme de, Ömer’in aksine Arap-Arap olmayan ayrımı yapmamışlardır. Ömer’in Arap yanlılığını ortaya çıkaran başka bir olayda Ridde (dinden dönme) savaşları sonrasında, kimi Arapların halife Ebu-

bekir tarafından köleleştirilmesi sonrasında ortaya çıkmış; Ömer, bu durum için “Arap köleleştirilemez!” demiştir. Köleliğe karşı Halifenin bu tepkisi anlamlı ama bu durumu sadece Araplar üzerinden reddetmesi ve milliyetçi bir refleksle olaya yaklaşması dikkat çekicidir.

Halife Ömer’in ‘Arap Milliyetçiliği’ üzerine şekillenen politikasını Wellhausen ise özet bir biçimde şu ifadelerle açıklamıştır: “Hz.Ömer, İslam devletini, fetihler hukukuna uygun olarak, itaat altına alınanlar üzerine bir ‘Arap egemenliği’ olarak kurmuştu. Devleti, Arap Harp asaleti ile sadece vergi ödeyen gayri Arap köle (veya yarı köle Mevali) sınıfların farkı üzerine oturttu. Fakat bu, sağlam bir temel değildi” (Wellhausen, 145:1963).

Abdülmelik’in Arap Milliyetçiliği politikasına geri dönersek, “O da daha önce gerek sosyolojik gerekse de politik arena da revaçta olan ‘Arap yanlısı’ politikalara devam etmiş ve bir devlet politikası olarak ‘Arap Milliyetçiliğini’ merkeze alan uygulamalara imza atmıştır. Öyle ki onun dönemine kadar İslam ülkelerinde resmi dairelerde defterler ve yazışmalar, o memleketin halkının dili ile olur ve bu dile aşina yerli memurlar aracılığı ile işler yürütülürdü. Örneğin Mısır divanının, yani hükümet dairesinin resmi dili yerli halkın dili olan Kıptace idi; memurlar da Kıpti idiler. Şam’da resmi dil Rumca ve bu dili bilen memurlar da Hristiyan idi. Irak’ta ise resmi dil Farsça, işlere bakanlarda bu dili bilen yerli memurlar idi. Abdülmelik her tarafta resmi dilin Arapça olmasını ve yönetimin de Müslüman memurlara verilmesini emretti. Böylece ülkenin her yönüne Arapça yayılmış, birçok yerlerde yerli halk anadillerini unutarak kendilerini Arap saymaya başlamışlardı.” (Üçok, 47:1967). Abdülmelik ayrıca 695 yılında ilk defa ülkenin parası olarak altın dinar ve gümüş parayı kullanıma sokarak Arap Egemenliğine dayalı ülke politikalarını

hızlandırdı. Bunun yanı sıra bürokraside de Arap memurların idarede etkin olmasını sağlayarak, 'milliyetçi' bir yönelimle siyasi teşkilatlanmasını oluşturdu.

Abdülmelik, halifeliği döneminde iktidarın 'dini' kanadını da güçlendirdi. Teokratik bir idare altında kendi din adamlarına büyük nüfuz bahşetti. Onun döneminde bir Emevi buluşu olan 'Kadılar' da iktidarın dini noteri gibi hareket ederek, halifelerin siyasetini meşrulaştırdı. Nihai olarak Abdülmelik, 20 yıllık iktidarında, devletin yeniden toparlanması, milliyetçilik politikaları ile Arap unsurunun öne çıkarılması, Haccac gibi bir ismi iktidarının teminatı olarak görüp toplu katliamlara imza attırması gibi savaş yanlısı ve milliyetçi uygulamalara imza atmıştır. Diğer taraftan Abdülmelik ve oğulları sadece kendi başlarına bile 'Emevi Devleti'ni temsil etmektedirler' dersek abartmış olmayız. Öyle ki Abdülmelik, ölümünden önce babası Mervan'a, kendisinden sonra hilafeti kardeşi Abdülaziz'e bırakacağını söylemesine rağmen oğulları Velid ile Süleyman'ı halife olarak tayin etmiştir. Bu iki isim dışında diğer oğulları II. Yezid ve Hişam'da halifelik görevlerinde bulunmuşlardır. Böylelikle 90 yıllık Emevi devletini, yaklaşık 60 yıl süreyle Abdülmelik ve oğulları idare etmiştir..

6. *Velid b. Abdülmelik (I. Velid) (86/705)*

Babası Abdülmelik'ten sonra halifelige gelen I. Velid'in en bariz özelliği olarak onun cehaleti gösterilmektedir. Öyle ki bu nedenden dolayı Abdülmelik'in onu veliaht tayin etmede bile tereddüt ettiği ifade edilmektedir (Sırma, 97: 2010). Velid'in bu yanı hilafeti dönemindeki uygulamalarda ne derecede etkili olmuştur bilemeyiz ama bildiğimiz onun hilafet anlayışı da diğer Emevi halifelerinden pek farklı olmamıştır. Fetihler, ülke sınırlarının genişletilmesi, teokratik-monarşik

bir yapı içerisinde halka baskı yapılması ve iktidarına karşı çıkan kesimlerin kılıçtan geçirilmesi döneme damgasını vuran politik gelişmelerdendir. Öyle ki Emevi devletinde bir istisna olarak diğer halifelerden zulüm ve baskıda ayrılan, hak ve adaleti ile öne çıkan Ömer b. Abdülaziz, Velid dönemini şu sözlerle ifade etmekte: “Vallahi yeryüzü zulümle doldu” (Sırma, 223: 2010). Böyle bir zihniyet ile devleti yöneten Velid, gerek gücü ve iktidarı elinde bulundurmanın etkisi ile gerekse de cehaletinden kaynaklanan gerekçelerle bir sahabeye şu soruyu soruyordu: “Halifeler de hesaba çekilir mi?” (Sırma, 213: 2010). Öte yandan halka karşı makamlarını ‘Allahın Halifesi’ olarak sunan bu zihniyetten böyle bir soru da beklenebilir. Kerametlerini yine kendileri belirleyen Emevi halifeleri çalışmalarımızın ilerleyen bölümlerinde de göreceğimiz üzere yüz binlerce insanı kılıçtan geçirmekten bir an bile imtina etmemişler ve bu katliamları kurulan Emevi saltanatının devamı için gerçekleştirmişlerdir.

Velid ile devam edelim. Velid’de kendinden önceki diğer halifeler gibi Haccac’ı korumuş kollamış ötesi onun döneminde Haccac icraatlarında tamamıyla serbest bırakılmıştır. (Wellhausen, 118:1963). O kadar ki, Velid, mevcut valinin halka baskı yaptığı sebebiyle Medine’ye vali olarak atadığı Ömer b. Abdülaziz’i, Haccac’ın isteği üzerine görevden alabilmiştir. Çünkü Ömer b. Abdülaziz, Haccac’ın Irak’ta yaptığı zulümleri Velid’e bildirmiş, bunun haberini alan Haccac da derhal Velid’le konuşarak Ömer b. Abdülaziz’in görevden alınmasını sağlamıştır. Bu arada Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nin¹⁴ Ömer b. Abdülaziz’in Medine’ye, Hişam b. İsmail’in yerine vali olarak atanmasını ‘Sünniliğin öncüleri

¹⁴ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C II, 1995

olan bir dini zümrenin gelişmesine yardımcı olması' olarak övgüyle değerlendirmesini ve buradaki 'sünni' vurgusunun öne çıkarılmasının gereğini okuyuculara bırakıyorum. Öte taraftan şunu söylemek gerekiyor ki Velid'in o gün oluşturmaya çalıştığı itikadi, siyasi din anlayışı başarılı olmuş ve bu gücünü günümüze kadar taşımıştır.

"Emevilerin en güçlü halifelerinden biri olarak nitelendirilen Velid, döneminde devletin sınırlarını genişletti ve devletin gücünü büyüttü." Resmi tarih yazımında adı böyle anılan Velid'in devletin sınırlarını ve gücünü büyütmesini nasıl sağladığı, sınırlar büyürken, ülke ve inançları işgal edilen halkların neler yaşadığı ise bahis konusu bile olmadı. Sadece Onun döneminde ganimet sevdası için Anadolu'dan, Asya'ya, Kuzey Afrika'dan, Endülüs'e uzanan bir talan anlayışı, fetih ambalajında, Velid'in büyüklüğü olarak anlatıldı. Kuru bir söz yığını olarak sultanların zenginlik ve gücünün büyümesini, halkta da bu böyle olmuş gibi sunan, diğer taraftan talancı ve işgalci büyümeyi sorgulamadan, okuyucuya fetih naraları ile nakleden tarih yazımı maalesef dünyanın zorbalığına ortaklık etmekte bir beis görmüyor. Oysa ilerleyen sayfalarımızda göreceğimiz üzere Velid'in 10 yıllık halifeliği döneminde Türk yurtlarının işgal edilmesi ve Müslümanlaştırılması bile tek başına bir vahşet ve katliam politikası olarak fetihlerin nasıl yapıldığını gözler önüne sermektedir. Ama resmi tarih yazımı hala fetihçi ve işgalci bir söylem ve dille bu dönemi zafer çığlıkları içinde yazmakta ve Velid başta olmak üzere Emevi liderlerini, sözüm ona İslam dinini yayma kabilinden göklere çıkarmaktadır.

Velid başlığını bitirirken şunu söyleyelim ki; 10 yıllık halifeliğinin sonlarına doğru tıpkı diğer Emevi halifeleri gibi yerine oğlunu getirmek isteyen Velid için bir sorun vardı. O da babaları Abdülmelik'in halifeliği kendisi ve kardeşi Süley-

man b. Abdülmelik'e bıraktığı gerçeği idi. Bu sebepten dolayı ondan sonra halifelige geçecek olan Süleyman'ın saf dışı bırakılması gerekiyordu. Fakat Velid buna muvaffak olamadı. Ve o ölünce yerine kardeşi Süleyman b. Abdülmelik geçti.

7. Süleyman b. Abdülmelik (96/715)

Velid'den sonra tahta geçen Süleyman, halifelik makamında 2,5 yıldan biraz daha uzun bir süre kalmıştır. Emevilerin yedinci halifesi Süleyman, Filistin eyalet valiliğinden sonra, Velid'e rağmen bu göreve gelebilmiştir. İktidar, sadece karşıtları ile değil kimi zaman iç dinamikleri ile de savaş halinde olan bir güç merkezidir. İşte Süleyman'ın iktidar dönemi bu saptamaya uygun bir ekseninde gelişim göstermiştir. Öyle ki, katliamları ile ünlü Haccac ile bir iktidar kavgasında olan Süleyman, daha valiliği döneminde onunla karşı karşıya gelmiş ve bu karşılaşma sonrasında da Haccac yanlıları ile sürmüştür. Örneğin; Velid, Süleyman yerine oğlunu halife yapmak istediğinde, Haccac ve yanlıları Süleyman karşıtı bir cephede yer almışlardır. Ayrıca Süleyman ve Haccac arasında farklı kabileleri desteklemeleri bakımından da bir ayrım söz konusu idi. Bütün bu ayrımlar içerisinde Haccac, Süleyman'ın halifeliği öncesinde vefat ettiğinden, Süleyman, başta 'Türk Kasabı' olarak nitelendirilen Kuteybe b. Müslim olmak üzere Haccac yanlıları ile adeta bir savaşa girdi. Onun taraftarlarını devlet yönetiminden temizleme operasyonu başlattı. Bu esnada Kuteybe'de, Süleyman'a karşı isyan etmek istedi ama aradığı desteği bulamadı. Aksine kendi adamlarından birisi tarafından öldürülerek, kesik başı Süleyman'a gönderildi. İlerde ayrıntıları ile göreceğimiz üzere Türklerin Müslümanlaştırılması sürecinde yüz binlerce insanın katledilmesinden sorumlu

olan Kuteybe, kendisi de aynı sonla yani başı kesilerek öldürülmüş oldu böylece.

Kuteybe sonrası önemli bir tehlikeden kurtulan Süleyman bu süre zarfında Velid tarafından zindanlara tıklan binlerce mahkûmu da serbest bıraktı. Öte yandan O'da yayılmacı ve işgalci bir zihniyetle ve seleflerini aratmayan bir yönelimle devleti genişletme politikasına devam etti. Başta Horasan olmak üzere pek çok yere sefer düzenlendi. Hazar denizinin güneydoğusunda yer alan ve Türklerin yaşadığı Gürgen bölgesi ile Taberistan onun döneminde ele geçirildi. O günkü ismi ile Konstantiniyye olan İstanbul'a da sefer düzenlenmek istendi fakat bu talancı kalkışmanın sonu felaketle sonuçlandı diyebiliriz. O kadar ki büyük paralar sarf edilerek hazırlanan İstanbul ordusuna, kuşatmanın uzaması ve hava şartlarının olumsuzluğu nedeniyle gerekli erzaklar ulaştırılamamış ve o büyük ordu açlıkla karşı karşıya kalmıştır. İlk önce atların kesilip yenildiği, sonrasında insanların bir birini ve ölüleri yemeye başladığı bu facia kelimelerle ifade edemeyeceğimiz noktalara kadar varmıştır (Sırma, 106:2010). Binlerce insanın maruz kaldığı bu acı son, talancı ve yayılmacı zihniyetin tarihe bıraktığı ibretlik bir ders olsa gerek.

Kendisi zevke düşkünlüğü ve sürdürdüğü sefahat dolu yaşamı ile bilinen Süleyman, Emevi zihniyetinden devraldığı ganimet odaklı istila siyaseti ile işte böyle binlerce insanı, seferlerde ölüme sürüklemiştir. Tıpkı Abdülmelik gibi, Süleyman'da saltanat merkezli istila siyasetini, din adamlarını yanına alarak hayata geçirmiş ve döneminde iktidarın dini kanadı güçlenmiştir.

Kırklı yaşlarının başında iken ölen Süleyman ölmeden önce oğlunu halife yapmak istemiş fakat oğlu ondan evvel öldüğünden yeğeni Ömer bin Abdülaziz'i veliaht olarak tayin etmiştir. Ömer'den sonra ise yine Süleyman'ın vasiyeti gereği Yezid b. Abdülmelik'in halife olacağı belirtilmiştir.

8. Ömer bin Abdülaziz (II. Ömer) (99/717)

Halifeliği 2,5 yıl sürmesine rağmen Ömer b. Abdülaziz dönemi, Emeviler denince akla en çok gelen ve en çok konuşulan dönemlerden birisi olmuştur. Öyle olmuştur çünkü halife Ömer, diğer Emevi sultanlarından ayrılarak hakça ve adilane bir yönetim izleme yoluna gitmiştir. Adeta Emevi devletinin bütün zulüm ve baskı politikaları içerisinde, okunacak, okunduğunda nefes alınacak bir Emevi halifesi olarak addedilen Ömer için söylenenler büyük oranda doğrudur. İzlediği fetihçi siyaset dışında Emevi halifelerinden ayrılan, şatafat ve gösterişten uzak duran yaşamı ile samimi bir dindar olmaya çalışan halife Ömer aslında dönün hakikatlerini gözler önüne sermek bakımından da önemli bir örnek olarak görülebilir. Öyle ki klişe bir söylem olarak söylenegelen ‘dünü, dönün sosyo-politik atmosferi içerisinde değerlendirmek gerektiği anlayışı’ işte tam bu noktada bütün zulüm ve katliam politikalarını meşrulaştırıyor. Evet, dün, dünü ortaya çıkaran maddi dinamikler içerisinde değerlendirilmeli ama burada kıstas egemenlerinin yaptıklarının meşruiyeti üzerine değil, sınıfsal bir zemin üzerinde hâkim-zayıf ilişkisi kurularak gerçekleştirilmelidir. Unutulmamalıdır ki dönün egemen ve muktedirleri bir tercih olarak bu zorbalıkların yanında yer almış ve öncülleri olmuşlardır; oysa eş zamanlı bir dönemde zayıf ve yoksulların yanında yer alan, düşünsel ve politik pratikleri ile bunu hayata geçiren pek çok fikir akımı ve liderler de olmuştur. İşte halife Ömer, Emevilerden kendisini, yukarıda ifade edilen değerler etrafında ayırarak adil bir anlayışı ile olaylara yaklaşmış ve aynı zamanda kendinden önceki halifelerin uyguladığı zulüm politikalarını şiddetle eleştirmiştir. Peki, halife Ömer genel olarak neler yapmıştı? Onu diğer Emevi halifelerinden ayıran özellikler nelerdi?

Halife Ömer'in, bir lider ve halife olarak uyguladığı adilane politikalara geçmeden önce şunu belirtmek gerekiyor ki, o halife olmadan da devlet yönetiminde bulunmuştu. Yani devlet yönetimine yabancı değildi ve daha halife olmadan haksızlıklara karşı çıkmaya başlamıştı. Örneğin Velid b. Abdülmelik döneminde Haccac'ın baskı politikalarına karşı çıktığı için Medine valiliğinden alınmış, üstelik o göreve onu Velid atadığı halde böyle olmuştur. Ömer'in bu görevi dışında ayrıca Süleyman b. Abdülmelik döneminde vezirlik de yapmıştır. Dolayısıyla Ömer, kendi dönemine kadar uygulana gelen haksız politikalara, servet ve sefahat düşkünlüğüne, kısacası oligarşik yönetime tanık bir isimdi. Ömer b. Abdülaziz halifelik görevine atandığı sırada, bu tanıklığın etkisi altında kalarak üzülmüş ve bu üzüntünün nedenini soran eşi Fatimi'ye şu cevabı vermiştir: "Müslümanlarla gayrimüslimlerin yönetiminin başında bulduğum için, açlıktan ölen fakirleri, umutsuzluk içinde çırpınan hastaları, felaketin başında inleyen çıplak insanları, zulüm görenleri, hapse girenleri, saygıya layık ihtiyarları, çok çocuklu esirleri düşünüyorum da kıyamet gününde Cenab-i Hakk'ın onlar hakkında benden hesap isteyeceğini düşünerek korkuyor ve ağlıyorum" (Üçok, 63:1967).

Bu sözler sonrasında Ömer, eşine kardeşinden ve soyundan kalan mücevherleri devlet hazinesine vermesini söylemiş oda Halifenin bu isteğini kabul etmiştir. Ömer b. Abdülaziz'den sonra halife olan II.Yezid bu mücevherleri yeniden Fatimi'ye vermek istemişse de o bu isteği kabul etmemiştir. II. Yezid ise daha sonra bu mücevherleri akrabalarına dağıtmıştır. Adına ve seleflerine yakışır bir uygulamaya daha imza atmıştır anlayacağınız! Konumuza devam edersek Ömer her şeyden önce vicdani duyguları ile hareket eden ve adalet duygusu gelişmiş bir isimdir. Bunu iç siyasetteki uygulamaları ile de gösteren Ömer bu çerçevede kendisinden önceki halifeler

tarafından gasp edilmiş Hıristiyan ve Musevilere ait kilise ve Sinagogları eski sahiplerine geri vermiş ve valilerine yönelik olarak adalet ile iş görmeleri yönünde mektuplar yazmıştır. Ötesi, adaletsizliği ile tanınan vali ve diğer devlet görevlilerini makamlarından uzaklaştırmıştır. Yine kendisinden önceki dönemlerde halifelerin haksız biçimde el koydurduğu bütün malları sahiplerine geri iade ettiren Ömer, kendisi de döneminin makam araçlarını ve atlarını hazineye vermiş ve kendi atı ile gezmiştir.

Dini, itikadi olarak güçlü olan Ömer, Emevilerin içinde bulunduğu durumun sebebini ise 'Allah'ı bilip O'na isyan etmesi, Şeytan'a itaat etmesi ve dünya malına meyletmesi' olarak açıkladıktan sonra şöyle demiştir: "Bu ümmet, Allah'ı, Kitabı ve Peygamberi konusunda ihtilafa düşmedi. Onlar dünya menfaat ve nimetleri hususunda ihtilafa düştüler. Onun için de devlet ve izzetlerini kaybettiler" (Sırma, 116:2010). Bu arada bütün yöneticiler iktidara geldiklerinde etrafında bir iktidar basını, lobisi ve deyim yerindeyse dalkavuk grubu oluşur. Ömer b.Abdülaziz de bu durumun farkında olarak anılan tehlikeyi bertaraf etmek ve çevresinde oluşabilecek menfaat, çıkar odaklarından uzak durmak için şu açıklamayı yapmıştır: "Ey insanlar, kim bizimle arkadaşlık yaparsa beş şey için yapsın, bunu yapmazsa, bizden uzaklaşsın:

- İhtiyaçlarını karşılamayanları bize bildirsin,
- Hayır için bize yardımcı olsun,
- Bilmediğimiz hayır yollarını bize öğretsin,
- Bizim yanımızda kimsenin gıybetini etmesin,
- Boş şeylerden bize bahsetmesin.

Bu konuşmasından sonra dalkavuk ya da şiiirleriyle devlet yöneticilerini kandırıp sömüren bir şairinin ona yaklaşmadı-

ğı nakledilmektedir (İbn-i Kesir, 198:1977). İnancını, samimi duygularla ve menfaatten uzak yaşantısı ile yaşayan Ömer, bu duruma örnek teşkil edecek bir biçimde kendisini koruyan 300 bekçi ve 300 güvenlik görevlisini görevlerinden azletmiş ve görevlilerin ücretlerini asgari bir düzeye indirmiştir. Kısa süren devlet başkanlığı döneminde buna benzer çok örnek sergileyen halifenin hayata geçirdiği önemli kararlardan bir tanesi de Hz. Ali ile ilgili olandır. Kendi dönemine kadar hutbelerde Hz. Ali'ye küfredilmekte ve şahsı aleyhinde konuşulmakta iken o hutbe sırası Hz. Ali'ye küfre gelince 'Allah size adaletle iş yapmayı emreder' ayetini okumuş ve bütün memleketlerde böyle yapılması için fermanlar göndermiştir (Ahmed Cevdet, 68:1981). Peki, bir Emevi hanedanlığında büyümüş Ömer'in Hz. Ali düşmanlığı nasıl yok olmuştu? Bu sorunun cevabı tarihsel olarak şöyle verilmiştir: "Medine'de tahsilde bulunurken yedi büyük fakihden Abdullah'ın oğlu Ubeydullah'dan daha çok istifade ederdi. Bu anlamda Ubeydullah'ın bilgisi ve itikadı onun için değerliydi. Hal bu iken, Ubeydullah Ömer b. Abdülaziz'in de öteki Emevi büyükleri gibi Hz. Ali'yi hayır ile anmadığını ıstır ve bir gün Hz. Peygamber'in mescidinde namaz kılarken gidip onun yanına oturur. Ubeydullah, selam verip namazı bitirdikten sonra da "Ey Ömer Allah Bedir harbinde bulunanlardan ve Biat-ı Rıdvan'daki Eshab'dan memnun ve hoşnut olmuşken sonra onlara gazap ettiğine dair bir şey biliyor musun?" deyince "Hayır öyle bir şey ıstımedim" demiş. Ubeydullah "Ya sen Ali aleyhinde söz söylüyormuşsun. Bu nasıl oluyor?" demesi üzerine Ömer b. Abdülaziz hemen uyanıp tövbe ve istiğfar ederek Ubeydullah'tan özür dilemiş ve ondan sonra Hz. Ali'yi sevmeye başlamıştır. Konu ile ilgili diğer bir rivayette şöyledir: "Ömer b. Abdülaziz'in babası bir gün hutbe okurken Ali'ye sövme sırası gelince dili dolaşıp kelimeleri çiğne-

miş. Ömer, bu durumun sebebini babasından sorunca ‘Sen buna dikkat ettin mi’ demesi üzerine ‘Evet’ demiştir. Bunun üzerine babası ‘Evladım halk bizim Ali hakkında bildiğimizi bilseler başımızdan dağılıp Ali’nin çocuklarının yanına giderler’ diyebilmiştir (Ahmed Cevdet, 69:1981). Ömer b. Abdülaziz’in Hz. Ali ile ilgili diğer bir politik kararı ise Hz. Ali’nin eşi Fatma’ya miras bırakılan Fedek arazisi ile ilgili olmuştur. Hz. Muhammed tarafından, kızı Fatma’ya miras bırakılan Fedek arazisi, Peygamber’in ölümünden sonra Halife Ebubekir tarafından devlet hazinesine verilmiş, bu uygulama Halife Ömer, Osman başta olmak üzere Ömer b. Abdülaziz zamanına kadar bu biçimde kabul görmüştür. Halife Mervan ise bu araziye tamamen kendi tasarrufuna almıştır. Ömer b. Abdülaziz ise halifeliği döneminde Mervan ailesini toplamış ve Fedek arazisini Fatma’nın mirasçılara vereceğini açıklamış ve daha sonra da bu sözünü yerine getirmiştir. Fakat Ömer’den sonra halife olan II. Yezid bu araziye yeniden Fatma’nın varisçilerinden almıştır. Bu durum ilk Abbasi halifesine kadar böyle gitmiştir. Bu tarihten sonra yine bu arazi ihtilaflı durumunu korumuş ve sürekli el değiştirmiştir. Bugün bu arazinin belde halkının mülkiyetinde olduğu ifade edilmektedir. Öte taraftan bu arazi ile dikkat çeken önemli bir husus şudur ki; özellikle Mervaniler bahis konusu araziye Fatma’nın soyuna vermemekle birlikte kendi mülkiyetinde kullanabilmişler ve araziye devlet hazinesine devretmemişlerdir. Bu durum Emevi zihniyetini deşifre etmek bakımından önemlidir. Yoksa kavga mirasın kime bırakılacağı kavgası değil, dönemin iktidarının mülkiyete, adalete, hak ve hukuka olan yaklaşımı ve bunun kavgasıdır.

Emeviler, gelirlerinin azalması ve onlara tanınan imtiyazların ortadan kalkması gibi konularda yaşadıkları şikâyetleri de Ömer b. Abdülaziz’e bildirerek, yukarı da ifade ettiğimiz

gibi Fedek konusundaki tutumlarının tamamen 'oligarşik' temelli olduğunu bir kez daha ortaya koymuşlardır. Öyle ki bir defasında Ömer'in oğlunun yanına vararak bu düşüncelerini şöyle ifade etmişlerdir: 'Sen git babana de ki, ondan önceki halifeler bize atıyye'ler (bahşiş/hediye) veriyorlardı. Babansa, bizi bu haklarımızdan mahrum bıraktı!' Yine bir defasında aynı kişilerden Anbese b. Sa'id de Ömer b. Abdülaziz'e bu sıkıntısını 'Ya Emire'l-Müminin, senden önceki halifeler, bize hediyeler verirlerdi. Sen ise onları bize yasakladın. Hâlbuki buna alışmış ailem ve de sıkıntım var. İzin ver de, eski gibi bize bir şeyler verilsin!' Mervan'ın oğulları da haksız yere sahip oldukları malların Ömer b. Abdülaziz tarafından ellerinden alınmasından sonra bu duruma tepki göstermişler ve Ömer'in halasının yanına giderek bu durumdan şikâyetçi olduklarını anlatmışlardır. Ömer'in halası Fatima binti Mervan'da bu konuşma üzerine gelip halife Ömer'le konuşmaya başlamış ve Ömer'e şöyle seslenmiştir: "Kardeşimin oğulları, Abdülmelik ve evlatları senin hilafetin zamanında zelil oluyorlar. Sen onların mallarını alıp başkalarına veriyorsun!" Ömer ise bu sözler sonrasında halasına "Ey hala bil ki, Peygamber efendimiz vefat etti. İnsanları akan bir nehir üzerinde bıraktı. Ondan sonra, o nehrin idaresini bir adam yaptı. O adam ölünceye kadar o nehirden hiçbir şey eksik olmadı. Sonra, o adamdan sonra başka bir adam idaresini ele aldı. O da ölünceye kadar o nehirden hiç bir şey eksik olmadı. Sonra, o adamdan sonra başka bir adam idaresini ele aldı, herkes ondan kanal açtı, ta ki o kurudu bir damla bile kalmadı. Allah'a yemin ederim ki eğer Allah beni sağ bırakırsa, ben onu eski haline döndüreceğim! Kim razı olursa Ona rıza var, kim de kızarsa Ona da kızgınlık var. Halife sırdaşlarından olan akrabalarına zulmedilir de Halife bunu izole etmezse, Halifeden başka kim bunu giderebilir" (İbn- Kesir, 1977:214) diyerek

aslında bir bütün olarak Emevilerin sömürü ve zulüm dolu politikalarını açığa vurmuştur.

Ömer b. Abdülaziz'i diğer Emevi halifelerinden ayıran önemli bir konu da, muhalif olan guruplarla kurduğu ilişkidir. Halife, zaten Hz. Ali taraftarlarına karşı ılımlı bir yaklaşımı hem itikadi hem de politik olarak benimserken diğer bir önemli muhalif örgütlenme olan Haricilere karşı da benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Bu noktada tarih kitaplarında Ömer b. Abdülaziz ile Haricilerin politik tartışmalarını aktaran pek çok diyaloga rastlamaktayız. Karşılıklı savların ortaya konduğu bu tartışmaların bizim açımızdan önemi ise kuşkusuz demokratik muhalefete söz hakkı verilmiş olmasında yatar. Bugüne kadar sürekli imha edilmeye çalışılan ve kılıçtan geçirilen Hariciler, Halife Ömer ile itirazlarını nakledebilecek bir alan bulmuşlardır. Şüphesiz Ömer b. Abdülaziz de Haricilerin kan dökmeye başlaması üzerine müdahale emrini vermiştir ama aynı zamanda isyancı Harici lidere de mektup yazarak şu ifadeleri kullanmıştır: “İşittim ki Allah yolunda isyan etmişsin. Halbuki bu işte sen benden doğru yolda değilsin. Yanıma gel senle tartışalım. Eğer hak bizde ise sen de halkın girdiği yola gir ve eğer sende ise gereği gibi yapalım.” Halifenin bu mektubuna karşılık Harici isyan lideri görüşmeler için iki adamını göndermiş onlar da temel itirazlarını ‘halife seçimi’ konusunda dile getirmişler ve bu seçimin halkın rızası ile mi yoksa zorla mı gerçekleştirildiği üzerine sorular yöneltmişlerdir. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz halife seçimi ile ilgili durumu şöyle açıklamıştır: “Ben halktan halifelik istemedim. Makamı da galebe kuvvetimle elde etmedim. Fakat bu makamda benden evvel biri vardı beni veliaht yaptı ben de işe başladım. Herkes hoş gördü. Kabul etmeyen olmadı. Siz ise halktan adaletle ve insafla hareket eden kim olursa olsun onun başa geçmesini kabul etmek içtihadındasınız. Eğer

ben hakka karşı gelir ve adaletten dönersem o zaman siz de bana itaat etmeyiniz” (Ahmed Cevdet, 68: 1981).

Halifenin bu sözlerinde de açıkça görüleceği üzere Ömer Haricilere, imha ve yok etme zihniyeti üzerinden değil anlama ve açıklama mantığı üzerinden yaklaşmıştır. Ömer b. Abdülaziz’in kısa süren hilafeti dönemi bu noktada da diğer Emevi halifelerinden farklı olarak demokratik ve adil bir görüntü ortaya çıkarmaktadır. Öte taraftan gerek ekonomik yönüyle gerekse de inançsal heyecan ve hegemonyanın tesiri ile fetihçi bir anlayışa düşer olan İslamcı/ yayılmacı politika anlayışı Ömer b. Abdülaziz’de de görülüyordu. Tabi burada İslam’dan kimin ne anladığı ve bu yayılmayı hangi dinamikler üzerine nasıl gerçekleştirdiği ya da gerçekleştireceği sorusu da önemli. Fakat şu var ki -kitabımızın ilerleyen bölümlerinde ayrıntıları ile göreceğimiz üzere- Abdülmelik ile iyiden iyiye şiddetlenen Türklerin Müslümanlaştırılması süreci, büyük kıyım ve katliamlara sahne olurken ve Horasandan Türklerin isyan çılgınlıkları yükselirken Ömer b. Abdülaziz bu durum karşısında şu sözleri söyleyerek, yukarda ifade etmeye çalıştığımız eleştirimize maruz kalmıştır: “Diyorsun ki Horasan halkını idare etmek çok kötü ve zordur. Onlar ancak kılıç ve kırbaçla yola gelirler. Böyle demekle sen yalan söylüyorsun. Onları idare etmek için hak ve adalet üzerine hareket etmen daha uygun olur. Adalet ve hakkı onlar arasında yay yeter” (Aydın, 99: 1994). Biz de bu cevaba halifenin dediği gibi hakkaniyetle yaklaşalım ve yorumumuzu yapalım. Halife, valinin egemenliğinde yaşayan halkın hak ve adaletle yönetilmesini emir ve telkin ederek öncelikli olarak sahip çıkılması gereken bir söyleme imza atıyor. Fakat ne yazık ki bu durumun öncesinde yaşanan vahim gelişmeler var. O da şu ki; bir halk zorla ve baskıyla bir dini kabullenmeye ve kendi inancından vazgeçirilmeye çalışılırken, söylenmesi gereken kati surette

halka zorla bir inancın dayatılmaması olmalıdır. Diğer bir ifade ile Halife Ömer, başta Horasandaki valisi olmak üzere bütün valilerine emir vererek derhal bu 'fetihçi' politikalara son vermeliydi. Oysa Halife bunu yapmamış, fetih siyasetine cevaz vererek sadece bunun adaletle yapılmasını emretmiştir! Fakat bir inancın zorla ve baskıyla dayatılması ve bu minvalde yayılmacı bir politikaya girilmesi, adaletin çok daha öncesinden yok edildiği anlamına gelmez mi zaten?

Diğer taraftan mekânsal genişleme olarak Ömer b. Abdülaziz döneminde fetihlerin durma noktasına geldiğini, anlık ve mevsimlik muharebeler dışında bir ilerleme olmadığını da belirtmemiz gerekiyor. Yalnız şu var ki bizim burada vurguladığımız zihinsel bir sorun ve bakış açısıdır. Sahip olunan zihniyet kendi inancını başka bir inanç üzerinde dikte etmemeli hele hele bir başka inancı kılıç ve silah zoruyla ortadan kaldırmaya çalışmamalıdır. Böyle olduğu takdirde vicdan, adalet ve haktan bahsetmemiz olanaklı değildir. Bu satırların muhatabı elbette Ömer b. Abdülaziz değildir. Baştan beri vurguladığımız üzere Ömer b. Abdülaziz döneminin en adil ve demokrat ismidir. O, sadece fetih siyasetinde, beklediğimiz tepkiyi ve iradeyi gösterememiştir.

Ömer b. Abdülaziz ile ilgili vurgulamamız gereken diğer bir önemli politika da, vergilerle ilgili olandır. Aslında bu konu oldukça önemli ve üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir durum arz etmektedir. Birazdan ayrıntılarına gireceğimiz bu husus bize öncelikle din anlayışının nasıl bir değişime uğradığını ve bu değişimin nasıl fütursuzca uygulamaya geçildiğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Bilindiği üzere İslam topraklarında şer'i yasaların belirlediği kimi vergiler mevcuttur. Bunlardan en önemlilerinden biri de cizyedir. Peki, cizye vergisi nedir, ne zaman bir vergi olarak belirlenmiştir? Cizye, Kuran'da Tevbe suresinin 29.ayetinde

şu şekilde geçer: “Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resulü’nün haram kıldığını saymayan ve hak dini edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın”. Tebük savaşı (Hz. Muhammed döneminin son savaşı) sırasında inen bu ayet, uygulamada Müslüman olmayan halkın, bunun bedeli olarak cizye verilmesi gerektiğini bildirmekte/ emretmektedir. Yani inanca göre ilahi bir emir olarak Müslüman olmayan kimselerden, savaş sonrasında alınan vergi, Müslüman kimselerden alınamazdı. Ama işte gelin görün ki Emevilerin fetihçi ve işgalci politikaları ile birlikte Müslümanların sayısı hızla artarken cizye vergisi de buna paralel olarak azalmaya başlamış, Emevilerin katliamları ile ünlü valisi Haccac’da bu azalmayı durdurmak için yeni Müslüman olan kimselerden de cizye vergisi almaya devam etmiştir. Haccac bununla da yetinmemiş yine Müslüman olmayan kimselerin ödediği haraç vergisini de, devam ettirerek bu vergiyi bütün Müslümanlardan almaya devam etmiştir. Hâlbuki Müslümanların toprakta haraç değil öşür ödemeleri gerekiyordu. İşte sırf gelirler azalıyor diye İslam dini kitabında yazan emirler yok sayılmış; insanların kılıç zoruyla Müslümanlaştırılması yetmiyormuş gibi bir de mali olarak eşitsiz bir uygulamaya tabi tutularak ikinci bir zorbalığa daha imza atılmıştır (Duri, 48:1991).

Ömer b. Abdülaziz ise bütün bu uygulamalardan rahatsız olmuş ve öncelikle cizye vergisini kaldırmış, önceden Müslümanlara satılan arazilerden de kira olarak haraç vergisini, mahsulünden de öşür vergisini almaya devam etmiştir. Ünlü İslam tarihçisi Duri, arazi üzerindeki bu yeni vergi düzenlemesini şöyle yorumlamıştır: “Arazi mülkiyetinin genişlemesi sosyal rahatsızlık ve şikayetlere yol açıyordu. Ömer b. Abdülaziz’in bunun farkına vardığı anlaşılıyor. Kimin işlediğine bakılmaksızın herkesten haraç vergisi alması ile de

Arapların toprağa yönelişini ve verimli topraklara sahiplenme yönündeki arzularını fark etmişti. Bu büyük arazi mülkiyetinin küçük mülkiyetler aleyhine genişlemesi anlamına geliyor ve bu durum şikâyetlere ve hınç duygularına yol açıyordu. Ömer, kaynaklık ettiği rahatsızlıkları gidermek maksadıyla bu yönelişi sınırlamaya gayret etti; haraç arazisinin satın alınmasını 'kötülenmesini ve satılmasını durdurmaya çalıştı.' (Duri, 50:1991)

Emevi Devleti halifeleri içinde müstesna bir yere sahip olan Ömer b. Abdülaziz gerek ekonomik-politik yapı içerisinde aldığı karar ve uygulamalarla gerekse de devlet yönetiminde hayata geçirdiği tarafsız ve adil politikalarla, dönemin 'vicdan'ı olmuştur. Buna karşın halife, yönetimde sadece 2,5 yıla yakın bir süre kalabilmiş, bu sürenin sonunda kimi rivayetlere göre akciğerinden hastalanarak tarihçilerin önemli bir kesimine göre ise zehirletilerek öldürülmüştür. Ümeyye ailesi tarafından hayata geçirildiği iddia edilen bu zehirletilme hadisesi ise şüphesiz yersiz bir iddia değildir. Öyle ki bahsi geçen bu aile, geçmişi çok eskilere uzanan iktidar kudretinin Ömer b. Abdülaziz de etkisini gösterememiş olmasının, onlara iltimas gösterilmemesinin, yolsuzluklarına göz yumulmamasının ve onun zamanında Ali taraftarlarına baskı uygulanmamasının bedelini onu öldürerek göstermiş olabilirler. Çünkü baskı, pusu, katliam ne onların anlayışına ne de dönem iktidar mücadelelerine aykırı bir durum değildi.

9. II. Yezid b. Abdülmelik (101/720)

Emevilerin dokuzuncu halifesi Yezid, zevke ve eğlenceye düşkünlüğü ile bilinen zamanının büyük kısmını cariyelerle geçiren bu bağlamda devlet işlerini bile aksatan bir halife olarak bilinmektedir. O kadar ki Türkiye Diyanet Vakfı İs-

lam Ansiklopedisi'nde kendisinden hafif meşrep¹⁵ sahibi bir kişilik olarak bile bahsedilmektedir. (a.g.e: 93:1995)

Babası 5. halife Abdülmelik b. Mervan olan Yezid'in annesi ise Yezid'in kızı Atine binti b. Yezid Muaviye'dir. Yezid'in halifeliğinin ilk bir ayında selefi Ömer b. Abdülaziz gibi davranmaya çalışıldığı ileri sürülse de ondan sonraki dönemlerinde diğer Emevi halifeleri gibi bildik politikaları hayata geçirmiştir. Hatta öyle ki Yezid'in halife olunca kırk âlim çağırdığı ve bu âlimlerin de halifeler için ne hesap ne de azab olmadığı yönünde fetva verdiği nakledilmektedir (Sırma, 152:2010). Yezid'in eğlencelere, cariyeye ve kadınlara olan düşkünlüğüne geri dönersek bu durum önceki halifelerden farklı olarak etkisi oldukça yüksek dozda seyretmiştir. Yezid'e bu nedenden dolayı toplumda ve ailesi içinde tepkiler yükselse de o bu duruma aldırış etmiyor aksine saray içerisinde müzik, içki ve şiir etkinlikleri düzenliyordu. Daha genç yaşında büyük paralar ödeyerek cariyeler satın alan, şiirini çok beğendiği şairi mücevherlerle ödüllendiren Yezid, bu şekilde dört yıl süren bir halifeliğe imza atmıştır. Yezid'in zaman zaman uyarılara dikkat edip cariyelerinden uzaklaşmaya çalışmak istemesine rağmen bir süre sonra bu kararında duramadığını; ötesi çok sevdiği şarkıcılardan Habbabe'nin bir süre sonra bazı tayin ve görevden almalarına dâhil olduğunu görmekteyiz. Yezid'in şarkıcı cariyesine olan tutkusu o kadar ileri gitmiştir ki, onun ölümünün ardından kısa bir süre sonra Yezid de bu acıya dayanamayarak vefat etmiştir.

İç siyasette tıpkı diğer Emevi halifeleri gibi kendi iktidarına eleştiri getiren kesimlere yönelik baskı politikalarını

¹⁵ Davranışları, içinde bulunduğu toplumun ahlak anlayışına uymayan kadın..

uygulayan Yezid, bu çerçevede başta Hariciler olmak üzere dönem muhaliflerine karşı savaş açmıştır. Aynı şekilde kendi iktidarına yönelik her türlü eylemi kanla bastıran Yezid'in iç siyasetine valileri de uymuş, onlarda halka büyük baskı uygulamışlardır. Özellikle bu valilerden Yezid b.Ebu Müslim Afrika'daki zencilere, zalim Haccac gibi davranmış ve onları yok etmek istemiş onlarda bu baskılar sonrasında yerlerinden yurtlarından ayrılarak başka sultanlıklara sığınmış ve İslam inancını terk etmişlerdir (Sırma, 153:2010).

Yezid'in dış siyaset politikasına baktığımızda da yine yayılmacı ve talancı bir anlayış görmekteyiz. Maverünnehir, Hazar bölgesi, Anadolu ve İspanya'ya kadar uzanan bu yayılma siyasetinde özellikle Türkler üzerinde Müslümanlığın kabul ettirilmesi için büyük seferler düzenlenmiş ve bu süre zarfında binlerce Türk kılıçtan geçirilmiştir. Yine bu dönemde ilk defa Kuzey Afrika ve Sicilya'ya deniz seferleri düzenlenirken, Bizans'ı doğudan sıkıştırmak üzere akınlar düzenlenmiştir.

10. *Hişam b. Abdülmelik (105/724)*

Kardeşi Yezid'in hilafetinden sonra göreve gelen Hişam 20 yıla yakın bir süre halifelik yapmıştır. Cimri oluşu, servete düşkünlüğü, izlediği mali politikalar ve valilerinin vergi toplamada uyguladığı usullerden dolayı iç karışıklıkların eksik olmadığı Hişam döneminde halka da büyük baskılar uygulanmıştır. Öte taraftan Valileri de Hişam'ın mali siyasetine uyum göstermek için mal ve vergi toplamakta şiddetle hareket etmişler; bunun sonucu olarak da rüşvet kapıları ardına kadar açılmıştır (Ahmed Cevdet, 82:1981).

Hişam döneminde Mevali'ye (Arap olmayan Müslümanlar) zulüm edilmesi, onlara ikinci sınıf insan muamelesi ya-

pılması yine cizye vergisinin Müslüman olunmasına rağmen bu kişilerden alınmaya devam edilmesi isyan hareketlerinin sebebini oluşturmuştur. Bu çerçevede gelişen isyanlar çıkış noktası itibariyle başarılı olsa da geline noktada kanlı bir biçimde bastırılmış, başta Hz. Ali taraftarları olmak üzere direnişçilere hiçbir biçimde müsamaha gösterilmemiştir. Bu isyancılar arasında yer alan Hz. Ali'nin torunu Zeyd b. Ali, Hişam'ın Kufe valisi Yusuf b. Ömer'le savaşı sonrasında hayatını kaybetmiş ve onun kesilen kafası Hişam'a gönderilmiştir. Hişam'da Zeyd'in kafasını bir direğe çiviletmış ve ölene kadarda bir direkte asılı olarak bırakmıştır. Ondan sonra halifelğe gelen Velid ise Zeyd'in başını direktten indirterek yaktırmıştır.

Türlere yönelik baskıların devam ettiğı Hişam döneminde binlerce insan Türk İslam egemenliğine karşı çıktıkları için katledilmişlerdir. Bunun dışında Hazarlar ve Fransa'ya yönelik akınlara da devam edilmiş, Kuzey Afrika'da yerleşik Berberilerin isyanları da bastırılmıştır. Müslüman olmalarına rağmen cizye vergisi alınmasına tepki gösteren, eyleme geçen insanların bu haklı tepkileri ne yazık ki Hişam'ın emri ile susturulmak istenmiş ve yine sırf bu nedenden dolayı binlerce insan öldürülmüştür.

11. II. Velid b. II. Yezid (125/743)

Bir yıl gibi kısa bir süre iktidarda kalan Velid, Yezid b. Abdülmelik'in oğludur. Yezid öldüğünde kendisi çok küçük yaşta olduğundan onun yerine Hişam halife seçilmiş fakat Hişam'ın halife seçilmesine dayanak oluşturan emirnamede Hişam'dan sonra onun halife olacağı yazıldığı için bu kez göreve Velid getirilmiştir. Velid Emevi halifeleri arasında ayrı bir yerde durmaktadır. Bunun sebebi ise onun İslam inancına karşı

ortaya koyduğu davranışlardır. Öyle ki sürekli şarap içen ve bu durumu açıkça ifade ederek “Ben Kabe’nin duvarlarında şarap içmeye gidiyorum” diyen Velid, aynı zamanda Kuran’ı bir yere çaktırıp üstüne oklar yağdırmıştır. Bu durum İbn’ul Esir’in kitabında şöyle geçmektedir: “Bir gün Velid, ‘Peygamberler fetih istediler ve bütün inatçı (despot) zalimler, ümitlerini kaybettiler, onun arkasında cehennem olup, ona irinli su içirilir’ ayeti okununca; o bu duruma kızmış ve bir Mushaf isteyerek, onu bir yere çaktırıp üzerine oklar yağdırmış ve arkasından şu sözleri söylemiştir; İnâtçı zalimleri mi tehdit ediyorsun? İşte ben o inatçı zalimim! Kıyamette Rabbin’e kavuşunca O’na dersin ki beni yırtan Velid’dir” (Sırma, 161:2010).

Öte yandan göreve gelir gelmez amcası Hişam’ın atadığı tüm görevli ve memurları azleden Velid, bu görevlilerin bir kısmını da hapse attırmıştır. Amcasından devraldığı bütçenin nerdeyse tamamını da tüketen Velid uygulamaları ile herkesin tepkisini çekmiştir. Emeviler ise bu durumun yarattığı hoşnutsuzluktan olsa gerek, hükümdarlıklarının devamı olarak hemen çare aramaya başlamışlar ve onun yerine III. Yezid’i tahta geçirmek üzere harekete geçmişlerdir. Bu noktada öncelikle III. Yezid’in taraftarlarını çoğaltmak üzere faaliyetlerini hızlandıran Yezid yanlıları III. Yezid ile birlikte bu uğurda para musluklarını sonuna kadar açmışlardır. Öte yandan Yezid de; tabana dönük olarak dindar söylemlerde bulunarak halkın güvenini kazanma yoluna gitmiştir. Bu gelişmeler üzerine Filistin’de Bahra sarayına çekilen Velid, burada III. Yezid’in askerleri ile çıkan çatışma sonrasında öldürülmüştür.

12. III. Yezid b. I Velid (126/744)

Velid’i öldürttükten sonra tahta geçen Yezid, hilafete gelir gelmez Velid’in kesilen başını mızrağa taktırmış ve mey-

danlarda bu mızrağı dolaştırarak halka göstermiştir. Yezid bundan sonra halka yaptığı konuşmada, müsrifliğe ve israfa son verdireceğini, saraylar yaptırmayacağını, halka ve mevaliye ağır vergi yükleri yüklemeyeceğini, herkese eşit davranıp adil bir yönetim sergileyeceğini ifade etmiş, eğer böyle davranmazsa görevden alınabileceğini dile getirmiştir. Fakat yönetime gelince aksi yönde davranan Yezid, kendisini iktidara taşıyan Yemenilerden oluşan bir devlet yapılanmasına gitmiş ve valilerini de buna göre atamıştır. Bu durum üzerine Emevilerden bir gurup gerek Velid'in öldürülmesi gerekse de valilerin değiştirilmesini gerekçe göstererek halifeye karşı harekete geçmişler ve bunun neticesinde de halifeye karşı isyanlar başlamıştır. Öte taraftan Kufe ve Irak başta olmak üzere valiler arasında iç iktidar mücadeleleri baş göstermiş bunu I.Mervan'ın torunu ve aynı zamanda Kafkasları Emeviler adına ele geçiren, Anadolu'ya akınlar düzenleyen Mervan'ın isyanı izlemiştir. Bu arada bir notu eklememiz gerekiyor ki Mervan, Yezid'e karşı Velid'in oğlunun mektubu üzerine harekete geçerek bu isyanı başlatmıştır. Ve bu isyan sonrasinda olmasa da yeni halife İbrahim'i devirerek 14. Halife olarak tarihte yerini almıştır. Yezid'e geri dönersek bütün bu iç karışıklıklar içerisinde halife tümör hastalığından vefat etmiştir. Görev süresi konusunda tarih kitaplarında tam bir mutabakat olmasa da 2 ile 6 ay arasında görev yaptığı bilinmektedir. Ölümünden önce ise kardeşi İbrahim'i kendisinden sonra halife olarak bu göreve tayin etmiştir.

13. İbrahim b. I. Velid (126/744)

İbrahim'in halife seçilmesi, kardeşi Yezid'in bıraktığı sorunlar üzerine gerçekleşmiştir. Bu sorunların başında şüphesiz

iktidar mücadelesi ve iç karışıklıklar meselesi gelmektedir. Yukarı da ifade ettiğimiz üzere Mervan, özellikle son dönemde Yezid'e karşı harekete geçmiş fakat Yezid kendisine Irak, Musul ve Azerbaycan gibi valilikleri verince bu kalkışma geçici olarak durdurulmuştur. Mervan, bu kez de Yezid'in ölümü sonrasında İbrahim'in halifelliğini kabul etmemiştir. Bu duruma gerekçe olarak ise Yezid ve İbrahim'in babası olan kardeşi II. Velid'in öcünün alınmasını gerekçe göstermiş ve büyük bir ordu hazırlayarak Şam'a doğru yola çıkmıştır. Mervan Şam önüne geldiğinde ise İbrahim, Mervan'a karşı koyamayacağını anladığından halifelliği Mervan'a devretmiş ve bunun için O'na sadakat yemini etmiştir. Böylelikle İbrahim'in 2 ay süren hilafeti de böylece noktalanmıştır.

14. II. Mervan b. Muhammed (127/744)

Emevi hanedan devletinin son halifesi olan Mervan'a, el-Himar yani merkep de denilirdi. İsyancılara karşı koyacak gücünün olmamasından; tembel ve uyuşuk olmasından dolayı kendisine bu lakap verilmiştir. Halife olmadan önce valilik ve emirlik görevlerinde bulunan Mervan, Velid öldürüldükten sonra Ermenistan'da iken etrafındakilerden kendisine biat etmelerini istemiş onlarda Şam'da olup bitenlerden bihaber bir şekilde bu biatı yerine getirmişlerdir. Onlar dediğimiz ise bir taraftan hanedanın zulmü altında inleyen öbür taraftan ise ganimetlerle kendine teselli arayan insanlardı. Velid öldürüldükten sonra sevincinden hazinedeki paraları etrafında dağıtan Mervan; 13. halife olarak kısa bir süre görev yapan İbrahim'den bu görevi savaş tehdidi ile almış ve ilk icraat olarak da Velid'i öldüren Yezid'in cesedini mezardan çıkartmış ve cesedi bir çarmıha çiviletmiştir. O geçmişinden miras olarak aldığı vahşetle yoluna devam ederken, hanedan-

lığa karşı isyan edenlerde eylemlerini arttırarak sürdürüyorlardı. Öyle ki Mevali'den, Haricilere, Ali taraftarlarına kadar isyan cephesi günden güne büyüyordu. Gerek kendisinin gerekse hanedanlığın sonunun yaklaştığını gören Mervan ise başta Horasan valisi Nasr b. Seyyar olmak üzere valilerinden yardım dileniyor fakat bu çağrılarına bir karşılık göremiyordu. Sonrada katliam emirlerini bir bir sıralayarak onlara 'sizleri rahatsız eden şeyin kökünü kurutun' diye ölüm fetvaları yayınlıyordu.

Mervan'ın bu ölüm fetvalarına karşı isyan cephesi ise savaşla cevap veriyordu. Öyle ki Hariciler Mekke'yi işgal ederken, Abbas oğulları Emevileri yıkmak için ülke sathında eylemlerini yaygınlaştırıyor, öte taraftan Horasan'da Eba Müslim şehri ele geçirerek yeni bir zafere daha imza atıyordu. Tüm bu kargaşa ve hengâme içerisinde Mervan son bir atak olarak Abbas oğullarını durdurmak üzere ordusuyla birlikte Şam'dan hareket eder. Gaye ise Abbas oğullarını durdurmak ve böylece hilafete ve hanedan egemenliğine devam etmektir. Musul yakınlarında Zap suyu kenarında Abbas oğulları ordusu ile yaşanan savaşta Mervan binlerce askerini kaybeder ve savaşta yenilir. Yenilgi sonrasında kendisini 10 milyon dirhemlik Musul sarayının içinde bulan Hımar, orada da barınamaz ve Harran'a geçer. Bu arada Abbas oğulları lideri Abdullah b. Ali ise Mervan'ın peşine düşer. O nereye giderse ondan sonra vardığı şehri işgal edip yerle bir eder. Bir zamanlar soyunun zevki sefa sürdürdüğü topraklarda sığınacak tek bir köşe bulamayan Mervan ise son çare olarak Bizans'a sığınmayı dener fakat sonra vazgeçerek Mısır'a kaçar. Abdullah ise onun peşinden kardeşi Salih'i göndererek, onu yakalamasını emreder ve Mervan'ın da böylece sonu gelir. O da birçok Emevi valisi ve halifesi gibi başı kesilerek öldürülür ve başı Abbas b. Ali'ye gönderilir.

Böylelikle yüzyıla yakın bir süre ayakta kalan Emevi devleti Mervan'ın öldürülmesi ile son bulmuştur. Tarihi şiddet ve katliamlarla dolu, ekonomisi ağırlıklı olarak ganimet ve çapulculuğa dayanan, Müslüman olanların bile Arap olmadığı için aşağılandığı, ikinci sınıf vatandaş muamelesine tabi tutulduğu, halkın ağır ekonomik yaptırımlar altında inim inim inletildiği bu dönem ne yazık ki tarihin karanlık sayfalarında kaybolmamış, düşünce ve eylemleri ile etkililerini günümüze kadar sürdürmüştür.

Emeviler de Mali, İdari ve Sosyal Yapılanma

Emevi Devletinde hüküm süren mali ve ekonomik politikalar şüphesiz İslam ekonomi anlayışından bağımsız değildi. En azından Emevi halifeleri ve idarecilerinin görüşü bu yönde idi. Meseleye dışarıdan baktığımızda ise Emevi halifelerinin ekonomi yaklaşımını şöyle yorumlayabiliriz: ekonomik yapıda genel geçer kaideler hüküm sürmekle beraber, halifeler 'yorumlama' üzerinden, mülkiyet, zenginlik, servet birikimini meşru hale getiriyorlardı. Oysa Emeviler öncesinde bizzat Peygamber döneminde yaşayan insanlar halifelerden farklı düşünüyorlardı. Örneğin; başta Halife Ali, Ebuzer, Ammar b.Yasir gibi Emevi dönemini önceleyen isimler iktisadi ve sosyal yapıya dair görüşlerini; adalet, hakça dağıtım, mülkiyet karışıklığı vb. argümanlar üzerinden dile getiriyorlardı. Bununla birlikte Halife Osman'la başlayan, Emevi lideri Muaviye ile devam eden politikacılar ise zenginleşmeyi, servet birikimini, lüks ve şatafat içerisinde bir yaşamı meşru görüyorlardı.

Siyasi yapılanma ise kitabımızın başından beri ifade ettiğimiz üzere saltanatı. Emeviler döneminde, Süfyani ve Mervani koluna mensup kişiler hem halife düzeyinde hem

de bürokrasi de devletin yöneticileri olmuşlardı. Bunun dışında sosyal yapı ise gerek inançsal düzeyde gerekse de sınıfsal ilişkiler düzeyinde keskin sınır ve çizgilerle birbirinden ayrılmıştı. Bu kategorilerin her ikisinde de egemen olanlar servet sahipleri ile Müslümanlardı. Şimdi öncelikle Emevilerde ekonomik yapılanmayı ve sonra diğer konu başlıklarımızı daha yakından görmeye çalışalım.

Emevilerde Mali Yapılanma

Ekonomik yapının dinamiklerine daha yakından baktığımızda Emevilerde de en büyük gelir kalemlerinin ganimetler ve vergiler olduğunu görürüz. Bunun dışında ticaret gelirleri ve tarım da, mali yapının önemli gelir kalemlerini oluşturmaktaydı.

Ganimetler ve Vergi Gelirleri

Ganimetler

İslam siyasi ve sosyal düzeni, ganimeti, Müslüman olmayanlardan elde edilen her türlü gelir aracı olarak meşru gören bir yapıya sahiptir. Bundan dolayı da Emeviler döneminde ve onu önceleyen 50 yıllık dönemde fetihlerle beraber toprakların genişlemesi, başta artan vergi gelirleri ve ele geçirilen ganimetler, Emevilerde büyük servet ve mülk sahiplerini ortaya çıkarmıştır. Öyle ki ganimet gelirleri arasında sayılan savaş esirleri, adi esirler, arazi ve eşyalar, savaşlara katılan başta komutan ve idareciler olmak üzere tüm kesimlerin maddi gelirlerini arttırıyordu. Bu yönüyle başta İslam olmak üzere, Emevi mali yapısını 'ganimete' dayalı yapı olarak nitelendirebiliriz. Öyle ki fetihlerin durduğu ya da gerilediği zaman-

larda sosyal karışıklıkların ortaya çıkması bunun en büyük göstergelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan Müslüman olmayanlardan alınan cizye vergisinin Emeviler döneminde gelirler azaldığı için yeni Müslümanlardan alınması da bu durumu teyit eden başka bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Ganimetin Emeviler döneminde ne derecede önemli bir yere sahip olduğunu gösteren olgulardan bir tanesi de ganimet kavgasının yol açtığı iç kargaşalıklar ve isyanlardır. Öyle ki savaşlar sonrasında elde edilen ganimetten yeterince pay alamayan bazı çevreler, ganimetin haksız bir biçimde dağıtıldığını öne sürerek tepkilerini dile getirmişlerdir. Örneğin Hariciler bir dizi başka nedenle birlikte bu duruma yönelik çeşitli zamanlarda önemli isyanlar çıkarmıştır. Çıkan isyanlar sonrası ortaya çıkan savaşlarda da binlerce insan can vermiştir (Çakırtaş, 35:2007).

Vergiler

Savaş ekonomisi üzerinden mali yapısını güçlendiren Emeviler, gasp ve talan yoluyla ele geçirdikleri topraklarda da 'hazineyi' diğer bir ifade ile servetlerini günden güne büyütüyorlardı. Özellikle Müslüman olmayan halkın işlediği topraklardan alınan haraç vergisi ile yine Müslüman olmayanlardan, onlara hayat hakkı tanınması karşılığı alınan, cizye vergisi bu noktada önemlidir. Cizye vergisi, sabit olması ve yılda bir kez alınmasından dolayı haraç'a göre daha az gelir getiren bir gelir kalemi idi. Haraç'ın ekonomik anlamdaki yerini göstermek bakımından aşağıda açıklayacağımız rakamların önemli bir gösterge olduğunu düşünüyoruz. Örneğin; halife Ömer zamanında sadece Sevad bölgesinin yıllık haracı 120 milyon dirhem iken bu rakam Emeviler döneminde 188 milyona ka-

dar çıkmıştı. Yine Mısır'da bu rakam 12 milyon dinar, cizye ise 14 milyon dinar olarak kayıtlara geçmiştir. Aynı şekilde Şam bölgesinde de Abdülmelik b. Mervan döneminde toplanan haraç 1 milyon 720 bin dinar idi (Zeydan,292-93:2009) İslam devletine Bizans ve Sasani devlet geleneğinden geldiği öne sürülen bu iki verginin mali yapıdaki yerinin göstermek bakımından bu rakamların yeteri kadar çarpıcı olduğunu düşünmekteyiz. Devletin mali yapısı ve hükümdarların kişisel servetleri için bu derecede büyük öneme haiz olan Haraç ve cizye vergisi halk içinde bir o kadar sorun teşkil ediyordu. Özellikle Müslüman olmayan halk için anılan vergiler, bütçelerinde önemli bir yük idi. O kadar ki, bir Müslüman toprak gelirinin onda birini öşür, kırkta birini zekât olarak verirken, bu rakamlar Müslümanlar olmayanlar için, elde ettiği ürünün yarısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan bu kimselelerin ödediği vergiler yetmiyormuş gibi bir de karşılırları cizye vergisi çıkartılıyordu.

İşte bu durumun yarattığı ağır ekonomik şartlara daha fazla dayanamayan büyük kitleler, yığınlar halinde Müslüman olmaya başladılar. Bu durum Emevi idarecileri oldukça zor durumda bırakan bir gelişme idi. Çünkü bu gelişme aynı zamanda devlet gelirlerinin de azalacağını gösteriyordu. Emevi idareciler bu gelişme üzerine, devlet hazinesinin önemli bir bölümünü oluşturan söz konusu vergileri geri almak için bu kez Müslüman olanlardan da Haraç ve Cizye alma yoluna gittiler. Fakat bu tedbirde yeterli olmadı. Çünkü yine bu dönemde zengin Arap Aristokratları fethedilen yeni yerlerdeki toprakları satın almaya başladılar. Ve daha önce Haraç arazisi olan bu topraklar özel mülkiyete dönüşmüş oldu. Bir de hibe-ler yoluyla devlet arazileri 'özel' kimselere tahsis edilince gelirler iyice azalmaya başlamıştı. Örneğin Muaviye Faris bölgesinden gelen haraçları bizzat kendisine ayırmış ve buradan

kendi ailesinden bir guruba da iktada bulunmuştur. Bütün bu gelişmelerin sonrasında ise çare olarak Sasani İmparatorluğunun eskiden koyduğu Nevruz ve Bayram hediyeleri gibi vergi çeşitleri yeniden uygulanmaya konulmuş ayrıca zanaatten alınan vergilerde canlandırılmıştır. (Bulut, 194:1999).

Halk için ekonomik anlamda büyük baskı oluşturan bu durum hem toplumsal ayaklanmaların nedenini oluşturmuş hem de süreç içerisinde ortaya çıkan isyan hareketlerinin önemli bir bölümü bu nedenden dolayı vuku bulmuştur. Öyle ki halk, bir bütün olarak olmasa da, ekonomik sömürüye karşı gösterdiği tepkiden dolayı bu isyanlara katılmıştır. Çünkü halifenin ve onun iktidar ortaklarının zevk ve sefa içerisinde yaşamını sürdürdüğü bu durumda halkın sefaletle mahkûm edilmesinin doğal bir sonucu olarak bu isyanlar çıkmaktaydı. Öte yandan daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Emevi halifeleri içerisinde kısa süren iktidar dönemine rağmen adil ve halkçı politikaları ile dikkatleri üzerine çeken Ömer Bin Abdülaziz bu uygulamalardan elinden geldiğince uzak durmaya çalışmış ve ekonomik politikalarında 'halkçı' bir çizgi izlemeye gayret etmiştir. Bu doğrultuda Cizyeyi bir boyun eğme vergisi olarak gören Ömer, Müslümanları bu vergiden muaf tutmuş, Haraç vergisini Ümmetin mülkü olarak değerlendirmiş ve toprak aristokrasisinin karşısında durarak toprak işgallerini sınırlamaya çalışmıştır. Halife Ömer yine; Haraç arazisini köylülere kiraya vererek yeni gelir kaynakları elde etmiş ayrıca Irakta cizye geliri az olduğundan anılan bölgede esnek vergi sistemini uygulamıştır. Bu çerçevede arazi verimliliğin yüksek olduğu yerlerde, Müslüman olmayan köylülerin vergisi olan Haraç'a ağırlık verirken, halkın çoğunluğunun Müslüman olmadığı Afrika ve Mısır gibi yerlerde Cizye vergisini ön plana çıkararak Hazineyi toparlamaya çalışmıştır. Yine Ömer, Horasan

illerinde cizye ve Haraç yerine geçen tek vergi almıştır (Bulut, 194-95:1999).

Öte taraftan 8.Halife Ömer'in vergiyi tabana yayma ve hakça paylaşırma politikaları diğer halifeler tarafından uygulanmıyordu. Dahası verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere 'vergi' halkın üzerinde adeta baskı ve işkenceye dönüşebiliyordu. Bu baskılar kimi zaman kalkışma ve savaşımlara da yol açabiliyordu. Örneğin dört halife tarafından belirlenen haraç vergisinin Emevi valilerince keyfi bir şekilde arttırılması kabul edilemiyordu. Bu yüzden savaşların çıktığı bile oluyordu ki; 10.Emevi halifesi Hişam b.Ubeydullah b.Habhab'ın Kıptiler'in haracını bir kırat yükseltme isteği böyle bir sonuca yol açmıştır. Yine Abdülmelik b.Mervan halife olduğu zaman Irak'taki vergi gelirlerini az bulmuş ve yıllık bir dinar olan cizye vergisini dört dinara çıkartmıştır.

Emevi Devletinin mali yapısı üzerinde konuşulduğunda önemli gelişmelerden birisi de Abdülmelik zamanında paranın da Araplaştırılması diğer bir ifade ile ilk İslami paranın onun zamanında bastırılmasıdır. Abdülmelik'e kadar tedavülde Bizans Dinarı ve Sasani Dirhemi varken, o, Emevi devletinin kullanacağı altın ve dinarı bastırarak, diğer paraların kullanılmasını yasaklamıştır. Duri'ye göre bu gelişme, Arap dinarının tanınmasını sağlamış ve Bizans dinarına olan bağıllık bu gelişme ile ortadan kalkarken, uluslar arası camiada da mali ve ticari işlemlerde, Arap parası kullanılmaya başlanmıştır (Duri, 1991:46). Öte taraftan Duri, Arap parasının çıkarılmasında, hazinede ortaya çıkan mali kriz ve gelirlerin etkili olduğunu ifade eder ve bu durumun mali olarak toparlanma sürecinde bir adım olduğunu ileri sürer. Nihai olarak ise bütün bu önlemler mali sıkıntıları çözmeye yetmemiş ve bu doğrultuda Mısır'da yeni gelirlerin bulunması amacıyla mabetler ve piskoposluklar vergilendirilmiş

ve ilk defa rahiplerden de bir dinarlık cizye vergisi alınmaya başlanmıştır.

Toparlarsak vergi gelirleri içerisinde yer alan Haraç ve Cizye vergisi, Emevilerde en önemli gelir kalemleri olarak karşımıza çıkarken, zaman içerisinde gerek bu vergilerin halk üzerinde yarattığı baskı gerekse de Emevi hanedanlarının lüks ve zenginlik içerisinde yaşaması bu gelirlerinde zamanla azalmasına yol açmıştır.

Tarım Düzeni

Emevi hanedanlığı içerisinde önemli bir ekonomik sektör olan tarım sektörüne Emevi halifeleri genel olarak önem vermişlerdir. En başta devletin kurucusu Muaviye, bataklıkların kurutulması ve bu toprakların tarıma uygun bir biçimde ıslah edilmesi yönünde emirnameler yayımlayarak bu topraklardan 5 milyon dirhem gelir elde edilmesini sağlamıştır. Muaviye oğlu Yezid de yine bu doğrultuda tarımsal arazi için sulama kanalları açtırmıştır. Ömer b. Abdülaziz ise valilerine tarımsal araziler ile ilgili şu emri vermiştir: “Yönetim bölgenizdeki işletilmeyen toprakları, gelirin yarısı olmazsa üçte biri, olmazsa onda biri karşılığında verin. Yine kabul eden olmazsa, o toprakların işletilmesi için destek verin, ta ki tarıma açılmamış atıl halde topraklar kalmasın.” Yine bu doğrultuda Müslüman ve Müslüman olmayan çiftçilere bugünkü karşılığı ile iki yıl vadeli devlet kredisi veren Halife Ömer, tarım sektörüne verdiği önemi bu uygulaması ile de açıkça ortaya koymuştur (Altınay, 74:2006).

Yürütülen tarımsal faaliyetlere daha yakından baktığımızda genellikle tarımla uğraşan kesimin gayri Müslimler olduğunu görmekteyiz. Mülkiyeti Emevi Hanedanlığına ait olan bu arazilerde gayri Müslimler haraç karşılığında çalı-

şırdı. Diğer taraftan bu çiftçilere yardımcı olarak çalışan ve toplumun alt gelir grubundan gelen ve kendilerine “ekkar” denilen kimseler vardı ki, bunlarda elde edilen ürünün sabit bir bölümü karşılığında çalışıyorlardı. Soğan, ekmek bazen de hurma yiyerek yaşamlarını sefalet içerisinde sürdüren bu kesimler, ücret karşılığı tarla sürer, tarla sürdükleri hayvanla sokaklarda dolaşırlardı.

Tarımsal toprak düzeni içerisinde yer alan diğer bir grup da ‘natur’lar diğer bir ifade ile tarla/bahçe bekçileriydi. Bunlar ekili araziye, hayvanlardan ve çeşitli zararlardan koruyordu. Yine aristokrat, zengin ve büyük toprak sahiplerinin atadıkları ‘vekil’ler vardı ki, bunlarda bahsi geçen sınıfların temsilcileri olarak onlar adına bütün toprak ve ziraat işlerini idare ediyordu. Öyle ki zengin toprak sahipleri genellikle büyük şehirlerde otururken onların ‘vekilleri’ işlerini yürütüyor, bütün mali ve günlük ihtiyaçlarını karşılıyordu (Altınay, 78:2006). Emevilerdeki toprak düzeni uygulamasına baktığımızda ise; hanedanlığın kurulduğu günden devletin çöküşüne kadar muktedir olan egemen kabilelerin gücünü, burada da görürüz. Hâkim kabileler, toprağın gücünü ve getirebileceği serveti en başından itibaren gözlemleyerek kimi zaman hanedanlıkla kurdukları menfaat ilişkileri ile kimi zamanda özel mülkler edinerek toprak mülklerini genişletmişlerdir. Özellikle Emevi döneminin sonlarına doğru artış gösteren özel mülkiyete dayalı toprak arazilerini arttırma politikası, bizzatı Emevi idarecilerince de uygulanmıştır. Biraz önce değindiğimiz üzere kendileri şehirlerde otururken “vekil”leri aracılığıyla bu mülklerin idaresini yürüten aristokrat kesim, bir nevi feodal bir toprak düzenini yaratıyordu. İfade ettiğimiz üzere bu kesimler içerisinde Emevi idarecileri de vardı. Örneğin bu idarecilerden Mesleme b. Abdülmelik, Sevda bölgesinde geniş ölçüde arazi ıslah etmiş ve bu araziler için

iki kanal kazdırmıştır. Yine Halid el Kuseri'nin de Sevad'da araziye gerek ıslah etmede, gerekse de mülk edinmede çok büyük gayreti olmuştur. Onuncu Emevi halifesi Hişam b. Abdülmelik de önemli ölçüde toprak elde etmiş ve bu topraklardan büyük kazanç sağlamıştır.

Nihai olarak ise, Emevilerde özel mülk topraklarının yıllık gelirleri milyonlarca dinara ulaşıyor, feodal kesimler de elde ettikleri bu gelirlerle piyasadaki ürünlerin fiyatlarına müdahale edebiliyorlardı. Üstelik bu durum yani toprağın özel mülkiyete açılması ve toprak düzeni olarak feodalizme yönelmesi Emevi hanedanlarınca gerçekleştiriliyordu. Bütün bu süreç içerisinde Emevi halifelerinden Ömer b. Abdülaziz bu durumu engellemeye çalışmış ama başarılı olamamıştır.

Ticaret Hayatı ve Tüccarlar

Emevilerin de mensup olduğu Kureyş kabilesi daha Müslüman olmadan önce bulundukları şehirlerin önde gelen tüccarları ve zenginleri arasında idi. Örneğin Muvaiye'nin babası Ebu Süfyan, döneminin önden gelen tüccar aristokratlarından biridir. Müslüman olduktan sonrada bu durum değişmemiş, gerek elde edilen ganimette, gerekse de tüccar aristokrasisi içerisinde Emeviler egemenliklerini devam ettirmişlerdir. Bununla birlikte güçlü kabilelerin dışında kalan bedevi nüfus ve zayıf aileler ticarete yeteri kadar dahil olamamışlardır. Öte taraftan Müslüman tüccarlar dışında daha çok gayri Müslim ve Mevali'lerin (Arap olmayan Müslümanlar) ticaret alanında üstünlüklerini görmekteyiz.

Geçmişten bugüne sermayenin en karlı alanlarından birisini yöneten ticaret sermayedarları da Emeviler döneminde güçlerini büyütmüşlerdir. Özellikle fetihlerle birlikte toprakların genişlemesi ve ganimetin belli ellerde yoğunlaşması

yeni bir 'zenginler sınıfı'nın doğuşuna neden olmuştur. Artan ganimet gelirleri ile sermayelerini güçlendiren, bu yeni zenginler, kara ve deniz ulaşımının gelişmesiyle, yeni ticaret alanları bulmada da avantajlarını sürdürmüşlerdir. Öyle ki "Biriken gelirler ve bolca üretilen mallar, yöneticileri ve bunların yakınlarını, ticaretle uğraşanları aşırı zengin etmiştir. Zenginler sınıfı oluştuktan ve lükse düşkünlük artmaya başladıktan sonra, tüccarlar toplumsal ve ekonomik hayatta önemli bir unsur haline gelmişlerdir. Çünkü bu tüccar topluluğu, zenginler sınıfının istekleri doğrultusunda her türlü malın ve lüks eşyanın ticaretini yapmaya başlamışlardır" (Altınay, 54:2006).

Hanedan mensupları başta olmak üzere lüks ve zenginlik içerisinde yaşayan aristokrat kesimin tüketim alışkanlıkları tüccarlar için büyük bir gelir kaynağı idi. Öyle ki bu çerçevede, cariyeler / köleler, değerli madeni taşlar, mücevherler, ilaçlar, kokular, bunların kutuları, gıda maddeleri, baharatlar ile hizmetkârlar, işçiler, zanaatkârlar, inşaatçılar ve mühendisler, ticari dolaşım kanalıyla kent merkezlerine taşınmaya başlamıştır. Bu kapsamda; Hindistan'dan kaplanlar, filler, kaplan derileri, kırmızı yakut, kaliteli beyaz ipek, abanoz, Hindistan cevizi; Çin'den veranda, ipek, tavus kuşları, baharat ya da tohumlar; Bizans'tan altın / gümüş kutu ve kaplar, dinarlar, ilaçlar, cariyeler, mühendisler, ziraat işçileri, mermer ustaları; Arap Bölgelerinden atlar, develer, deri; Magrib'ten kaplanlar, karaşahinler; Yemen'den deri, hırka, zürafa, manda, köle, cariyeye, zırh; Merv'den ipek halılar, elbiseler; Rey'den civa, silahlar bunların dışında yine Belh, İsfahan, Faris, Musul ve Hulvan'dan ticarete konu olabileceği düşünülen eşyalar getirilip satılmıştır. (Şüzür, 243-44:1998)

Yukarıda ifade ettiğimiz ürünlerin ticaretini ise genel olarak büyük tüccarlar gerçekleştirmiştir. Öyle ki Emevilerde de

sermaye grupları küçük ve büyük tüccarlar olarak ikiye ayrılmıştır. Bu noktada kuyumcular/dövizciler, kumaş tüccarları, çiftlik sahipleri, tüccarlar, doktorlar büyük tüccarları oluştururken; terziler, boyacılar, ayakkabıcılar vb meslek erbabları da küçük tüccarlardan sayılmışlardır.

Çalışmamızın ve konumuzun sınırlarını göz önünde bulundurduğumuzdan tek tek ticarete konu olan metaların ticaret hacimlerine ve detaylarına değinmeyeceğiz. Fakat burada kanaatimizce önemli gördüğümüz ve o dönemin sosyo-ekonomik yapısına ışık tutacağına inandığımız bir alana değinmek istiyoruz. Köle/Cariye Ticareti ve Tacirleri: Öncelikle şunu ifade edelim ki bu alan Emeviler'den öncede var olan fakat Emeviler döneminde etkinliğini sürdürerek en fazla gelir getiren bir 'ticaret' alanıdır. Öyle ki köle/cariye tacirleri döneminin en çok kazanan tüccarlarından. Üstelik bu ticaret meşru olarak görülüyor ve bundan da vergi alınıyordu. Dönem tacirleri, müşterilerin isteğine göre köle ve cariyele-ri getiriyor belli mekânlarda toplayarak özenle satışa sunuyorlardı. O kadar ki, esmerler daha değerli olduklarından, sarışınların yüz ve saçları koyulaştırılıyor, yaşlanmış erkeklerin kılları yolunuyor, parlatılıp süsleniyordu. Tüccarların yaptıklarına yabancı olmayan müşterileri de beraberlerinde 'uzman' ve doktor getirerek almayı düşündükleri köle ve cariyelerin 'gerçekliğine' emin olmaya çalışıyorlardı!

İşin daha da vahimi köle ve cariyelerin müşterileri arasında bizzat Emevi halifeleri ve üst düzey bürokratlarda vardı. Vahim diyoruz çünkü bir topluluğun lideri/önderi olarak bu alanı meşru görüp, bundan vergi alıp, üstüne bir de cariye ve köle müşterisi olarak pazarların müdavimi haline geliyorsanız o toplumun ahlaki yargılarına dair çok bir şey söylenemez artık! Bu anlamda Emevi halife ve valileri istedikleri cariye ve köleleri, tüccarlara haber ederek kendilerine getirtiyorlar-

dı. Örneğin Abdülmelik b. Mervan, valisi Haccac' dan, çeşitli vasıflarda nitelikli ve güzel cariyeleri bulup getirtmiştir. Haccac' ın bir seferinde getirdiği üç cariyenin değerleri sırasıyla 30.000, 60.000 ve 80.000 olarak kayıtlara geçmiştir. Yine Halife Hişam da tüccarlara, odalık cariyeye siparişleri vermiştir. (Altınay, 70:2006)

Konumuza devam edersek; köle ve cariyeye tüccarları döneminin aynı zamanda gazino ve pavyon sahibi kimseleri idi. Buralarda müşterilere satımlık cariyeler arz edilir ve cariyeler eğlence meclislerine kiraya verilirdi. Bu cariyeler eğlence başına ya da bir geceliğine verilir ve bunun karşılığında da adeta bir servet ödenirdi. Çünkü cariyeleri alan kimseler dönemin en zenginleri, servet sahipleriydi. Ayrıca bu tüccarlar arasında kadınlarda yer alır ve bunlara da döneminde 'kayyanat' ya da 'kavvade' ismi verilirdi.

Emevilerde İdari Yapılanma

Siyasi teşkilatlanma olarak Emevi hanedanlığı tarafından yaklaşık 90 yıl boyunca yürütülen saltanat yönetimine, halifeler, ya babalarından aldığı verasetle geçmiş ya da hanedanın başka bir kolu olarak bu makama zorla yerleşmişlerdir. Ama bu makama hiçbir zaman demokratik bir seçim ya da ittifakla gelmemişlerdir. Kitabımızın başında da değindiğimiz üzere İslam öncesi siyasi teşkilatlanma da en azından kabileler tarafından seçilen kişi, bölgenin idari başkanı oluyordu. Emevilerle birlikte ise bu usul kalkmış yerine, saltanat rejimi yani hanedanlık gelmiştir.

Emevilerdeki hanedanlık rejimi, sonradan birtakım kargaşa, iç savaş vb. sorunlardan dolayı zorunlu olarak ortaya çıkan bir rejim değil, devletin başından beri benimsenen siyasi teşkilatlanma idi. O kadar ki devletin kurucu lideri Muaviye

menfaat ve zorlama ile oğlu Yezid'i kendisinden sonra halife tayin etmiştir. Yezid'den sonra da onun oğlu II. Muaviye tahta çıkmıştır. Böylece Emevi hanedanlığının Süfyani kolu; Muaviye, Yezid ve II. Muaviye olarak tarihe geçmiştir. II. Muaviye'nin halifelikten kendi isteği ile ayrılması ve daha sonra kimi rivayetlere göre zehirlenerek öldürülmesi neticesinde, Halife Osman'ın kuzeninin oğlu I. Mervan tahta geçmiş ve böylelikle de hanedanlık Emevilerin Mervani koluna geçmiştir. Ondan sonra da Mervan'ın oğlu Abdülmelik b. Mervan halife oldu. Ve bu ismin hanedanlık boyunca dört oğlu yani I. Velid, Süleyman, II. Yezid ve Hişam hanedanlıkta halifelik makamına geldiler. Yine II. Yezid'in oğlu II. Velid de halifelik makamına gelenlerdendir. Aynı şekilde II. Velid'in iki oğlu yani Yezid ve İbrahim de halife olarak Emevi devletinde görev yapmışlardır. Bunların dışına Ömer b. Abdülaziz de Abdülmelik b. Mervan'ın yeğeni olarak, son halife II. Mervan da I. Mervan'ın torunu olarak hanedanlığın halifelik makamına dâhil olmuşlardır.

Devlet, görüldüğü üzere, yaşadığı süre boyunca bir aile şirketi gibi yönetilmiştir. Devletin üst makamı bu manada saltanat rejimi olarak tarihte yerini alırken, alt idari teşkilatlanmasında ise en yetkili devlet görevlileri neredeyse halifeler kadar yetki ve güçle donatılmış valilerdi. Valiler, savaşta komutanlık etmek, haraçları toplamak, halk arasındaki uyuşmazlıklara hüküm vermek ve halka namaz kıldırarak gibi yetkilere sahiptiler. Ayrıca şehirlerde 'Amil' denilen şehir valileri yer alırdı. Şehir valilerini ise Eyalet valileri tayin edebiliyordu. Emevi Devletinde merkez eyalet Suriye (Filistin, Ürdün, Şam, Hıms, Kınnesrin) dışında halifenin tayin ettiği beş büyük eyalet yer almaktaydı. Bu Eyaletler, merkezi Medine şehri olup Arabistan'ın tamamını içine alan **Hicaz**; Merkezi Kufe olan ve Basra, Uman, Bahreyn, Kirman, Sicistan, Horasan ve Maveräünnehir

bölgelerini içine alan **Irak**; İrminiye, Azerbaycan ve Anadolu Müslümanlarının elinde olan kısımlarını içine alan **El-Cezire**; Mısır ve Kuzey Afrika, Sicilya, Sardunya Merkez, Kayravan, Endülüs ve Akdeniz Adalarından oluşan **Ifrikiye** idi.

Valilerin dışında siyasi teşkilatlanmada görev alan diğer devlet yetkilileri de mevcuttu. Bunlardan en önemlileri ise Kâtiplik ve Hacıplik idi. Kâtipler; Hz. Muhammed'den itibaren aktif olarak görev alan ve halifelerin en yakınında olan kimselerden oluşmaktaydı. Sınırların genişlemesi ve buna bağlı olarak devlet işlerinin çoğalmasıyla sayıları artan kâtipler, başta mektup katipleri olmak olmak üzere, haraç, ordu, emniyet ve mahkeme kâtipleri olarak ayrışıyorlardı. Bu kâtipler içerisinde en nüfuzlu olanı ise mektup kâtipleriydi. Hacıplerde yine sarayda önemli bir göreve sahip olan ve halifenin güvenliğini sağlamak, işlerini planlamak ve halk ile görüşmelerini düzenlemekle görevli kimselerdi. Hacıplerin, özellikle Hariciler tarafından Muaviye'ye suikast düzenlenmesi sonrasında göreve başladığı ve halife ile görüşmeye gelenlerin çoğalması, bununla birlikte güvenlik sorunlarının artması üzerine, halkla münasebeti ve irtibatı sağlayan saray memurları olarak bu makama getirildikleri bilinmektedir.

İdari teşkilatlanma içerisinde önceleri kadıya bağlı olan ve kuruluşu halife Ömer'e kadar giden Polis, o günkü adıyla Şurta teşkilatı da bulunmaktaydı. Başkent ve diğer büyük şehirlerde asayiş hizmetlerini yerine getiren Şurta, ifade ettiğimiz üzere önce kadıya bağlı iken sonra Hişam b. Abdülmelik zamanında El-Ahdas isimli bir yapıyla yeniden düzenlenmiş ve bağımsız bir kurum olmuştur. Şurta'nın başında ise vilayetlerde Vali, merkezde ise nüfuzlu ailelerden seçilen ve "Sahi-bü's-şurta" denilen bir görevli bulunurdu.

Emevi İdari yapılanmasına, askeri ve adli teşkilatların durumu ile devam edelim. Emevilerin askeri teşkilatlanması ma-

aşlı olarak görev yapan ve kendilerine 'Mürtezika' adı verilen nizami ve düzenli askerler ile maaş almayan ve savaşlarda elde edilen ganimetten pay alan 'Mütetevvia' adı verilen askerlerden oluşmakta idi. Emevilerde ordu, ilk dönemlerde sadece Arap unsurlardan oluşmaktayken, özellikle devletin sonlarına doğru Mevaliler de askere alınmaya başlanmış ve bunlar içerisinde İranlılar, Berberiler ve Türkler ön plana çıkmaya başlamışlardır. Fakat Arap olmayan askerlerin kumandanlık mertebesine getirilmesi çok nadir olmuştur. Bunun dışında Emevilerde askeri düzeyde göze çarpan en önemli husus, Emevilerin mecburi askerlik sistemini getirmeleri olmuştur.

Emevi adli teşkilatına baktığımızda ise; kadılık, hisbe ve mezalim mahkemelerinin bu teşkilatın üç sacayağını oluşturduğunu görürüz. Doğrudan halife veya eyaletlerdeki valiler tarafından atanan kadılar, dini meselelerle ilgili davalara bakarken, hisbe teşkilatında görevli hakimler ise çarşı ve pazarları, ölçü ve tartı aletlerini kontrol ediyor, borçluların borçlarını vaktinde ödemesini sağlıyor, sokak ve caddelerin vaktinde temizlenmesi gibi işlerle ilgili kararlar alıyorlardı. Mezalim mahkemeleri ise, mevki ve makam sahibi kimselelerin haksızlık yapmalarına engel olmak üzere kurulan mahkemelerdi. Kadılık teşkilatından daha yetkili bir adli otoriteyi temsil eden bu mahkemelerde, kadıların bakmaktan aciz kaldığı davalar görülüyordu. Bu mahkemelere halife, vali ya da onlara vekâlet eden 'Ka'dı'l-mezalim' denen kişiler başkanlık ederdi. Mezalim mahkemelerinde; valiler, vergi memurları ve divan kâtipleri görev alırken, ilgili mahkemelerde, maaşların gecikmesi veya azalması durumunda açılan davalarla, kadıların ve muhtesiplerin¹⁶ infaz etmekte zorlandıkları davalar

¹⁶ İslâm dünyasında, iyilikleri emretmek ve kötülüklerden vazgeçirmek gayesiyle kurulan teşkilâtın başında bulunan görevli kimse.

görülürdü. Ayrıca dava esnasında, muhafızlar, mahkeme başkanına yardımcı kadı ve hâkimler, şeri konularla ilgili fakihler¹⁷ ile kâtip ve şahitlerde hazır bulunurdu.

Emevilerde Sosyal/Sınıfsal Yapılanma

Öncelikle şunu ifade edelim ki içinde bulunduğu coğrafyanın siyasi ve kültürel geçmişi dolayısıyla Emevilerde de, kabile savaşları bütün halifeler döneminde devam etmiş ve kabile güçleri, sosyal yapının önemli bir ayağını oluşturmuşlardır. Fakat bu noktada şunu ifade etmek gerekiyor ki; kabile savaşları Emevilerle birlikte tıpkı diğer savaşlar gibi giderek şiddetlenmiş ve savaşlarda İslamiyet öncesinde görülmeyen oranda canice görüntüler sergilenmiştir. O kadar ki kabile çatışmalarında vahşice cinayet ve katliamlar işlenirken bu yaşanan savaşlarda da, esir alınan kadınların karınları deşilmiş ve savaş esirlerine türlü işkenceler yapılmıştır. Benzer biçimde kan davalarının da yoğun olarak görüldüğü bu dönem, sosyolojik yapının geldiği içler acısı durumu görmek bakımından ibret vericidir.

Emeviler döneminde toplumu oluşturan sosyal katmanlara gelirse, bu gurupları genel olarak üçe ayırabiliriz: Müslümanlar, Gayri Müslimler ve Köleler. Toplumun hâkim sosyal tabakasını oluşturan Müslümanlar, genel kimlikleri itibariyle makbul sınıfı teşkil etseler de kendi içlerinde ayrışıyorlardı. Bu ayrışmanın sebebinde ise genel olarak iç içe geçmiş iki neden yer alıyordu. Bu nedenlerden ilki sınıfsal düzlemde karşımıza çıkan ve gerek ganimetin paylaşımında gerekse de devlet yönetiminin ele geçirilmesinde ortaya çıkan kabileler kavgası idi. Kabile-

¹⁷ Müctehid: Kur'ân-ı kerîmde ve hadîs-i şerîflerde açıkça bildirilmemiş olan hükümleri, açık ve geniş olarak bildirilenlere benzeterek meydana çıkarabilen derin âlim. İctihâd derecesine varmış âlim.

ler Müslüman olmasına rağmen yani tam da bu düzlemde gücü ve iktidarı ele geçirme savaşında ayrışıyorlardı. Genel olarak Kuzeyli Araplar ile Güneyli Araplar ya da Mudariler-Yemenliler-Kaysiler-Kelbiler olarak ayrışan kabileler, durum ve şartlara göre ittifak ya da düşmanlık temelinde karşı karşıya geliyorlardı. Bu durumun altında ise kabile asabiyeti ve kanaatimizce daha önemlisi çıkar temelli amaçlar yatıyordu. Müslümanları kendi içinde ikiye ayıran diğer bir neden ise ırki temelde ortaya çıkan Arap ya da Arap olmayan Müslüman ayrımı idi. Genel olarak Emeviler devrinde aşağılanan ve ikinci sınıf vatandaş muamelesine layık görülen Arap olmayan Müslümanlar, bu durumdan dolayı pek çok isyana katılarak Emevi hanedanlığına karşı savaşmıştır. Burada şunu ifade edelim ki Arap olmadıkları için bu Müslümanların makbul sayılmadığı tezi her ne kadar tarihsel bir gerçekliğe işaret ediyorsa da bu durumun altında biz yine ekonomik nedenleri de görmekteyiz. Öyle ki, başta haraç olmak üzere cizye vb. vergilerle, Müslüman olmayan halktan gelen vergiler hanedanlığın önemli vergi gelirleri arasında yer alıyordu. Kitleler zaman içerisinde farklı nedenler eşliğinde Müslüman olmaya başladıktan sonra aynı oranda gelirlerde azalmaya başlamıştır. O kadar ki, bu durumun önüne geçmek için Emeviler yeni Müslüman olan kesimlerden bile cizye vergisi almaya başlamışlardır. Olağan şartlarda gayri Müslimlerden alınan bu verginin Mevaliden alınmaya başlanması aynı zamanda kavganın ve ayrışmanın çıkar ve menfaat temelli olduğunu ortaya koymaktadır. Emeviler dönemindeki Arap Milliyetçiliğinin geldiği boyutu Wellhausen şöyle açıklamaktadır: “İslam’ın Araplık ile bir tutulması o kadar ileri gidiyordu ki, kimse bir Arap soyuna katılmadan Müslüman olamıyordu” (Wellhausen, 11:1963). Arap milliyetçiliği ekseninde gelişen Mevaliler konusuna kitabımızın ilerleyen sayfalarında ayrıntılarıyla değineceğimiz için şimdilik bu hususu burada noktalayalım.

Toplumun ikinci önemli sosyal grubunu oluşturan kitle ise gayri Müslimlerdir. Bu kitle de kendi içinde semavi dinlere mensup olan Yahudi ve Hristiyanlarla bunların dışında kalan Sabiler, Mecusiler, Budistler, Hindular vb. inançlar olarak ayrışıyorlardı. Emeviler döneminde de sözü edilen gruplar üzerlerine düşen vergi vb. yükümlülükleri yerine getirmek zorunda idi. Emeviler döneminin en dezavantajlı kesimi ise, her türlü hak ve hukuktan yoksun olan kölelerdi. Pazarlarda bir meta gibi alınıp satılan bu kimseler maalesef Emeviler dönemi öncesinde de başta dönem önderleri olmak üzere halife ve valiler tarafından kullanılmış ve bu ‘pazarın’ oluşması meşru görülerek böyle bir sosyal grubun varlığına göz yumulmuştur. “Ötesi bir köle ya da cariye eğer efendisinin yanından kaçarsa, yakalanıp ortaya çıkartılır, sonra da kendi ismi, efendisinin ismi, nereli olduğu, efendisinin nerede oturduğu ve hangi kabileden olduğu kendisine sorularak deftere kaydedilir, daha sonra hapsedilirdi. Altı ay süresince sahibi çıkmadığı takdirde serbest bırakılırdı” (Ebu’l Yusuf, 161:1996). Burada şunu da ifade etmek gerekiyor ki kölelere yönelik bu cezalandırma ve kölelerin meşruluğu, Emevilerle ortaya çıkan bir durum değil, dönem hukuk ve siyasal iradesinin bir yansımasıydı. Gerek Emeviler döneminde gerekse ondan önceki dönemlerde pazarlar kurulur, Kafkaslardan, Afrika’dan köleler getirilir ve satılırdı. Ortaçağ siyaset ve ahlakının bir kabulü ve kurulan iktidar gücünün uzantısı olarak beliren köleler, sadece Arabistan’da değil dünyanın pek çok bölgesinde böylesine ciddi bir ‘pazarı’ oluşturuyordu! O kadar ki Roma döneminde Sezar bir milyon köleyi, Paulus Aemilus 150 bin köleyi, Marius ise 140 bin köleyi yalnız bir savaşta ele geçirip satmışlardır (Tekin, 270:2009). Emevi dönemi açısından kölelerin yeri ise yukarıda söylediğimiz gibi ortaçağ kanun ve yasalarının, ahlak ve hukuk anlayışının aynısıdır.

3. BÖLÜM

*Müslüman olanlardan cizye toplamayı bırak.
Zira Cenabı Hak, Hz. Muhammed'i hidayet için gönder-
miştir, vergi ve sünnet memuru olarak değil.
(8.Halife Ömer b. Abdülaziz tarafından Horasan valisi
Cerah'a gönderilen mektuptan)*

Emevi İktidar Zihniyeti ve Toplumsal Muhalefet

Emevi devleti, yaklaşık 100 yıl tarih sahnesinde kalmasına rağmen; siyasi, dini ve ekonomik temelde Emevi politikaları varlığını günümüze değin sürdürebilmiştir. Bir zihniyetin inşası anlamında oldukça önemli olan bu durum nasıl gerçekleşmiştir peki? İşte bu bölümde Emevilerin siyasal akıl ve devlet mantığını sorgulamaya ve bu noktadan hareketle yukarıda ifade ettiğimiz sorunun cevabını bulmaya çalışacağız. İfade ettiğimiz üzere bu bölümde çıkış noktamız Emevilerin, hangi güç ve dinamiklerle, iktidarın din mantığını oluşturdukları ve bu yeni din anlayışının nasıl güçlenip büyüdüğünü anlamak olacaktır. Peygamberin ölümünden 50 yıl bile geçmeden kurulan bu hanedan devletinin, düşünsel geçmişini okumadan bugünü doğru değerlendirmek ve analiz etmek pek mümkün olmayacağından, dönemin düşünsel bazda etüd edilmesi oldukça önemlidir.

Bu çerçevede öncelikle Emevi iktidar anlayışını ele alıp sonrasında da, iktidarın örgütleniş biçimini, bu güce irade katan dinsel akıl mantığını ve halifelerin bu süreçteki yerlerini ve döneme damga vuran diğer tarihsel gelişmeleri ele almaya çalışacağız.

Emevi Devleti Siyasal Aklı ve Örgütlenmesi

Emevi devleti siyasal örgütlenmesi, her türlü katılımcı yapıdan ve hakkaniyetten uzak olduğu için, bütün bir devlet ömrü boyunca siyasal sorunların merkezinde yer alan en önemli problem, anti demokratik devlet anlayışı olmuştur. Emevi halifeleri daha öncede ifade ettiğimiz üzere, hanedanlık ve saltanat esasına dayalı bir modelle iktidara gelmişlerdir ki; iktidara gelme biçimlerini yalnızca bununla sınırlandırmamışlar aynı zamanda kendilerine bir kutsallık atfederek, iktidarı adeta dokunulmaz kılmak istemişlerdir. Öyle ki Emevilerden önceki halifeler kendilerine Resulullah'ın halifesi (Halifetü Resulullah) ya da Müminlerin Emiri (Emiru'l Mu-minin) dedikleri halde Muaviye kendine 'Halifetullah' yani Allahın halifesi diyerek, onları da aşan bir iradeyle halkın başına geçmek istemiştir. Bu durum haliyle tepki çekmiş ve Müslümanlar içerisinde zaten var olan ayrılıklar bu yeni 'kriz'le daha da derinleşmiştir.

Öte taraftan devlet örgütlenmesi böylesi bir zorlama ve tiranlıkla ortaya çıkınca tepkilerde gecikmemiş ve muhalif örgütlenmeler buna karşı 'dinsel' temelde harekete geçmişlerdir. Buna mukabil daha sonra seçilen halifelerde önce babaların isteği daha sonra kendilerine yakın iktidar çevresi ve valilerin halka yaptığı baskılar sonrasında seçilmeye başladığından, devlet örgütlenmesi ve iktidarın kuruluş biçimi büsbütün meşruiyetini yitirmeye başlamıştır. Öyle ki böylesi bir örgütlenme, öncelikle kabile esasına göre kendi desteklediği ismi halife seçtiremeyen kabileler tarafından, sonra da hali hazırda Emevileri dinsel ve siyasal biçimde kabullenmeyen gruplar tarafından kabul edilebilir değildi. Nitekim böylede olmuş; başta Abdullah b. Zübeyr olmak üzere pek çok grubun lideri bu dönemde kendi halifeliklerini ilan etmek ve seçilen halifeye karşı sesle-

rini çıkartmak üzere sahneye çıkmışlar ve yaşanan çatışmalar sonrasında da binlerce insan can vermiştir. Öte taraftan dönem içerisinde Hz. Ali taraftarları, hilafet makamından ziyade imamet makamını savunuyorlar ve İslam toplumunu yönetme hakkının Hz. Ali ve veraset yoluyla onun çocuklarının soyunun olduğunu öne sürüyorlardı. Ali Taraftarları bu düşüncelerine gerekçe olarak tarihsel ve dinsel çerçevede görüşlerini de dile getiriyorlardı. Diğer taraftan önemli bir muhalif kol olan haricilerde daha Sıfın savaşında Muaviye ile ayrıştığından ve iktidar örgütlenmesini katılımcı bir model ile oluşturulması savını kabul ettiklerinden, Emevilerin iktidarını kabul etmiyorlardı. Yine Mevali ve köleler içinde Emevi iktidarının meşru kabul edilmesi bile zor iken, böylesi bir seçim usulünü kabul etmeleri akla yatkın değildi. Bütün bu muhalif dinamikler Emevilerin yukarıda ifade etmeye çalıştığımız hanedanlık sistemine, gerek kendi siyasal görüşleri doğrultusunda gerekse de bizatihi bu örgütlenmenin kuruluş tarzı açısından karşı çıkmışlardır.

Muhaliflerin grup olarak Emevi hanedanlığına karşı çıkışları yanında, halkın da bu örgütlenemeye sıcak bakması kanaatimizce pek mümkün olmayacaktır. Öyle ki, İslamiyet öncesinde, kırdaki bölge yönetimi bir kabileler topluluğu tarafından kabilenin en yaşlı ve bilge kişisi tarafından seçilirken, şehirde de yönetim, kurulan ortak bir meclis aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Emevilerde devlet idaresinin bir kişiye bırakılması ve bu kişinin bir kral edasında iş başına gelmesi üstüne üstlük baskı ve katliam politikaları ile halkını yönetmeye çalışmasının kabul edilebilir bir tarafı yoktu çünkü!

Siyasal Örgütlenmede Dinsel Akıl Mantiği

Emevi halifeleri başta Muaviye olmak üzere kendilerini bir kral gibi görüp, Allah'ın halifesi olduklarını ileri sürerlerken

diğer taraftan yaptıkları işlerin de Allah'ın onayı ve kabulü doğrultusunda gerçekleştiğini öne sürüyorlardı. Bu durum çok daha öncesinde Muaviye ile başlamıştır. Sıffin savaşı başta olmak üzere bütün galibiyetlerini, zaferlerini, katliam ve baskılarını 'Allah'ın dediği şekilde cereyan eden olaylar' olarak lanse eden Muaviye, devletin dinsel 'kader inancını' da bu şekilde resmileştirmiştir. Bu anlayış ise muhalifler ve halk tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Çünkü böylesi bir kader inancının kabul edilmesi durumunda öncelikli olarak iktidarın yaptığı bütün haksız ve keyfi uygulamalar meşru hale gelecek sonrasında ise iktidar, bu uygulamaya dayanarak hem iktidarını ebedileştirme yoluna gidebilecek hem de bu doğrultuda tüm muhalif hareketleri bertaraf edebilecekti. Başta Hz. Ali taraftarları ve Hariciler 'kader anlayışının' bu yorumuna karşı çıkmışlar sonrasında da bu yoruma karşılık, Kaderiye, Murcie ve Cebriye görüşleri ortaya çıkarak Emevilerin kader yaklaşımına fikri düzeyde savaş vermişlerdir.

Emevi Halifelerinin Tepki Çeken Uygulamaları ve Yaşamları

Halifelerin uygulamalarının ne kadar doğru ve sağlıklı olabileceğini anlamak için öncelikle şu soruları sormamız gerekiyor? Baskı ve zorbalık üzerine kurulan, kişisel ve hane-dan menfaati için türlü iktidar oyunlarını hayata geçiren bir düzenden adil lider çıkabilir mi? Çıktığını varsaysak bile bu lider anılan düzende ne kadar yaşam olanağı bulup, politikalarını hayata geçirebilir?

Doğal olarak bu sorulara verilecek cevaplar olumsuz olacaktır. Bu bağlamda Emevilerde de aynı durum yaşanmış, birkaç Emevi halifesi dışında diğer halifeler, zulüm düzenine sonuna kadar sadık kalmışlar, iyi niyetli halifelerde zaten yaşam olanağı

bulamamıştır. Öyle ki Ömer b. Abdülaziz dönemi ile halifeliği kısa süren II. Muaviye hariç Emevi halifelerinin hemen hemen hepsi gerek kişisel yaşantıları gerekse de siyasal uygulamaları ile halk nezdinde büyük tepkiler almışlardır. Bu tepkilerin bir kısmı eyleme dönüşmese de içsel bir tepki enerjisi ile halkın içinde birikmiş ve sonuç olarak devlet kısa bir zaman sonrasında çökmüştür. Gelin şimdi hep birlikte sözünü ettiğimiz halifelerin tepki çeken uygulamalarına kısaca bir göz atalım.

Emevi devleti tabiri caizse, halkın büyük bir bölümü açısından zaten 'ölü doğmuş' bir devletti. Bunun en büyük nedeni de Muaviye'nin kendisidir. Öyle ki Muaviye daha Halife Ali sağken onun halifeliğini kabul etmemiş ve ona karşı savaş bayrağını açarak, onu düşman görmüştür. Öyle ki sırf Muaviye'nin Hz. Ali ile karşı karşıya geldiği Sıffin savaşında on binlerce insan ölmüştür. Hz. Ali ise Müslümanların büyük bir bölümü açısından gerek Hz. Muhammed'in en yakınlarından olması hasebiyle gerekse de İlk Müslümanlardan olması ve bu uğurda savaşması nedeniyle büyük bir ulviyet değeri taşıyan bir önderdur. Hal bu iken Muaviye'nin, Ali'ye karşı savaşarak, ona rağmen bir devlet kurması ve devletin başına geçmesi, tepki çeken uygulamaların başında gelmiştir. Öte taraftan Hariciler de Muaviye'nin iktidar savaşına daha Emevi Devleti kurulmadan karşı çıkmışlardır ki, onlarda bir taraftan Muaviye'yi din-den uzaklaşmakla suçluyorlar diğer taraftan da, sınıfsal olarak onu zenginlerin temsilcisi sayıyorlardı. Yine Muaviye'nin kendinden sonra oğlu Yezid'i halife seçtirmesi tepki çeken uygulamaların başında gelmiştir. Çünkü bu uygulama aynı zamanda devletin yönetim biçiminin adını da koyuyordu: 'Saltanat'.

Muaviye'den sonra iktidara geçen Yezid ise babasını da geçerek Müslümanlar nezdinde kapanmayacak bir yaraya imza atmış ve Ali oğlu Hüseyin'i Kerbela'da 72 kişiyle birlikte katlettirerek öldürtmüştür. Üstelik vahşet burada da kalma-

mış, Hüseyin'in başı kesilerek mükâfat alınmak üzere Yezid'e götürülmüştür. El-Cahız bu olay ile ilgili tepkisini şöyle ortaya koymuştur: Resulullah'ın kızları (torunları) başı ve göğsü açık şekilde çıplak ve azgın develer üzerine nasıl bindirilir! Baliğ olmuş mu şüphesiyle Ali b. Hüseyin'in avret yeri nasıl açılır; onlara göre baliğ olmuş bulurlarsa öldürecekler, baliğ olmamışsa Müslümanların ordu komutanının müşriklerin çocuklarına yaptığı gibi onu taşıyacaklar. (El Cahız'dan aktr Yüksel, 225-244:2008) Yine Ubeydullah b. Ziyad, Ali b. Hüseyin ile ilgili şu sözleri söyleyebilmiştir: "Bırakın beni, onu öldüreyim; o bu neslin geride kalanı, onunla bu nesli kesip bitireyim, onunla bu derdi öldüreyim, onunla bu maddeyi keseyim" (El Cahız'dan aktr Yüksel, 235:2008).

Yezid'in ikinci tepki çeken uygulaması da Medinelilerin kendisine isyan etmesi üzerine Abdülmelik b. Mervan komutasında bir orduyu Medine'ye göndermesi ve bu ordunun üç gün boyunca şehri yağmalayarak, insanları katletmesi, askerlerin talan ve yağma ile şehri alt üst etmesi oldu. Erkeklerin kılıçtan geçirildiği, kadınlara tecavüz edildiği bu olay da, Müslümanlar ve halk nezdinde derin yaralar açmıştır. Öte taraftan Yezid'in özel hayatında 'dindar' bir yaşantı sürdürmeyip içki içmesi ve cariyelerle olan münasebeti de tepki çeken olaylardan biri olmuştur. Daha önce de dile getirdiğimiz üzere Yezid'in birlikte olduğu kadınların durumu; evlendiği bazı kadınlarla boşanmadan onların kız kardeşleriyle evlenmesi gibi olaylar halk tarafından tepkiyle karşılanmıştı (Akin, 253:2012).

Hız. Ali'nin torunlarından Zeyd b. Ali'nin örgütlediği ve aynı zamanda İmam-ı Azamı'nda desteklediği isyanın sonrasında, Zeyd b. Ali'nin yakalanıp öldürülmesi ve bu esnada Hız. Ali'nin eşi Fatıma'ya küfürler edilmesi aynı şekilde tepki çeken uygulamalardandır. Üstelik bu savaş sonrasında Zeyd b. Ali'nin oğlu Yahya tarafından gömülen cesedi çıkarılmış,

Zeyd'in gözü, kulağı, burnu, dudakları vs. tek tek kesilmiştir. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi daha sonrada Zeyd'in organları koparılmış başı halife Hişam b. Abdülmelik'in emriyle Kufe'de asılmıştır. Sonrasında ise yine Hişam'ın emriyle Zeyd'in cesedi yakılmış ve külleri rüzgara savrulmuş, arakasından da oğlu Yahya katledilmiştir. (Öztürk, 104:2009)

Kabile rekabeti ve iktidar gücünün getirmiş olduğu sarhoşlukla Yezid b. Muaviye tarafından söylenen şu sözlerde durumun geldiği vahameti göstermesi bakımından ibret verici olsa gerek: "Haşim oğulları, iktidar için peygamberlik oyununu oynadılar; yoksa gökten gelen haberde yok; inen vahiy de yok" (Öztürk, 288:2009). Burada akla şu soru geliyor; Yezid madem böyle düşünüyordu ne diye o zaman inanmadığı bir dinsel gücün kurmuş olduğu iktidarın halifeliğini yürütüyordu!!?

Üstelik Emevi halifeleri içinde böyle düşünen sadece Yezid de değildi. Velid b. Yezid de bir defasında Kuran'ı parçaladıktan sonra şöyle demiştir: "Sen, mahşer günü Rabbinin huzuruna çıkınca, 'Beni Velid parçaladı' de. Ayrıca Velid de Yezid gibi içki içiyor ve uygunsuz hallerde halka namaz kıldıırıyordu. Ötesi onun ahdedtiği konulardan biri de Kâbe'nin damında içki içmekti. Ve oda tıpkı Yezid gibi babasından çocuk doğurmuş kadınlarla birlikte oluyor, dahası bu noktada ifade edemeyeceğimiz biçimde Yezid'i bile ahlaksızlıkta gölgede bırakacak olaylara imza atıyordu. (Akın, 288:2012)

Uhud savaşı esnasında Muaviye'nin annesi Hind tarafından tutulan köle aracılığıyla öldürülen Hz. Hamza'nın ve diğer Uhud savaşında öldürülen kimselerin yattığı mezarlığın, Muaviye tarafından Medine'ye su getirileceği gerekçesiyle dümdüz edilmesi ve su kanalının tam Hz. Hamza'nın yattığı yerden geçirilmesi de kayıtlara geçen bir başka vakadır. Burada şu bilgiyi de vermek gerekiyor ki, Muaviye'nin annesi de Hamza'nın öldürülen bedenini elleri ile parçalamış, ciğerini

söktürerek ağzına alıp çiğnemiş ve daha sonra, Hamza'nın kesilmiş organlarından yaptığı gerdanlığı Mekke'ye götürüp yandaşlarına hediye etmiştir.

Katliamları ile Emevi tarihinde özel bir yeri olan Haccac'ın yaptıkları da tepki çeken uygulamalar arasındadır. Binlerce insanın ve sahabenin katlini gerçekleştiren Haccac'ın yaptıklarına burada sadece bir örnek vermek istiyoruz. Said b. Cübeyr döneminin önde gelen tefsir ve hadis âlimlerinden biridir. Emevilere karşı oda ayaklanmış ve İbnu'l Eş'as isyanına katılmıştır. İsyân sonrasında Mekke'de yakalanarak Kufe'ye getirilen Said'in kaderi de tıpkı yüzlercesi gibi Haccac tarafından ölüm olmuştur. Haccac tarafından boynu vurularak katledilen Said'in sonu ne yazık ki bu kadarla da bitmemiştir. Başı kesildikten sonra Haccac'ın adamları tarafından ayaklarındaki zincirleri almak üzere baldırlarından kesilen Said'in kesik başı da çadır direkleri arasına atılmıştır. (Öztürk, 112:2009)

Peygamberin vefatına kadar 10 yıl hizmetinde bulunan Enes b. Malik de Emevilerin zulmüne uğrayan isimlerdendi. Haccac, halife Osman'ın ölümüne sebep olduğu bahanesiyle Enes'in elini damgalamış dahası Enes'in boynuna zincirler vurularak Basra sokaklarında dolaştırılmış ve bütün malına el koydurulmuştur.

Camilerin Emeviler döneminde adeta Emevi karargâhlarına dönüştürülmesi ve siyasi propaganda merkezleri olarak işlev görmesi de dönemin tepki çeken uygulamaları arasında yer almıştır. Öyle ki öteden beri hutbelerde Hz. Ali'ye küfrettirilmesi camilerin kime hizmet ettiğini göstermesi bakımından öğretici bir örnek olarak karşımızda durmaktadır. Üstelik bu durum birkaç halife hariç Emeviler dönemi boyunca sürdürülmüştür. Camilerde yaşanan bu vahim olay, bununla da sınırlı kalmamış, ahali Emevi görevlilerinin hutbelerinde dile getirdiği propagandaları dinlemediği için, Cuma hutbeleri, namazdan

önceye alınmıştır. Hâlbuki başta dört halife olmak üzere İslam Peygamberi döneminde hutbe namazdan sonra okunurdu. Ama halk namazı kılmak zorunda kalacağı için hutbeler bile namaz öncesine alınabilmıştır. Yoğun hurafe ve dini uydurmaların egemen olduğu Emeviler dönemi ile ilgili liste uzun bu noktada örnekler vermek yerine dönemin muteber isimlerine kulak vermek gerekiyor. Hz. Muhammed'in hizmetkârı Enes b. Malik bu dönemle ilgili şunu söylüyor: "Resul'den öğrendiklerimiz içinde bozulmayan tek şey şu namaz kalmıştı; onu da tanınmaz hale soktular." Yine sahabe Ebu Derda kendisine sorulan "Resul, bugünkü uygulamalarımıza baksa beğenmeyeceği bir şeyimizi görür müydü?" sorusuna şu cevabı vermiştir: "Beğeneceği bir şeyimizi diye sorsana." Yine dönemin en büyük âlimlerinden ve sahabeyle görüşen en büyük kimselerden olan Hasan el-Basri bu noktada şöyle demiştir: "Resul şu mescitlerimizin önünde durup baksa kible dışında değişmeyen bir şey bulamazdı." (Öztürk, 52:2000)

Emeviler dönemi 'uydurma' hadislerle de meşhur olan bir dönemdir. Halife Ömer döneminde hadisleri toplamak istediğinde hadis sayısı 500 iken bu rakam Emeviler döneminde on binleri çoktan geçmiştir. Bu hadisler içerisinde en meşhur olanları ise Muaviye'yi göklere çıkartan hadislerdir. Çoğunluğu Ebu Hureyre'ye ait olan bu hadisler, nakleden açısından dikkat çekicidir. Öyle ki anılan zat Peygamberin yanında çok kısa bir süre kalmasına rağmen 5374 adet hadis rivayet etmektedir. Oysaki hayatı Peygamberin yanında geçen Hz. Ali'den nakledilen hadis sayısı 536'dır. Ötesi Ebu Hureyre, Bahreyn valiliği sırasında haksız servet edindiği dolayısıyla Halife Ömer tarafından sopa attırılıp, paraları elinden geri alınan birisidir. Buna karşılık Ebu Hureyre devlet kademesinde bir biçimde kendine yer bulabilmiştir. Öyle ki bu zat Muaviye'nin Medine valisi Mervan b. Hakem'in Medine'den ayrıldığı zamanlarda da yine

Mervan yerine bu göreve vekâlet etmiştir. Diğer taraftan Ebu Hureyre Halife Ömer tarafından hadis sayısının belirlenmesi sürecinde sesini çıkarmadığı halde Emeviler döneminde beş bin küsur hadisi bir anda nakledebilmiştir.

Bu noktada Ömer b. Abdülaziz tarafından ilk defa başlatılan Hadis çalışmaları içerisinde hadisleri düzenli olarak ilk yazanlardan biri olan İbn-i Şihab el-Zühri'nin hadis üstadının Urve b. Zübeyr olduğunu ve Zübeyr'in ravileri¹⁸ içerisinde Muaviye ile Mervan b. Hakem'in de yer aldığını ayrıca belirtmemiz gerekiyor!

Nihai olarak Abdülmelik b. Mervan'ın Zübeyr'in isyanını bastırmak üzere Kabe'yi kuşatması ve mancınıklarla Kabe'ye ateş açtırması; Zübeyr'in burada öldürülmesi ve Emevi Devletinin en zalim valilerinden olan Haccac için Abdülmelik'in övgü dolu sözleri tepki çeken diğer uygulamalar arasında sayılabilir. O Haccac ki on binlerce insanı katlettiği ve yine yüz binlerce insanı zindanlara tıktırıştır.

Yolsuzluk ve Sömürü Siyasetine Dayalı Emevi Mali Yapısı

Bilindiği üzere bir devlet idaresinin mali yapısı, harcama kalemleri ve gelirleri ile o devletin ekonomik tasarruflarını ortaya koymaktadır. Bu noktada gerek gelirlerini elde edilmesinde gerekse de harcamada bulunan kalemlerin seçilmesinde adil bir yol izlenmezse ayrıca devlet görevlileri yolsuzluk ve hırsızlıkla kendilerine ya da yandaşlarına menfaat temin etmeye çalışırlarsa, halk nezdinde bu devletin meşruluğu sorgulanmaya çalışılacaktır. Çünkü ezeli ve ebedi olarak

¹⁸ Hz. Muhammed'in hadislerini rivayet eden kimseye denir

yaşam şartlarının iyileştirilmesi ve bu süreçte adil yönetimlerin kurulması kavgası verilmiştir ve bundan sonrada verilecektir. Hal bu iken, Emeviler döneminde de, halkın gerek halife nezdinde gerekse de vali ve diğer yöneticileri nezdinde, geliştirilen mali tasarruflara ilişkin itiraz ve karşı çıkışları hatta isyanları olmuştur. Bu başlık altında kısaca Emeviler döneminde halk tarafından tepkiyle karşılanan mali politikaları ele almaya çalışacağız.

Öncelikle şunu ifade edelim ki Emevi kabile ağaları ve tüccarları geçmişten bu yana sürekli aristokrat sınıfın arasında yer almışlar ve döneminin en zengin tüccarları olarak nam salmışlardır. Devleti ele geçirme ve iktidara yerleşme dinamiklerinin altında da büyük oranda bu neden yatmaktadır. Dolayısıyla böylesi bir kültürden gelen kabile üyelerinin, devlet maliyesini ele geçirdiklerinde nasıl davranacaklarını tahmin etmek güç olmasa gerek. Öyle ki devletin kurucu lideri Muaviye daha halife olmadan Şam'da 'krallar' gibi 20 yıla yakın bir süre valilik yapmış, yaptırmış olduğu saraylar ve şatafatlı yaşamı ile de devlet maliyesinde yandaşlarına ve oligarşinin temsilcilerine nasıl bir politika izleyeceğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda Muaviye'nin devleti bir kral gibi yönetmeye çalıştığı ve devlet örgütlenmesini de babadan oğula veraset sistemi ile krallığa dönüştürdüğü aşikârdır. Başta Muaviye olmak üzere dönem egemenleri hazine kasalarını bir taraftan halka yükledikleri ağır vergilerle diğer taraftan da ele geçirilen servet düzeyindeki ganimetlerle dolduruyordu. Daha devlet kurulmadan Muaviye, Hz. Ali'ye karşı Sıffin savaşında 60 bin ordunun harcamalarını karşılayabilecek güçte idi. Onlara yılda altmış milyon dirhem harcayan Muaviye aynı zamanda onların maaşlarını da arttırıyordu. Ve o bu gücü dönem aristokratlarından, tüccar zenginlerden, egemen kabile liderlerinden alıyordu. Zaten halifelik makamına da onların temsilcisi olarak gelip, yerleşmişti.

Konumuza geri dönersek; Muaviye sadece valiliği döneminde 'kral' gibi davranmamış, halife olduktan sonrada eyaletlerden milyonlarca dirhemi, devlet hazinesi olarak bir yerde kendi kasasına aktarmıştır. Bu kasadan kendi aile çevresine iktâ'da¹⁹ bulunan Muaviye, hanedanlığı böylece ihya etmiştir.²⁰ Bu çerçevede zaten servet sahibi olan Muaviye valilerinin yol açabileceği tehlikeleri bildiğinden bir de onlara yüksek maaşlar belirlemiştir. Muaviye sonrasında da bu usul ve yöntemler aynen devam etmiş, artan ganimet gelirlerinin yanı sıra, halktan alınan vergilerin miktarı da yükseltilmiştir. Emeviler döneminde hanedanlığın, oligarşiye dönüştüğünü gösteren diğer bir önemli göstergede valilerin sahip oldukları servetlerdi. Öyle ki Emevi sultanları öncelikle görevden almak istedikleri valilerin servetlerini inceliyorlar, mallarına el koyma yoluna gidiyorlar, sonrasında da bu makamları yine bir bedel karşılığında satıyorlardı. Örneğin Haccac tarafından Horasan valisi Yezid b. Mühelleb ve kardeşleri görevden alınmak istenmiş daha sonra Abdülaziz b. Velid'in halife nezdinde devreye girmesiyle de affedilmişlerdir. Affedilmeleri karşılığında ise servetlerinin yarısı olan üç milyon dirhem istenmiştir ki, bu bir vali için oldukça büyük bir rakamdır. Yine Haccac, Abdülmelik b. Mervan döneminde valiliğe atanan Haccac b. Yusuf'u da hapsedmiş ve onlardan altı milyon dirhem istemiştir. Valilerin sahip olduğu bu servetlere bir diğer örnekte Irak Valisi Halid el-Kasri olabilir. Öyle ki bu valinin sadece yıllık maaşı 20 milyon dirhemdir.

¹⁹ Bir kişinin mülkiyetinde olmayıp devlete ait olan toprakların vergilerinin veya gelirlerinin asker veya sivil erkâna hizmet ve maaşlarına karşılık verilmesidir.

²⁰ Sadece Sevda bölgesinden gelen haraç 120 milyon dirhem idi. Ayrıca Bahreyn, Kufe, Nihavend, Dinever, Basra, Hemedan, Rey, Hulvan, Musul, Azerbaycan gibi daha bir çok şehir ve bölgeden de, Muaviye'ye haraç geliyordu.

Buna rağmen oda görevden alınıp 350 memuru ile hapsedildiğinde haksız biçimde sahip olduğu 70 milyondan fazla bir para hazineye geri aktarılmıştır. (Vloten, 23:1986)

Emevilerin servet toplamaya yönelik tutumları da ilginçtir ki bu noktada bir valinin oğlu ile isyancı bir liderin arasında geçen şu konuşmayı aktarmak istiyoruz. Süleyman b. Abdül-melik, isyan hareketini başlatan Veki b. Hassan'a karşı, valisi Yezid b. Mühellebi görevlendirmiş, o da oğlu Muhalled aracılığıyla, Veki'yi yakalatmıştır. Sonrasında Veki ile Muhalled arasında şu konuşma geçmiştir:

Muhalled: "Allahın'ın mallarını öde!"

Veki: "Sen Allah'ın hazinedarı mısın?" (Kara, 151-52:2006).

Veki'nin çok isabetli bir biçimde özetlediği üzere kendilerini Allah'ın hazinedarı olarak sunmaya çalışan bu zihniyet, açıkça Allah'ı kendi kişisel çıkar ve menfaatleri için kullanıyordu!! Bu minvalde, bir devlet teşkilatlanmasını da ortaya koymak ve sömürü düzenini devam ettirebilmek için, Emevi halifeleri iki önemli uygulamaya imza atmıştır. Bu uygulamalar bürokratların seçiminde gözetilen kıstaslar ve maaş sistemi idi. Bunlardan birincisi yani bürokrat seçimi ile devlet üst yönetimi ve bürokrasi arasında çıkar ilişkisinin sürdürülmesi hedefleniyor ve buna göre vali vb. yöneticiler seçiliyordu. Diğer önemli uygulamada da bu çarkı sürdürmek ve gelebilecek tepkilerin önüne geçmek için ekonomik olarak neye mal olursa olsun maaş dağıtma sistemi uygulamaya sokulmuştur. İşte bu iki uygulama Emevi mali siyasetinin sürdürülebilirliğini sağlamak açısından oldukça önemli idi. (Kara, 156-2006) Öyle ki bu uygulamalarda amaçlanan bürokratların düzene uyum sağlayacak kişilerden seçilmiş olması ve bir biçimde halkı bu düzene ikna etme girişimleriydi. Bunun yanı sıra

hazineyi boşaltan, kamu malını talan eden sadece valiler de değildi; küçük memurlar, vergi tahsildarları da bu sömürü çarkına ortak olmuşlardı. O kadar ki Irak Valisi Ubeydullah İbn Ziyad, bir dönem Arap tahsildar yerine İran'lı tahsildarları bile çalıştırmak zorunda kalmıştır. Çünkü onlar bir taraftan vergi işlerini daha iyi biliyorlar öbür taraftan bunların haksız biçimde halktan aldığı ya da hazineye vermediği paraları almak daha kolaydı. (Vloten, 22:1986)

Emevilerin bu soygun düzenine karşı sesini yükselten ve bu uygulamalara karşı çıkan en önemli isim ise yine bir emevi halifesi olan Ömer b. Abdülaziz olmuştur. Halife işe öncelikle kendisinden başlamış ve kendisine ait olan ve babasından kalan tüm mal varlığını tek tek tespit ettirerek hazineye bağışlamıştır. Daha sonrada Emevi ailesinin ellerindeki mallara ve valilerin haksız servetlerine el koyarak hazineye bahşetme yoluna gitmiştir. "Çünkü o, tüm malların halk üzerine konan haksız ve gayrimeşru vergilerle elde edildiğini ve bir nevi, halktan gasp edilmiş olduğunu söylemiş, bu nedenle söz konusu malları mezalim, yani zulümle elde edilen mallar olarak isimlendirmiştir." (Vloten, 164:1986)

Ömer b. Abdülaziz ile Anbesa İbnu Said arasında geçen şu olayda var olan soygun düzenini göstermesi bakımından çarpıcıdır. Aynı zamanda halifenin arkadaşı da olan Anbesa bir gün elinde bir senetle Ömer'in yanına gelir ve önceki halife olan Süleyman b. Abdülmelik'in kendisine 20 bin dinarlık bir senet vaat etmiş olduğunu ve bu paranın kendisine verilmesini ister. Ömer ise bu paranın dört bin aileye yetecek bir miktarda olduğunu ve böyle bir ödemeyi kendisine yapamayacağını ifade eder. Yine Süleyman b. Abdülmelik'in oğlu, babası tarafından kendisine ait miras bırakılan bir arazinin, hazineye devredildiğini ifade ederek bu arazinin kendisine verilmesi üzere Ömer'in yanına gelir. Ömer ise "Bu arazi babandan

önce kime aitti?" diye sorar oda Haccac'a diye cevap verdikten sonra bu kez yine Ömer "o nerden almış bu araziyi?" diye tekrar sorar ve cevap itiraf biçiminde şöyle gelir: "Oda hazine-neden gasp etmiş." Yani Süleyman'ın oğlu halkın elinden alınan bir araziyi, kendi arazisi gibi istemektedir. Ve tabi ki arazi ona verilmez. Ömer bundan sonra ortaya çıkabilecek servet sahibi valilerin durumu içinde şu emri vermiştir: Valiler Eyaletlere hareketleri sırasında mal beyanına tabi tutulacak ve dönüşlerinde idare masraflarından fazla olarak getirdikleri meblağın yarısını terk etmek zorunda bırakılacaklardır.

Pek tabi olarak Ömer b. Abdülaziz Emevi döneminin istisnai idarecilerinden bir tanesidir. Zevk, sefa ve eğlence içerisinde yaşayan hanedan üyeleri O'nun gibi yaşamak bir yana, kral ve kraliçeler gibi yaşam sürdürmektedir ki; üstelik bunu Allah'ın uygun gördüğü bir kader olarak kabul ederler ve topluma da bu sömürü çarkını sözüm ona böyle bir dinsel gerekçe ile kabul ettirmeye çalışırlardı. Yezid b. Abdülmelik ve sonrasında da hanımı Sa'de'nin ta Mısırdan getirdiği bir tek şarkıcı için ayrı ayrı dörder bin dinardan, sekiz bin dinar ödediklerini göz önünde bulundurduğumuzda bu yağma düzenin boyutlarını daha iyi görebiliriz. Çünkü o dönemde sekiz bin dinar ile iki bin aile geçinebiliyorlardı (Kara, 165:2006). Bu paraların kaynağında ise talan edilen ülkelerden alınan ganimetler, savaşlarda ele geçirilen köle ve cariyelerin satılmasından elde edilen gelirler ve yoksul halkın sırtına yüklenen vergiler vardı. Söylediğimiz üzere sistem adeta bir soygun düzeni olarak işliyordu. O kadar ki bu soygun düzeninde vergisini yetiştiremeyenler kızgın güneş altına bırakılıyor dahası bu 'kurbanların' üzerine zeytinyağı dökülerek yaşanan eziyet daha bir katmerleştiriliyor ve vergiler bu şekilde tahsil edilmeye çalışılıyordu. (Vloten, 23:1986)

Öte taraftan halka böyle akıl almaz işkenceler yapılırken, hanedan üyeleri ve dönem egemenleri zevk sefa içerisinde

yaşıyorlardı. Ve onlar için dinde, kutsallıkta maddi menfaatler üzerine şekilleniyordu. Diğer bir ifade ile onların din dünyası ve Allah algısı, düzeni meşrulaştırdığı oranda sorun yoktu. Düşünebiliyor musunuz Kufe şehrinde bu oligarşik aileler savaşa giderken, eşyalarını ve hizmetçilerini yüz deve taşıyordu. Bu yağma düzeni içinde kimi zaman kasıtlı olarak isyan çıkartılma yoluna bile gidiliyordu. Bu isyanlarda amaçlanan ise, çıkan karışıklık ortamında hazineden mal kaçırmaktı. Bunu ise bizzat dönemin zenginleri yapıyordu. Aynı zenginler yine mallarına mal katmak, servetlerini çoğaltmak için din kisvesi altında seferlere çıkıyor, büyük bir yağma ile de geri dönüyorlardı. Bu noktada Vloten özellikle Yezid İbnü'l Muhalleb'in 'fetihlerinin' soyguncu akınlardan başka bir şey olmadığını ve buralardan duyulmadık vahşetler geldiğini ifade etmektedir. Semerkand örneği bu noktada anlamlıdır. Sa'id İbni Osman tarafından, 700 bin dirhem ve bunun yanı sıra 100 bin esir karşılığında serbest bırakılan bu şehir maalesef bir süre sonra Kuteybe İbn Müslim'in askerlerince kuşatılmıştır. Bu kez Kuteybe halkı bir bütün olarak şehirden çıkarmış ve kendi askerlerini yerleştirmiştir. (Vloten, 16-17:1986)

Bir Emevi Politikası Olarak Arap Milliyetçiliği

İrkçi ve şovenist devlet politikaları her ne kadar günümüzde etkisini kaybetmiş olsa da, tarih bu politikaya uzun dönemler boyunca üstelikte en aşağılık uygulamaları ile tanık olmuştur. Emevilerin Araplar dışında olan halklara uyguladığı devlet politikası da bu anlamda ırkçı ve dışlayıcıdır. Birazdan ayrıntılarına değineceğimiz bu konuyla ilgili daha önce görüşlerimizi şöyle ifade etmeye çalışmıştık: Bu politikanın altında biri sınıfsal diğeri kabile asabiyeti olmak üzere iki dinamik yatmaktadır. Tamda bu minvalde görüşlerimizi derinleştir-

rek konumuza devam edelim. Kabile düzeni biçiminde bir toplum düzeni olarak karşımıza çıkan Araplar, diğer uluslarla dost ya da müttefik olmak bir yana kendi içlerinde bile bir menfaat ve çıkar çatışması temelinde ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla Araplarda vuku bulan ve Emeviler’de de en yüksek düzeyde karşımıza çıkan, kabile dışındakini dışlama/öteleme/düşmanlaştırma politikası yeni değildir. Bu nedenle de, Mevaliye yani arap olmayan Müslümanlara yönelik dışlayıcı politikalar, çok daha öncesine uzanmaktadır. İslamiyet ile birlikte zaten “Müslüman olanın makbul olanı ya da üstün olanı Araptır” biçiminde dinsel ve siyasi yorumlar belirmeye başlamıştır çoktan. Wellhausen bu durumu şöyle açıklamaktadır: “İslam’ın Araplık ile bir tutulması o kadar ileri gidiyordu ki, kimse bir Arap soyuna dâhil olmadan veya böyle bir soya katılmadan Müslüman olamıyordu.” (Wellhausen, 11:1963) İfade ettiğimiz üzere bu anlayışın temelleri aslında daha öncesinde de atılmıştı. Örneğin ganimetlerle, devlet gelirlerinden neden Mevaliye’ye, Araplara verildiğinden az pay verildiği sorusuna İkinci Halife Ömer şu cevabı vermiştir: “Fatihler bu toprakların asli sahipleridir; onlar bu toprakları bileklerinin gücüyle kazanmışlardır. Dolayısıyla onların alacağı pay, ikinci unsur olan Mevali’den daha fazla olacaktır.” Daha önce de belirttiğimiz üzere Ömer’in bu politik tutumu açıkça milliyetçi bir politikadır eğer öyle olmasa idi, zaten başlı başına ‘vaka’ olan ganimet dağıtımını O’da en azından Halife Ali ve Ömer b.Abdülaziz gibi ayırım gözetmeksizin herkese eşit dağıtırdı. Yine Halife Ömer iktidara geldiğinde, eskiden islamdan dönen tüm Arap köleleri azad edip serbest bırakmış ve daha önce de aktardığımız üzere meşhur ‘Arap Köleleştirilemez’ sözünü sarf ederek milliyetçi tutumunu açıkça ortaya çıkarmıştır. (Öztürk, 85:2009) Arap olmayı bu derecede öne çıkaran ve diğer ulusların köle olabileceğini ima eden bu söz haliyle milliyetçi

ve Arapları yücelten bir zeminde kendine yer bulabilecektir. Halife Ömer'in Arap Milliyetçiliği temelinde ortaya çıkan genel politik yaklaşımını Wellhausen şu sözlerle ortaya koymuştur: "Hz. Ömer, İslam devletini, fetihler hukukuna uygun olarak itaat altına alınanlar üzerinde bir 'Arap Egemenliği' olarak kurmuştu. Devleti, Arap Asaleti ile sadece vergi ödeyen gayri arap köle veya Mevali (yarı köle) sınıfların farkı üzerine oturttu. Fakat bu, sağlam bir temel değildi." (Wellhausen, 145:1963)

Arap milliyetçiliği tartışmalarından geniş bir yazın alanı mevcuttur. Öyle ki bu tartışmalar içerisine Kur'an ve hadislerde katılarak bizzat bu kaynaklarda Arap milliyetçiliği görüldüğü ifade edilmektedir. Çalışmamızın sınırları dışına çıktığından tartışmanın bu boyutuna girmemekle beraber, Halife Ömer'in Arap Milliyetçiliğinin yükseltilmesinde önemli bir isim olduğunu ifade edebiliriz.

Konumuza geri dönersek; Arap Milliyetçiliği Emeviler döneminde bir zulüm ve baskı politikasına dönüşmüştür. Öyle ki genel olarak Emeviler döneminde ikinci sınıf vatandaş sayılan, üvey evlat muamelesine layık görülen Mevaliler, Müslüman olmayanlardan alınan cizye vergisini bile ödemek durumunda kalmışlardır. Çünkü Mevali Müslüman olduktan sonra herhangi bir Arap topluluğunun kölesi oluyordu. Ancak bu şekilde ikinci sınıf vatandaş muamelesine layık görülen bu halk, teokrasiye kabul ediliyordu ve kişinin Müslüman olması bu noktada işe yaramıyordu. "Çünkü hakikatte hususi manada bir Arap Devleti, itaat altına alınmış milletler üzerine tesis edilmiş, bir Arap İmparatorluğu idi." (Wellhausen, 33:1963) Bu imparatorlukta halk Müslüman olmasına rağmen, gayri-müslim vergisi ödüyor, yönetim ve idareden uzak tutuluyor ve maaş alamıyordu. Daha da ötesi toplumsal alanda da aşağılanan Mevali ile Araplar kızlarını evlendirmiyor; onlara künye verilmiyor, yalnızca adları ve unvanlarıyla çağrılan Mevali

ile aynı safta bile yürünmüyor, törenler de onların önüne geçiliyordu. (Çakırtaş, 43:2007) Dahası “Medine’de yaşayan bir Mevâlînin diyeti, bir Arab’ın diyetinin yarısı kadardı. Araplar beraber yaşadıkları mevâlîyi aşağılamak için onlara “Abd” ve “Rakîk” gibi isimler takıyorlardı.” (Atçeken, 71:2002)

Bütün bu baskı, aşağılama ve yabancılaştırma politikalarına karşı gerek kendi örgütlenmeleri aracılığıyla gerekse diğer isyanlar içerisinde Emevilere karşı isyan hareketleri içerisinde olan Mevali, bu isyanların sonrasında bunun bedelini ağır can kayıpları ile ödemiştir. Türkler, İranlılar, Berberiler vb. uluslardan oluşan Mevali’ye uzanan baskılar dolayısıyladır ki, halkların Müslümanlığa bakış açısı değişmiştir. Öyleki bu halklardan biri olan Türkler uzun yıllar boyunca, yapılan baskılar nedeniyle Müslüman olmamıştır.

Araplarda hâkim olan kabile milliyetçiliği dışında Mevaliye yapılan baskıların bir diğer sebebinin de ‘sınıfsal’ olduğunu daha önce ifade etmiştik. Hanedanlığın önemli bir gelirini oluşturan haraç ve cizye gibi vergiler Müslüman olmayanlardan alınıyordu. Bununla birlikte artan vergi yükü karşısında daha fazla dayanamayan halk zorunlu olarak Müslümanlığı seçmek zorunda kalıyor ve haliyle de bu durum ‘cizye ve haraç müşterilerinde’ gözle görülür bir azalma ortaya çıkarıyordu. İşte tam bu noktada da ‘Mevali’ düşmanlığı sınıfsal olarak kendini gösteriyordu. Öyle ki bu düşmanlık sonradan Müslüman olanların, önceden ödedikleri vergiyi ödemedikleri için ortaya çıkıyordu. Buna karşın Abdülmelik b. Mervan’ın Irak valisi Haccac b. Yusuf, Müslüman olan halklardan cizye vergisi alarak hilafetin kanunlarını bile çiğnemekten geri durmamış Abdülmelik de şehirlere yerleşmek için gelen Mevali’ye dönük olarak şu sözleri sarf ederek onlara karşı düşmanlığını açıkça ortaya koymuştur. “Sizler barbar ve yabancısınız. Kendi köy ve kasabalarınızda kalmalısınız.” İşin daha acısı böylesi aşağılamalara maruz kalan

halklar savaşlara götürölüyor ama orada da at üzerinde değil yaya olarak savaşıyor ve savaşlarda kahramanlık gösterdikleri zaman onlara şüpheli gözölle bakılıyordu.

Ömer b. Abdölaziz ise kendi dönemine kadar Mevali'ye yönelik uygulanan bu onur ve haysiyet kırıcı politikalara onay vermemiş ve onlarla iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Mevali üzerinde kimi yerlerde uygulanan haraç ve bir bütün olarak uygulanan cizye vergisini kaldıran halife bu yönölle de diğer Emevi halifelerinden ayrılmıştır. Buna karşılık halifenin ölümü sonrasında, Mevali'ye yönelik baskı politikaları devam etmiştir. Bu noktada Mevali sınıf içerisinde yer alan Türklere de ağır baskılar uygulanmıştır. Üstelik bu baskılar Türkler daha Müslüman olmadan başlamıştır. Konunun önemine binaen, şimdi projektörümüzöl, Türklere yönelik katliamlara çevirelim.

Emevi Hanedanlığının Türk Katliamları

Türklerin, İslam dini ve Emevilerle tanışmaları kendileri açısından hiçte hoş olmayan bir biçimde gelişmiştir. Müslümanlar açısından ise bu tanışmanın arka planı Peygamber'e kadar gitmektedir. İslam peygamberi Hz. Muhammed'in Türklerle ilgili "hadislerinin" bu tanışmaya etkisi ne olmuştur bilemeyiz. Fakat bildiğimiz Türklerin bu tarihsel süreci büyük kayıp ve acılarla yaşadığıdır. Ayrıntılarını kitabımızın ilerleyen sayfalarında göreceğiniz bu dönem Türkler açısından zor ve sancılı geçmiştir. Ötesi bugünden farklı olarak Türkler İslam inancını kabul etmekte epeyi bir süre direnmiş ve kendi inançları için mücadele etmişlerdir.

Bilindiği üzere daha Hz. Muhammed döneminde gerek mektup ve davetlerle gerekse de savaşlarla, İslam'ın yayılma dönemi başlamıştır. Her ne kadar Peygamberden sonra, bir takım kimselerin peygamberliklerini ilan etmesi ve bu sü-

reçte sayıca önemli bir kitlenin İslam dininden ayrılması gibi önemli hadiseler yaşansa da 644 yılına gelindiğinde Suriye, Mısır, Filistin, Irak, Kürdistan, Ermenistan, Azerbaycan, Mısır ve İran ele geçirilmiş ilhak edilmiştir. İslam inancının 30-40 yıl gibi kısa bir sürede topraklarını bu denli genişletmesinin en büyük nedeni ise kuşkusuz, fetihler sonrasında ele geçirilen ganimetlerdir. Devlet hazinesine giden beşte birlik payın içerisinde köleler, cariyeler, ele geçirilen değerli eşyalar vb. mallar vardır. İşte ifade ettiğimiz köle, cariyeler, altın ve diğer değerli mallar ancak bir şekilde devlet hazinesine kazandırılıyordu. O da ganimetti!

Ganimet motivasyonu ve ona sebep teşkil eden dini yayma inancı ile sınırlarını genişletme yoluna giden İslam önderleri, bu süreç içinde Türklerle ne zaman karşı karşıya gelmişti peki? Bu noktada öncelikle şunu ifade edelim ki; düşünsel planda Müslümanların Türklerle ilgili bilgi ve düşünceleri ile Müslümanlığın Türkler arasında yayılması düşüncesi ifade ettiğimiz üzere Hz. Muhammed'in hadislerine kadar götürülebilir. Bu noktada ilgili hadisler, Müslümanların tanımlanması, onlarla karşı karşıya gelinmesi ve Türklerin mutlaka Müslümanlaştırılması üzerine ifade edilmektedir. Bahsi geçen hadis kitaplarında, bu konularla ilgili yeteri kadar hadis vardır. Fakat bu hadisler ne derecede doğrudur orası tartışılabilir.

Yukarıda sorduğumuz sorunun cevabına dönersek; Türklerle İslam ordularının ilk karşılaşması Halife Ömer zamanına kadar uzanmaktadır. 'Fetih' ambalajında hüküm süren talan siyaseti hali ile burada da durmamış ve bir süre sonra İslam ordularının Aşağı Türkistan üzerine doğru akınlar düzenlemesi ile Türkler ve İslam orduları arasında sıcak çatışmalarda vuku bulmuştur. Ceyhun nehrine kadar genişleyen sınırlar bir süre sonra İslam ordularının aşağı Türkistan üze-

rine doğru akınlar düzenlemesi ile Türkler ile İslam orduları arasında sıcak çatışmalar da başlamıştır. Diğer taraftan Halife Ömer'in yaşamının sonlarına denk gelen bu dönem sonrasında da Türk topraklarına yönelik fetihler devam etmiştir. Örneğin Halife Osman döneminde Ceyhun nehrini geçip Fergane'ye kadar ilerleyen 2700 kişilik İslam ordusu, Türkler tarafından durdurularak, komutanları dâhil öldürülmüştür. (Kitapçı, 102:1988) Osman sonrasında ise iç karışıklık yılları ile duraklayan fetihler, yine de düşük yoğunluklu olarak devam etmiştir. Örneğin Horasan işgaline karşı direnen Türklerin isyanı önce Halife Ali, sonrada Muaviye tarafından bastırılmaya çalışılmıştır. Sonrasında Muaviye tarafından işgal edilen Horasan topraklarına, Arabistan'dan getirilen 50 bin aile yerleştirilerek, bölge Araplaştırılmaya çalışılmış, halkın ibadet merkezleri de yıkılmıştır. (Avcıoğlu, 1130-31:1980)

Emeviler döneminde Türk bölgelerine yönelik saldırılar da yine Muaviye ile başlamıştır. 661 yılında Emevi devletini kuran Muaviye'nin Türklerle yönelik saldırıları dönem dönem devam etmiştir. Örneğin Muaviye'nin Horasan valisi Ubeydullah b. Ziyad, 673 yılında 24 bin kişilik orduyla Ceyhun'u geçer ve Buhara'yı kuşatır. Dönemin Buhara yöneticisi ise Kırbaç Hatun, Ubeydullah ordusuna karşı kararlı bir direniş sergiler ama buna rağmen, ordu büyük yağma geliriyle geri döner. Buhara'ya yönelik ikinci seferde, yine Horasan valisi ve Halife Osman'ın oğlu Said tarafından gerçekleştirilir. Bu kez Kırbaç Hatun barış yapmak zorunda kalır. Said bu başarısı sonrası büyük zenginlik diyarı Semerkant'a sefer düzenler ve şehre yönelik büyük bir yağma hareketi başlatır. Bununla da yetinmeyen Said 30 bin Türk gencini esir alır ve köle pazarında satmak üzere onları Horasan'a kadar sürükler. (Kitapçı, 215-17:1988). Muaviye oğlu Yezid ile birlikte hareketlenen Türk bölgelerine dönük saldırılar Abdülmelik

ile devam eder. Abdülmelik ise Türklere yönelik saldırılarını Haccac üzerinden gerçekleştirir. Haccac bu çerçevede, Araplara vergi ödediği halde Türk bölgesi Sicistan üzerine belli aralıklarla seferler düzenletmiş ama her seferinde istediği sonucu alamamış ve Türkler bu saldırıları bertaraf edebilmesini bilmiştir. Bununla birlikte Haccac işgal hareketlerini durdurmamış ve Mühelleb b. Ebu Süfyan komutasında yeni bir ordu kurarak Türk bölgelerini işgal etmeye çalışmıştır. Ve bu işgaller sonrasında Hotel, Hocente, Soğd, Keş ve Nesef ele geçirilmiştir. Tüm bu saldırılara büyük bir dirençle karşı koyan Türkleri bu kez daha büyük bir saldırı beklemektedir. Öyleki, Mühelleb sonrası Horasan valiliğine getirilen Yezid'in, Harzem işgali adeta yeni ve büyük katliamlarının bir habercisi gibidir. Anılan bölgenin işgali sonrası büyük bir esir grubu ile geri dönen Yezid'in istila siyaseti bununla da sınırlı kalmaz. Kan, göz yaşı, acı ve işkence uygulamaları yolda da devam eder. Öyle ki Harzem işgali sonrasında esirler ve Yezid ordusu oldukça soğuk geçen kış ayı içerisinde geri dönmek durumunda kalırlar. Müslüman ordusunun askerleri bu soğuk karşısında, esirlerin kıyafetlerini de alarak korunmaya çalışırlar. Çıplak kalan esirler ise serbest bırakılmaz. Çünkü boyunlarına mühür bastırılarak paylaşılan bu esirler, köle pazarlarında Müslüman zenginlere satılıyordu ve büyük paralar elde ediliyordu İşte bu nedenden dolayı esirler serbest bırakılmaz ve yüzlerce kilometrelik yoldan yürütülerek Merv'e götürülür. Fakat ne yazık ki esirlerin çoğu çetin hava şartları altında süren bu uzun yolculuğa dayanamaz ve yolda ölürlər. (Taberi, 332:1982)

Emeviler döneminde büyük çaplı ve toplu kıyım şeklinde Türklere yönelik olarak gelişen saldırılar Abdülmelik dönemi sonrası başlar. 705 tarihi bu anlamda Türkler için bir milattır. Çünkü bu tarihle birlikte Türkler üzerinde büyük bir katli-

am ve bu katliama karşı da büyük bir direniş olacaktır. Velid dönemi ile Horasan valiliğine atanan Kuteybe b. Müslim'de katliam tarihine adını kanlı harflerle yazdıracak ve bu isim Türkler tarafından bir daha unutulmayacaktır...

Kuteybe'nin Büyük Türk Kıyımı

Kuteybe'nin Horasan'a vali olması ile Türk yurtlarına yönelik işgal hareketleri de başlar. Baykent bu yurtlardan biridir. Kuteybe Baykent'i ilk elden işgal edemez. Baykent'in kuşatıldığını duyan diğer Türk boyları, direnişi desteklemek üzere gelirler ve iki ay süren çetin bir savaş başlar. İki ay sonrasında direnişin etkisiyle Kuteybe barış yapmak üzere masaya oturur ve haraç karşılığında bir anlaşma yapar. Sonrasında ise bölgeye bir garnizon yaparak şehri terk eder. O gittikten sonra da karışıklıklar bitmez tabi; çünkü Türkler işgal gücüne karşı isyan ederler. Bunun üzerine Kuteybe yeniden şehre gelir ve şehirde büyük bir yağma hareketi başlatır. Şehrin suları tahrip edilir, büyük bir talan harekâtı başlamıştır artık, öyle ki; ele geçirilen ganimet Horasan'ın tamamından daha fazladır (Taberi, 246:1982). Örneğin yerli halkın inandığı Budist ve Zerdüşt inancının sembolleri yıkılarak eritilir ve bu sembollerden 50.000 miskal altın ve mücevher elde edilir. Ve eli silah tutan ne kadar insan varsa öldürülür. Ele geçirilen ve esir alınan kadın ve çocuklar ise, Çin kervanından dönen baba ve kocalarına her biri yüksek fiyatla geri satılır (Taberi, 338:1982). Ardından da şehir üzerinde büyük bir Araplaştırma operasyonu başlatılır. Arap ailelerinin Baykent'e getirilip yerleştirildiği bu dönemde; Vali, Kadı, Vergi tahsildarı gibi denetim organları Araplardan seçilmiş ayrıca da şehirde önemli bir muhafız gücü oluşturulmuştur.

Tarihe Vardana savaşı diye geçen ve yine Kuteybe ile Vardana beylikleri arasında aylarca süren savaş sonrasında da,

Kuteybe'nin talan ve işgal hareketi devam etmiştir. Yerel halk ilk başlarda ne kadar dirensede, Kuteybe ordusunu para ve ganimet elde etme söylemiyle kışkırtır ve sonunda şehir ele geçirilir. Ve öncelikle direnişe katıldığı düşünülen herkes kılıçtan geçirilir. Buhara yeniden ateş topuna döner. Şehir insan cesetleri ile dolup taşarken, kadınlara tecavüz edilir ve beğenilenler cariyeye olarak esir alınır. Katliama yağma harekâtı eşlik eder. Ve değişmez sonuç olarak yine köle pazarlarında satılmak üzere 50.000 insan köle olarak götürülür.

Savaş bitiminde şehirde, çoğu zaman olduğu gibi, Araplaştırma politikası izlenir. Güçlü bir askeri birlik kurulur. Buhara Melikesi Hatun'un oğlu, Tuğ Şad işgalcilerin işbirlikçisi olarak hükümdar koltuğuna oturtulur. İşbirlikçi Tuğ Şad, bu görevini layıkıyla yerine getirir, o kadar ki oğlunun adını Kuteybe koyar. Buhara halkı ise Müslüman gibi gözükseler de, bunu kabullenmemişlerdir. Kuteybe bu duruma önlem olarak, yerli halkı, işgalcilerle birlikte yaşamaya zorlar ve Buhara halkına, evlerini işgalcilerle paylaşma emri verir. Bunun üzerine yerli halkta da tepki oluşmaya başlar ve silahlanırlar. İşgalciler ise tepkinin geldiği aşamadan korkarak camiye bile silahla gitmeye başlarlar. Bu kargaşa ortamında Kuteybe tarafından bir de yeni mali yükler getirilir. Buna göre yerli halk Halifeye senede, 200 bin, kendisine ise 10 bin dirhem vergi ödeyecektir. Ayrıca Arap askerlerinin hayvanlarının yem ihtiyacının karşılanması, bölgeye getirilen Müslüman Araplara arazi verilmesi, odun ve yakacaklarının temin edilmesi de yeni yaptırımlar arasındadır (Kitapçı, 122:1988).

Bütün bu fiziki, psikolojik ve mali baskılara rağmen halk yerli inançlarından ve değerlerinden vazgeçmez. Fırsat buldukları ortamlarda işgalcilere pusu kurup, öldürme yoluna giderler. İşgalciler ise direnişçileri 'cani' diye tanımlar ve önlem olarak yerli halkın silah taşıması yasaklanır. Halk yerli

inançlarından koparılmaya çalışılır ve bunun için Cuma namazları zorunlu hale getirilir. Ama bu da faydasız olur. Bunun üzerine Kuteybe, ek olarak namaza gelmeye başlayanlara iki dirhem vereceğini vaad eder. Bu baskılar üzerine Kuşan halkı evlerini ve mallarını bırakarak Buhara'dan çıkıp şehrin dışına kaçar. Fakat yerli halka baskı burada da devam eder Kuşanlıların yeni yurtları da basılarak, köşkları talan edilir.

Katliam ve talan hareketlerinin en vahşisi ise Taklan halkına yapılanlardır. Vahşet sözcüğünün bile yetersiz kalacağı bu elim olaylar dizisi ise Soğd Kralı Neyzek Tarhan ile Kuteybe arasında yapılan bir anlaşma ile başlar. Kuteybe Neyzek'in yurdunu işgal etmek ister bunun üzerine Neyzek haraç vermek ve tarafsız kalmak koşuluyla Kuteybe ile anlaşma yapar. Fakat Neyzek daha sonra bu anlaşma ile bir taraftan halkına ihanet ettiğini diğer taraftan da Kuteybe'ye güvenmenin saflık olduğunu düşünerek anlaşmadan vazgeçer ve tüm Türk yurtlarında direniş i örgütlemek üzere harekete geçer. Bu yurtlardan birisi de Taklan şehridir. Bu süreçte ayaklanmayı öğrenen Kuteybe ise önce bu yurda girer ve vahşette böylece başlar. Kuteybe, yurda girişiyle birlikte ordusuna tüm ahalinin kılıçtan geçirilmesini ve öldürölmesini emreder. Üstelik bu şehre savaşız girilir, çünkü öncesinde Taklan kralı Şehrek, Kuteybe yurduna girmeden şehri terk etmiştir. Fakat bir kere ordunun başında katil bir komutan ve savaş sonrasında da ganimet varsa, katliamlar kaçınılmaz olacaktır. Böyle de olmuştur. O kadar ki Kuteybe'nin askerleri insan öldürmekten yorulur hale gelmişlerdir. Ve en vahşi ölüm sahnesi ise daha henüz yaşanmamıştır. Kuteybe sırf ibret olsun diye 24 kilometre boyunca uzanan ceviz ağaçlarına Taklan şehriden geride kalanları tek tek astırır. Tarihin bu en akıl almaz katliamlarından biri olan Taklan katliamı, Sparta-küs ayaklanması sonrası astırılan insanları bile unutturmuştur. Çünkü o zaman sadece ayaklananlar asıldığı halde Taklan kat-

liamında isyancı olup olmadığına bakılmaksızın herkes asılır. (Dahkan'dan aktr Kitapçı, 249:1988)

Kuteybe Taklan katliamından sonra bu kez 'Keş' ve 'Nesef' şehirlerine yönelir. Ve bu iki şehirde büyük bir işgalle ele geçirilir. Sırada ise Faryab halkı vardır. Faryab halkı korktuklarından teslim olmazlar. Bunun üzerine Kuteybe, bu şehrin tümüyle yakılmasını emreder ve şehir yakılır. Peki, bu sırada Neyzek'e ne olmuştur? Neyzek bu esnada Bazğış'da (Bağlan) savunma yapmak ve kuvvetlerini toplamak üzere kalesine çekilmiştir. Kuteybe ise ona ulaşmak amacıyla yine bölge halkını büyük bir kırımdan geçirir ve katliamlarına devam eder. Nihai olarak ise kaleye ulaşır ve kaleyi kuşatır. Kale iki ay boyunca şiddetli saldırılara uğrar ama teslim alınamaz. Bunun üzerine Kuteybe Muhammed b.Selim'i taktik bir yönetim olarak, güya görüşme yapmak üzere, Kaleye gönderir ve Neyzek görüşme yapılacağı bahanesiyle ikna edilir. Fakat bu tam anlamıyla bir kandırmacadır. Hemen Neyzek ve askerleri hapsedilir ve Haccac'ın ölüm emri ile de infazlar başlar. Önce Neyzek'in iki oğlunun (veya yiğenleri) satırla başları kesilir. Ardından Neyzek'in önünde iki genç boğazlatılır. Ve nihai olarak 700 Türk savaşçının tek tek kafaları kesilir ve derileri yüzülür. En son olarakta Kuteybe öldürülerek, kesilen başlar Haccac'a gönderilir. (Gündüz, 126-27:1943)

Kuteybe vahşeti dur durak bilmeksizin Türk yurtlarında devam eder. Harzem ve Camhud şehrinde binlerce insan esir alınır ve katledilir. Harzem büyük bir talan ile alt üst edilir. Semerkant kuşatılır. Gurek önderliğinde direnen Semerkant halkı Kuteybe'ye karşı büyük bir mücadele örneği sergiler ama en sonunda Gurek, Kuteybe ile anlaşma yoluna gider. Ve anlaşma sonucunda;

Semerkant'tan her yıl 2 milyon 200 bin altın alınacağı

Bir sefere özgü 30 bin gencin esir alınacağı,

Şehre cami yapılacağı,

Eli silah tutan yerlilerin şehirden çıkarılacağı,

Tapınak ve putlardaki tüm mücevherlerin Kuteybe'ye verilmesi kararları alınır.

Ayrıca anlaşmada olmamasına rağmen putların tümü kırılır ve küllerinden 50 bin miskalden fazla altın temin edilir. (Kitapçı, 253:1988)

Kuteybe işgal sonrasında Merv'e dönüş yapmak üzere iken talimname yayımlayarak, kendisinden sonra da kitle- sel ölümlerin ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Türk kasabı olarak bilinen Kuteybe katliamlarını ardı arkası kesilmek- sizin sürdürmek üzere bu kez de Haccac'ın emriyle Taşkent ve Fergane'ye gelir. Fakat burada onu bekleyen kötü bir sürpriz vardır. Öyle ki 'türk kasabı' anılan yere geldiğinde Haccac'ın ölüm haberini alır. Ve bu haber aslında onun da sonunun geldiğinin bir göstergesidir. Çünkü o sıradan bir vali değildir ve Haccac ile gücünü korumaktadır. Öyle ki onun ölümü, iç iktidar mücadelelerin bir sonucu olarak, kendisinin de sonunu getirecektir. Fakat Haccac'ın ölümü sonrası Kuteybe'nin beklediği kötü son hemen gelmez. Halife Velid, Kuteybe'ye bildiği yolda gitmesi üzerine güvence verir. Kuteybe için kısa süreli de olsa sevindirici bir gelişme olan bu durum uzun sürmez. Çünkü bir süre sonra Velid'de ölür ve yerine Süleyman b. Abdülmelik halife olur. Süleyman ile Kuteybe arasında geçmişe giden iç iktidar mücadelesi ise, Kuteybe'yi endişeye sevk eder. Ve zaman geçirmeden ona karşı ayaklanır. Ancak bizzat kendi komutanları tarafından ve onbir yakınıyla birlikte kafası uçurularak 716 yılında o da öldürülür. Böylece 705'ten itibaren 11 yıl boyunca süren Kuteybe kasaplığı burada son bulur. Ama vahşet bir devlet politikasıdır ve Kuteybe ile de sınırlı kalmayacaktır...

Kuteybe Sonrası Türk Katliamları

Kuteybe'nin ölümünden sonra da Emevilerin Türk yurtlarına yönelik politikasında bir değişim olmaz. Esasında bu durum sadece 'Türkler' üzerine uygulanan bir politika değildir. Emeviler din algısını ganimet elde etmek ve ele geçirdikleri yerleri yağma ve talan ile ele geçirmek üzerine kurduklarından, karşılıklarına çıkan düşman Türk de olsa, Kürt de olsa, Ermeni de olsa fark etmiyordu. Bu durum dönemin güç sahiplerinin aynı zamanda ekonomik-politik bir tercihi idi. Ve bu tercih, bir halkı her ne suret ve şartta olursa olsun, zorla dincileştirme ve mülklerine el koyma biçiminde oluyordu. Dolayısıyla bu zihniyet uyarınca baskı ve katliam politikaları kişiden kişiye, şiddet derecesinde farklılık gösterse de, özünü aynen koruyordu.

Bu bağlamda Kuteybe sonrası yaşananlar tam da anlattığımız biçimde cereyan etmiştir. Bu durumun en açık göstergesi ise Kuteybe sonrası Horasan'a vali olarak atanan Yezid b. Mühelleb'in kimliğinde gizlidir. Çünkü bu Yezid zaten daha önce de Horasan Valisi idi ve Harzem'de ele geçirilen esir Türklere yaptığı işkenceler ile akıllarda iz bırakmıştı. Aynı zamanda Haccac'ın kayınbiraderi de olan Yezid, beklenildiği üzere göreve getirilmesi ile katliam politikasına kaldığı yerden devam etmiş, nice Türk yurdunu kan gölüne çevirmiştir.

Yezid bu politikasına önce Dağıstan'dan başlamıştır. Dağıstan hükümdarı ile güya barış yaptığı halde, şehre girip 14 bin kişiyi katlettirmiş ve şehri tam bir talana tabi tutmuştur (Taberi, 380-81:1982). Ardından Cürcan'a yönelen Yezid, şehri 300 bin dirhem karşılığında teslim almasına rağmen burada da büyük bir yağma hareketi başlatır. Aynı zamanda bölgeye 4 bin askeri yerleştiren Yezid bir sonraki hedefini ise Taberistan olarak belirler. Bu süreçte Yezid'in işgal planlarını öğre-

nen Taberistan hükümdarı İsfenbed, bir taraftan savaşa karşı hazırlık yapmaya başlar öte taraftan da Deylem Hükümdarından 10 bin kişilik yardım alır. Savaş sonrasında Yezid askerleri hem çok zayıf verir hem de geri çekilmek zorunda kalır. Diğer taraftan Cürcan halkı Esed b. Abdullah komutasındaki Yezid kuvvetine karşı ayaklanır ve onlara karşı savaşı kazanır. Ardı ardına ağır yenilgiler alan Yezid ise yaşanan gelişmeler sonrasında adeta çılgına döner ve Cürcan halkı için şöyle der: “Cürcanlıları mağlup ettiğinde üzerlerinden kılıcı kaldırmaya; ta ki akan kanlarından değirmen döndürüp unundan ekmek pişirip yemedikçe” (Gündüz, 135:1943). Böyle de olacaktır devam edelim.

Yezid Cürcan'ın öcünü almak için önce İsfenbed'e yönelir. İsfenbed hükümdarını türlü ayak oyunları ile kandırdıktan sonra 100 bin dirhem ve diğer mali yükümlülükler ve imtiyazlar karşılığında serbest bırakır. Ardından Cürcan'a yönelen Yezid öncelikle şehri kuşatır. Fakat Cürcan halkı direnişten vazgeçmez ve şehirden çıkıp kaleye çekilir. 7 ay gibi uzun bir süre şiddetli bir çarpışma olmasına rağmen Yezid bir türlü kaleyi ele geçiremeyince, Heyyaç isimli bir komutanının önerisi ile askerlerini kaleye tepeden bakan bir yere yerleştirir. Kale her iki taraftan kuşatılır ve şiddetli çarpışmalar sonrasında Türkler teslim olmak zorunda kalırlar. Teslim olan askerlerin çocukları ve kadınlar esir alınır erkeklerin ise başları kesilerek, kale yerle bir edilir. Ardından Cürcan üzerine saldırılar başlar ve sonunda şehir tümüyle ele geçirilir. Katliam ise belki de henüz daha başlamamıştır. Öyle ki Yezid Cürcan'a girdiğinde şehrin bütün erkekleri bir meydanda toplanır, gençler esir alınır. Eli silah tutanların hepsi kılıçtan geçirilir. Yezid'in isteği üzerine Türkler kilometrelerce uzanan ağaçlara tek tek asılır. Ardından da bütün şehir yağma edilir.

Gelelim Türklerin akan kanlarından değirmen döndürüp, unundan ekmek yenilmesi hadisesine. Evet, Yezid inanılması güç ama bunu da gerçekleştirir. Önce bu amaç için 12 bin kişi ayrılır. Sonra bu kişiler Cürcan'ın vadilerinden Enderhiz'e doğru sürüklenir. Ve oraya varıldığında Yezid 'bunlardan intikamını almak isteyen kimse alsın' diye emir verir. 12 bin kişi burada vahşi bir saldırı ile katledilir. Cesetlerden geriye kalan kafa, kol ve gövdeler suyun üzerine yığılır ve böylelikle suyun mecrası değiştirilir. Devamını Kitapçı'dan okuyalım: "Bu kan nehri ilerdeki bir değirmene ulaşıyordu ki; Yezid bu kanların öğüttüğü unlardan yapılan ekmeklerden yiyerek 'Allaha'a' verdiği sözü yerine getirdi. Kaynaklar Yezid'in sadece Cürcan'da öldürdüğü kimse-lerin sayısının 40 bin kişiden fazla olduğunu nakletmektedir (Kitapçı, 262-63:1988).

Kuteybe gibi bir Türk kasabı olan Yezid'in sonu da tıpkı, Kuteybe gibi efendilerinin elinden olur. Öyle ki önce Ömer b. Abdülaziz tarafından merkeze aktarılan ganimet mallarında yaptığı usulsüzlük nedeniyle görevden alınıp, zindana atılan Yezid daha sonra zindandan kaçır. Bu esnada halife Ömer ölür ve yerine Yezid b. Abdülmelik geçer. Bunun üzerine Yezid yeni halifeye karşı ayaklanır. Ayaklanır çünkü bu bir ganimet iktidarındır ve bu iktidarda kendine yer bulamayan hanedan mensupları arasında çatışmalar hiçbir zaman eksik olmamıştır. İki Yezid arasındaki çatışmanın sebebi de işte bu yüzdendir. Ve bu kavgada halife ordusu galip gelir. Yezid öldürülerek 300 kişiyle birlikte kafası kesilerek halifeye gönderilir. Yezid'in oğlu da bu arada elinde bulundurduğu 32 esirin kafasını keser. Ve nihai olarak Yezid'in bütün kuvvetlerinin öldürülmesi, kadınların da cariyeye ve kul olarak Cerrah b. Hakem'e satılması ile savaş son bulur (Taberi, 399-409:1982)

Türkler üzerine yönelen imha operasyonlarına karşı çıkan tek halife ise Ömer b. Abdülaziz olmuştur. Dönemin kurulu ilişkileri, güç merkezlerinin baskısı, devletin yıllara yayılan kurumsal yapılanması ve halife Ömer'in kısa süren iktidar dönemi göz önünde bulundurulduğunda bu gerçeği daha rahatlıkla görebiliriz. Öyle ki halife öncelikle "Bundan böyle Aşağı Türkistanla sakın harbetmeyiniz. İdareniz altında bulunan ülkelere sıkıca sarılınız, o size kafidir" (Kitapçı, 177:1988) diyerek katliam politikaları karşısındaki duruşunu açıkça ortaya koymuştur. Yine Vali Cerah'ın mektubuna karşı verdiği şu cevapta onun yukarı da aktarmaya çalıştığımız katliam karşıtı politikasını teyid eder niteliktedir: "Mektubun bana ulaştı. Diyorsun ki Horasan halkını idare etmek çok kötü ve zordur. Onlar ancak kılıç ve kırbaçla yola gelirler. Onları idare etmek için hak ve adalet üzerine hareket etmen daha uygun olur. Adalet ve hakkı onlar arasında yay, yeter" (Suyuti'den aktır; Kitapçı, 186:1988). Yine, yeni Müslüman olan Türkler başta olmak üzere diğer halklardan vergi almaması, Harici vb. muhalif unsurlarla anlaşma yoluna gitmek istemesi, Mevali'ye olan bakış açısı, Emevi soygununa karşı çıkması, Ömer b. Abdülaziz'in zaten öteden beri bu hanedanlıkla uyuşmadığını göstermektedir ki, Ömer bu noktada Türkler üzerine yönelen kırım politikasına da 'elinden geldiğince' karşı durmaya çalışmıştır. Pek tabi olarak, Ömer'de bir bütün olarak 'cihat' fikrinden ve savaşlardan uzak değildi. Ama o, bu yaklaşımını bir vahşet üzerine kurmamıştır. Onun halifeliği boyunca uyguladığı politikalarda bunun en açık göstergesidir.

Ömer sonrası dönemde de Emevilerin Türk yurtları üzerindeki baskı, talan ve yağma siyaseti devam eder. Aynı şekilde yurtlara seferler düzenlenir, kaleler kuşatılır, talan ve yağma ile insanlar esir alınır. Bu bağlamda Emevilerin

Türkler üzerinde uyguladığı asimile etme ve katliam politikalarının, Emevi Devleti var olduğu sürece devam ettiğini söyleyebiliriz. Buna karşılık Türkler asimilasyon politikalarına karşı sonuna kadar direnmişler ve bu doğrultuda Çin'den bile yardım talebinde bulunarak Çin hükümdarına mektup yazmışlardır. Oğlunun adını işbirlikçi zihniyetinden ötürü Kuteybe koyan Buhara egemeni Tuğşad bile bir mektubunda Çin hükümdarına şöyle yazmıştır: "Son zamanlarda her yıl Arap haydutlarının istila ve yıkımlarından acı çekiyoruz. Ülkemizde huzur yok. Beni bu güçlüklerden kurtarmasını İmparatorun lütfundan bekliyorum. Ayrıca Türğiş'e yardımına gelmesi için emir vermenizi dilerim. Uygun buluşmada Arapları baştan aşağı ezeceğiz."

Benzer bir mektubu Karatekin egemeni de kaleme almıştır: "Arap yıkım yapıyor. Tohoristan, Buhara, Taşkent, Fergana, hepsi Arap'a bağımlı oldu. Krallığımda hazinelerime, depolarıma, halkımın zenginliklerine Arap el koydu. Bunları alıp gittiler. Araplara emir verin de krallığımdan aldıkları müsaade vergilerinden vazgeçsinler. Yine Semerkant egemeni Gürek de benzer sözleri içeren bir mektubunda Çin hükümdarına şöyle seslenir: "Size sadakatle bağlıyız. Otuz beş yıldır Arap haydutlarına karşı aralıksız savaşıyoruz. Her yıl sefere büyük atlı veya yaya orduları çıkardık ama yardımınızı alma mutluluğuna kavuşamadık. Altı yıl önce Emir Kuteybe'yi bozguna uğrattık. Ama Arap çok sayıda kuvvetle beni kuşattı. Asker yollayınız, Araplar toplam yüz yıl kudretli olacaklardır. Bu yıl yüzyıl oldu. Çin askeri gelirse ben ve benim gibiler Arapları yeneceğiz." (Aydın, 106:1994)

Gelinen noktada 100 yıl gibi uzun bir süre Emevi hanedanlığının yağma ve istila siyasetine karşı, yurtsever bir direnişle topraklarına ve inançlarına sahip çıkan Türkler, 644 yılında Güney Türkistan'ın işgali ile başlayan istila ve talan

harekâtına, Emevi dönemi boyunca direnerek kimliklerine ve değerlerine sahip çıkmaya çalışmışlardır olarak değişmeli. Fakat ardı arkası kesilmeyen katliamlar sonrasında Türk boyları yavaş yavaş Müslümanlığı kabul etmeye başlamışlar; Emevilerin son dönemleri ve Abbasiler dönemi ile de boylar halinde Müslüman olmuşlardır.

4. BÖLÜM

*Feodalizme karşı devrimci muhalefet, tüm ortaçağ boyunca,
kendini, koşullara göre kimi zaman mistik,
kimi zaman açık mezhep sapkınılığı,
kimi zaman da silahlı ayaklanma biçiminde gösteriyordu.*

Friedrich Engels

Emevilere Karşı İsyân Hareketleri

Başta siyasal yönetim biçimi olmak üzere, iktidarın halk üzerinde uyguladığı baskı, muhalif kesimlere uygulanan imha politikaları, bir zümrenin korunarak halkın sefalet ve yoklukla baş başa bırakılması vb. etkenler Emevilere dönük toplumsal muhalif hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu bölümde anılan muhalif hareketleri ve yine bu minvalde toplumsal muhalefetin önlenmesine yönelik olarak ortaya konulan politikaları ele almaya çalışacağız.

100 yıla yakın bir süre egemenliğini koruyan hanedanlık rejimine karşı irili ufaklı pek çok muhalif örgütlenme var olmuştur. Ama bu örgütlenmeler içerisinde taşıdığı kitleler ve örgütsel gücü bakımından Emeviler döneminde iki örgütsel gücün öne çıktığını görürüz. Bunlardan ilki Hariciler diğeri ise Hz. Ali taraftarları ve onun soyunun örgütlediği hareketlerdir. Bunun dışında ifade ettiğimiz gibi özellikle Emevilerin ilk dönemlerinde Hicazlılar ve Zübeyriler gibi dönemsel muhalif hareketlerde var olmuştur.

1- Hariciler

Harici hareketi tarihsel olarak hem siyasal alanda hem de dinsel konularda İslam anlayışını farklı yorumlayan ve değerlendiren bir dinsel-politik yapılanmadır. Siyasal olarak saltanat ve hanedanlık görüşünü şiddetle reddeden bu hareket, bırakın hanedanlığı, Müslümanlar için hilafeti bile gereksiz görürler. Burada hemen şunu vurgulayalım ki bu görüş bütün Hariciler için geçerli değildir ve Hariciler kendi içlerinde de farklı kollara ayrılmaktadır. Ama genel olarak bu hareket, saltanata karşı çıkmaları, iktidar ve toplumsal siyasetin merkezine 'adaleti' oturtmaları ile bilinmektedir. Öte yandan kimi kolları namazı ve orucu İslam inancı içerisinde gereksiz görürken kimileri de kendileri gibi yaşamayıp, ibadet etmeyenleri kâfir saymışlardır. Çıkış noktası itibariyle yoksul, bedevi köylülerine dayanan bu hareket daha devlet kurulmadan Muaviye'ye başkaldırmış ve Sıffin savaşında bu hareketin mensupları Muaviye'ye karşı Halife Ali'nin yanında yer almışlardır. Savaş esnasında ise önce Hakem önerisine sıcak bakıp sonra da bu öneriye karşı çıkmaları sebebiyle Halife Ali'den de uzaklaşmışlar ve kendi öz örgütlenmelerini kurmuşlardır.

Hariciler kendi öz örgütlenmelerini kurduktan ve siyasal-dinsel alanda düşüncelerini sistemleştirdikten sonra sadece Muaviye döneminde otuz ile beş yüz kişinin katıldığı otuz ayaklanma düzenlemişlerdir. Haricilerin toplum düzeninde eşitliği merkeze almaları, bir kölenin bile halife olabileceği vb. düşünceleri ile bu ayaklanmalarında geniş bir toplumsal desteğe ulaşabilmişlerdir. Çünkü Hariciler bu yönüyle Hz. Ali soyundan bile ilerici bir söylem kullanıyorlardı. Ali soyu halifelüğün Hz. Ali ve onun soyundan devam etmesi gerektiğini söylerlerken, Hariciler bırakın Ali soyunu, en güçsüz kesim olan kölelere bu hakkı tanıyorlardı. Öte taraftan Abdülmelik b. Mervan

dönemine kadar ağırlıklı olarak toplumsal yapının düzelmesi ve ezilenlerin iktidarı doğrultusunda siyasal söylemlere yer veren Hariciler, anılan isim döneminden sonra siyasal görüşlerini, dini temelli görüşleri ile birleştirdiler ve dini inancın sadece Allah ve Peygambere inanmaktan ibaret olmadığını aynı zamanda adalet, doğruluk ve ibadetlerin yerine getirilmesi ile inancın tam ve doğru olarak yerine getirilebileceğini savunmaya başladılar. Ötesi kendilerinin öne sürdükleri “dini” farzları yerine getirmeyen kişilerin kâfir ilan edileceği görüşünü öne sürmeye başladılar. Burada bir noktaya daha vurgu yapmak istiyoruz ki Hariciler, bir Emevi üyesi olan üçüncü halife Osman’ın katlini tamamıyla meşru görüyorlar ötesi bu katliamı sahiplenerek, izleyecekleri siyaseti de bunun üzerine temellendiriyorlardı. Bu bağlamda onlar daha Emevi devleti kurulmadan hanedanlığa karşı ilk isyan hareketini başlatmışlardır.

Haricilerin, Emevilere karşı düzenlediği isyanlara baktığımızda bu isyanların devletin ilk dönemlerinde planlanmadan gerçekleştirilen, katılımı düşük ve kısa zaman aralıklarıyla birbirini takip eden isyan hareketleri olduğunu görürüz. Bununla birlikte söz konusu toplumsal hareketler ilerleyen yıllarda daha planlı, katılımı yoğun ve organize edilmiş bir biçimde düzenlenmeye başlamıştır. İlk isyanlarını ve örgütlenmelerini Kufe’de gerçekleştiren Hariciler, Basra’da örgütsel ağlarını genişletip büyütmüşler hatta burada fırkalara ayrılmışlardır. İsyân hareketlerini Basra’da yoğunlaştıran Hariciler bunun dışında yine merkezi ve yoğun bir biçimde Kufe, Musul, El-Cezire, Güney Arabistan-Yemen ve Horasan’da önemli isyanlar gerçekleştirmişlerdir. Her bölgede, hareketin önde gelen isimleri ile başlayan ve bu önderlerin ismiyle anılan isyan hareketlerine binlerce hatta onbinlerce Harici katılmıştır. Özellikle Mevali toplumsal tabanı bu yapı içerisinde kendini Haricilerin içerisinde bulurken, Hariciler de onları yanlarına almak konu-

sunda en istekli muhalif yapı olmuştur. Diğer taraftan özellikle köylerde ve yoksul bölgelerde yaşayan halk, yöneticilerin kendileri üzerinde uyguladığı baskı ve ağır ekonomik vergilerden dolayı Haricilerin yanında yer almış ve başlarına gelen yokluk felaketinin sonucu olarakta Emevi hanedanlığını görmüşlerdir. Zaten öteden beri Hariciler de, halifenin emriyle, halkın soyulduğunu ve yağmalandığını ileri sürüyorlardı ki, halkta gelinen noktada bu gerçeği görmüştü.

İsyan hareketleri ile Emevileri neredeyse hiçbir dönem rahat bırakmayan Hariciler devletin yıkılışına kadar, toplumsal bir muhalif güç olarak kalmışlardır. Her isyanda binlerce üyesini kaybeden Hariciler aynı zamanda Emevi ordusunda da büyük zayıflıklar yaratmışlardır. Emevi hükümdarlarının binlerce kişilik ordu kurarak harp etmek zorunda kaldıkları Haricilerle, öyle zaman gelmiştir ki aylarca Harici güçleri ile savaş olmuştur.

Ömer b. Abdülaziz dönemi hariç devletin hiçbir zaman muhatap kabul etmediği Hariciler, Ömer b. Abdülaziz döneminde halife ile daha uyumlu ilişkiler geliştirip görüşme yoluna gitmek istemişlerse de halifenin ölmesi ile bu süreçte daha başlamadan bitmiştir.

2- Hz. Ali Cephesi

Peygamberin soyundan olan, ötesi onun aynı zamanda amcaoğlu ve damadı olarak en yakınında bulunan Halife Ali, Peygamber öldükten sonra kendini birden bire bir iktidar çatışması içerisinde bulmuş ve başta Peygambere en yakın insanlar olmak üzere pek çok kesim ile mücadele ederek iktidara ancak halife Osman'dan sonra gelebilmiştir.

Çalışmamızın başında da vurguladığımız üzere iktidarın kabileler biçiminde örgütlendiği İslamiyet öncesi dönemde etkin olan kabile asabiyeti İslam sonrası da etkisini yitirmemiş,

Peygamber'in ölümünden sonrada halife seçimleri, başta bu etken olmak üzere pek çok faktörün etkisi altında gerçekleştirilmiştir. Hz. Ali bütün bu kaos ve siyasi rekabet ortamında vuku bulan halife seçimlerinden rahatsız olmuş ve Ebubekir'in de Ömer'in de halifeliğini kabul etmemiştir. Sadece geçerli şartların zorunlu sonucu olarak anılan halifelerin ilk göreve geldikleri tarihte gösterdiği tepkiyi daha sonra göstermemiştir. Osman'ın halife seçimi ise zaten 6 aday arasından olmuştur ve aday seçilme usulü baştan Osman lehine kurulduğundan Osman halife seçilmiştir. Ali ise Osman seçildiği anda dahi bu seçimin adil ve hakka uygun olmadığını ifade ederek Osman'ın halifeliğini kabullenemediğini göstermiştir. Osman'ın öldürülme sürecinde ise Ali Osman'ı ne koruma ne de öldürme yoluna gitmeyerek, ona karşı tavrını net biçimde sergilemiştir.

İfade ettiğimiz üzere Ali; sırası ile gerçekleşen Ömer ve Ebubekir'in halifeliklerini onaylamamıştır. Fakat dönemin güç ilişkileri uyarınca onlara karşı bir isyana da kalkışmamıştır. Örneğin Ebubekir, halife seçildikten sonra ona biat etmemiş bunun üzerine halife gerek kendisi tek gerekse de Ömer ile birkaç defa biat almak üzere Ali'nin evine gitmiştir. Üstelik bir defasında Ömer zor kullanarak Ali'yi Ebubekir'in yanına kadar getirmiştir. Bütün bunlara rağmen Ali, eşi Fatma ölene kadar Ebubekir'e sözle de olsa biatını ifade etmemiştir. Benzer biçimde gerek Ebubekir'in halife seçilme sürecinde gerekse de onun halifeliği döneminde en yakınında bulunan Ömer'e, Ali'nin iradi bir biçimde biat etmesi olanaksızdır. Öyle ki Ali zaten baştan beri halifeliğin kendi hakkı olduğunu ve bu hakkın elinden alındığını söylüyordu. Fakat Ali'nin bu beyanına otoriterliği ile tanınan Ömer hep sert tepki göstermiştir. Daha önce ifade ettiğimiz üzere bir defasında Ömer, Ali'yi almak üzere onun evine gider ve orada bulunanlara sert sözler sarf eder hatta Ömer kavgayı evi yakma noktasına kadar uzatır ve

Ali'yi zor kullanarak Ebubekir'in yanına götürür. Ali'nin peşinden eşi Fatma da Ebubekir'in yanına gider ve orada onlara karşı sert sözler sarf ederek ağlar. Hatta Ömer, Ali'nin evini yakmak üzere hareket ettiğinde Fatma'nın bu arbede içerisinde çocuğunu düşürdüğü bile rivayet edilir. (Tekin, 62:2011) Yaşanan bu elim olaylardan kısa bir süre sonra vefat eden Fatma'nın cenazesi de bir gece yarısı Ömer ve Ebubekir olmadan kaldırılmıştır. Ayrıca Fatma'ya ait olan ve babası Hz. Muhammed'den kalan Fedek arazisi de ne Ebubekir zamanında ne de Ömer zamanında Hz. Ali'ye geri verilmiştir. Bütün bu bilgileri vermemizin sebebi ise Ali'nin daha sağlığında kendini büyük iktidar mücadelesi içerisinde bulması ve bu süreçte yaşadığı mağduriyetlerden dolayı etrafında bir Ali Grubu oluşmasının bilinmesidir. Burada ayrıca şunu vurgulamalıyız ki Peygamberin ölümü sonrası Haşimoğulları bütün iktidar kurumlarından tasfiye edilmişken Emeviler tersine adım adım iktidara getirilmiştir.

Hz. Ali'nin sağlığında yaşadığı ve yukarıda anlatmaya çalıştığımız bu mücadele öldükten sonrada onun soyu ve taraftarlarının yürütülmeye çalışılmıştır. Çünkü Ali öldükten sonrada, iktidar odaklarının politik savaşı bitmemiş, ötesi savaş daha da ilerleyerek Ali soyu ve politik destekçilerinin tamamen siyaset sahnesinden silinmesine kadar götürülmüştür. Muaviye ile başlayan bu süreçte öncelikle, Ali oğlu Hasan zehirletilerek öldürülmüş, sonrada yine Halife Ali'nin oğlu Hüseyin yakınları ile Kerbela'da acımasız bir şekilde katledilmiştir. İslam öncesi dönemde de Ali'nin mensup olduğu Haşimoğulları ile iktidar savaşında olan Emeviler (Ümeyyeoğulları ve Mervaniler), Muaviye ile iktidarı ele geçirdikten sonra, Ali soyu ve taraftarları ile büyük bir savaş sürecine girmişlerdir.

Burada Ali'nin gerek soyuna gerekse de taraftarlarına, dokunulmadığını belirtmemiz gerekiyor. Fakat bu 'dokun-

mama' hali iktidarla kavgaya girilmediği müddet ile sınırlı kalmıştır. Zaten öteden beri bir Emevi prensibi olarak vücut bulan bu durum yani iktidarlarına zarar verilmediği sürece muhalif yapıları kendi haline bırakma anlayışı, Ali grubu içinde geçerli olmuştur. Bununla birlikte her ne kadar Emevilerin Ali ve O'nun grubuna olan-savaşı, iktidarı ele geçirmek üzerinden yaşansa da, savaşın ilerleyen aşamalarında, iki grup arasında kişisel düşmanlıkların oluşmasına yol açacak kadar kanlı çatışmalar ortaya çıkmıştır. Hz. Hüseyin'in katledilmesi, camilerde Ali'ye küfür edilmesi/ettirilmesi, Halife Ali ile Muaviye'nin birbirlerine gönderdiği mektuplardaki dil ve üslup vb. hadiseler bu 'kişisel' düşmanlığın göstergeleri olarak görülebilir.

Öte yandan Ali Grubunun Emevilere olan muhalefeti de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bu gruplardan ilki Ali Soyu'ndan gelen kimselerin oluşturduğu muhalif grup iken diğeri ise Ali Taraftarlarının oluşturduğu gruptur. Ali taraftarları denilen grup Emevi karşıtlığında ve bu karşıtlığın oluşturduğu muhalif konumlanışında Ali'yi rehber alıyor ya da öyle bir söylemle insanların karşısına çıkıyorlardı. Böyle bir muhalif konumlanış şüphesiz anlamlı idi. Çünkü Ali bir taraftan tarihsel olarak Peygamberin ölümü sonrasında Emevilerle kavgaya eden en büyük din ve siyaset adamı iken, diğer taraftan da Müslümanların dördüncü halifesi olarak insanların büyük ulviyet addettiği bir liderdi. Öte taraftan Emeviler karşısında muhalifleri örgütleyebilmek için değişik grupları bir cephe etrafında buluşturmak gerekiyordu ki; bu cephelerden en büyüğü de kurulacak bir 'Ali Cephesi' olarak gözüküyordu. Ve Ali Taraftarları da işte "Ali Cephesi"ni kurarak bu mücadeleyi yürütmüşlerdir. İşte bu nedenlerden dolayı Ali Taraftarları, Ali Soyu muhalefetinden farklıdır ve bu farklılık günümüze kadar gelmiştir ve hala da sürmektedir.

Ali Soyu Muhalefeti

Ali Soyu muhalefeti daha çok iktidarın Emevilerden alınarak, Ali Soyuna verilmesi ve yine hilafetin veraset yoluyla, Ali Soyundan devam etmesi gerektiği üzerine ortaya çıkmıştır. Ali Soyu bu noktada tarihsel ve dinsel olarak bu savlarını geçerli kılmaya dönük tezler ileri sürüyorlar ve bunun propagandasını yapıyorlardı. Muhalif duruşunu daha çok propaganda üzerinden dile getiren Ali Soyu, fiili isyanlara girmeyi pek yeğlememiştir. Bununla birlikte Zeyd b. Ali, Yahya b. Zeyd ve Abdullah b. Muaviye gibi Ali Soyundan gelenlerin ortaya çıkardığı isyanlarda olmuştur.

Örneğin Zeyd b. Ali, Hz. Hüseyin'in torunudur ve Emevilerle karşı isyan bayrağını açan ilk muhalif isimdir. İsyan sebebinin dönemsel gerekçeleri farklı rivayetlere sahip olsa da Hişam'a karşı büyük bir isyan başlatan Zeyd, isyanını kısa sürede önemli bir noktaya taşıyabilmiştir. Öyle ki sadece Kufe'de Zeyd'e katılan kişi sayısı 15 bin olmuştur. Emevi hanedanlığı ise Zeyd'in bu isyanını bitirmek üzere askerlerini hemen harekete geçirmiş ve iki bin kişilik Emevi ordusu Zeyd'i öldürmek üzere Kufe'ye gönderilmiştir. Savaş sırasında başından bir okla yaralanan Zeyd okun çıkarılması esnasında hayatını kaybetmiş ve su kanalının olduğu bir yere gizlice defnedilmiştir. Fakat Zeyd'in defnedilmesini gören bir köle bu haberi Emevi komutanı Hakem b. Salt'a haber verir. Hakem ise adamlarını hemen Zeyd'in mezarına gönderir ve Zeyd'in cenazesi mezarından çıkarılarak Irak valisi Yusuf b. Ömer'e gönderilir. Gönderilen cenazenin akıbeti ise burada bile bitmez. Yusuf b. Ömer bu kez Zeyd ile yakın arkadaşları Nasr b. Huzeyme, Muaviye b. İshak ve Ziyad b. Nehdi'nin çarmıha gerilmelerini ve bu halin muhafaza edilmesini ister. Yusuf b. Ömer ayrıca Zeyd'in kesilen başının da Emevi halifesi Hişam'a gönderilmesini emreder.

Zeyd'in başı Şam kapısına asılır. Gövdesi ise Hişam ölüp yerine Velid geçinceye kadar çarmıha gerili olarak kalır. Velid ise halife olduğunda gövdeyi oradan indirip yaktırır (Çakırtaş, 143:2007).

Zeyd sonrası önemli isyanlardan biri de aynı zamanda Zeyd'in oğlu olan Yahya b. Zeyd'in çıkardığı isyandır. Babasının ölümü sonrası yoğun bir propaganda ile Emevi iktidarına karşı çıkan ve söylemleri ile halkı isyana davet eden Yahya'nın sonu da babasından farklı olmamıştır. Horasan valisi Nasr b. Seyyar tarafından Yahya'nın ele geçirilmesi için gönderilen 8 bin kişilik ordu, üç gün süren şiddetli çarpışmalar sonrasında Yahya ile bütün askerlerini kılıçtan geçirerek öldürür. Tıpkı babası gibi onun da başı kesilir. Üzerindeki gömleğe varana dek her şeyi talan edilen Yahya'nın kesik başı ise Nasr b. Seyyar'a gönderilir. Nasr'da onu Yusuf b. Ömer'e, o da dönem hükümdarı Velid b. Yezid'e gönderir. Yahya'nın kesik başı ise önce Şam'da teşhir edilir daha sonra da Cüzcan'a gönderilir ve Ebu Müslim, Horasanı ele geçirene kadar burada asılı kalır (Çakırtaş, 141:2007).

Ali Taraftarlarının Muhalefeti

İslam inancı gerek doğduğu dönem itibariyle gerekse de büyüüp gelişmeye başladıktan sonra kendini hep bir güç ilişkisi sarmalında bulmuştur. Ötesi İslam'dan önce de bu topraklar zengin ve yoksul kabileler biçiminde ayrılıyordu. Onun için verili güç savaşına sadece ayrı bir saflaşma alanı olarak Müslümanlarda katılmıştır. Peygamber döneminde bile dönemin zengin ve güçlü kabileleri gerek İslam inancına zarar vermemeleri gerekse de nüfuzlarının gücü sebebiyle korunup, kollanmıştır. Örneğin Ebu Süfyan ve oğlu Muaviye Peygamberin yaşamının son yıllarında ve zorla Müslüman olmalarına rağmen, kabile gücünü temsil etmeleri ve döneminin en zenginlerinden olmaları hasebiyle bir anda kendilerini Peygamberin yanında bula-

bilmişler ötesi ele geçirilen ganimetlerden onlar herkesten fazla pay alabilmiştir. Peygamberin ölümü sonrası da bu durum değişmemiş, dönemin zengin tüccar kabileleri toplumsal yapının egemen cephesini oluştururken, zayıf ve yoksul kabileler ile bedeviler, köleler ezilen cepheyi oluşturmuşlardır.

Toplumsal yapı bu şekilde egemen-ezilen kamplaşmasına ayrılırken, siyasal olarakta cepheleşmeler yine bu eksen- de oluşmaya başlamıştır. Halife Ömer dönemi bu noktada önemlidir. Öyle ki bu dönemle birlikte fetihlerin büyümesi ve akabinde çoğalan ganimetler hem yönetim kademesinde yeni zenginlerin ortaya çıkmasına ve zaten güçlü olan kabilelerin egemenlik alanlarını büyütmesine diğer taraftan bu duruma tepki gösteren kitlelerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Halife Osman döneminde de egemen kabileler ve tüccar sermayedarlar topluma hükmetmeye başlamış; Hariciler ve Bedeviler başta olmak üzere diğer muhalif kesimler de bu gelişmelerden dolayı Osman'ın halifeliğine karşı örgütlenmeye başlamışlardır. Osman iktidarı ise bu muhalefeti umursamamış ötesi şiddet ve baskı yöntemiyle bu kesimlerden kurtulma yolunu tercih etmiştir. Bu noktada önemli bir sahabe ve Peygamberin yakın arkadaşlarından olan Ebuzer'in başına gelenler ibret vericidir. Anılan dönemde, Osman'ın emriyle hayatı sürgünlerde geçen Ebuzer son sürgün yeri olan Rebeze'de yokluk içerisinde can vermiştir.

İşte tam da bu noktada yani, Osman'ın egemenleri, aristokratları düzenin asli unsuru haline getirmesi ile birlikte, kitleler Halife Ali'nin etrafında örgütlenmeye başlamıştır. Öyle ki yoksulların devletin ve dinin önemli bir ismi etrafında buluşması anlamlıdır. Çünkü ezilen halk kitleleri Ali'yi önemli bir temsiliyet olarak görüyorlar ve onu başa getirerek bu oligarşik düzene son vermek istiyorlardı. Halife Ali ise kendi etrafında örgütlenen bu kesimin söylem ve eylemlerine karşı çıkmak bir yana destek

veriyordu. Bu gelişmeler etrafında Osman'ın kanlı bir biçimde halifelikten indirilmesi ve öldürülmesi ve yerine Ali'nin başa geçirilmesi bir kırılma noktası olarak görülebilir. Çünkü Ali'nin iktidara gelmesi, onu iktidara taşıyan kuvvetler bağlamında, mazlumların da iktidara gelmesi olarak görülüyordu. Öyle ki bir tarafta Şam bezirgânları, kabile ağaları Muaviye'yi desteklerken öte tarafta Hariciler, bedeviler, köleler Ali'yi destekliyordu. Onun içindir ki Muaviye liderliğindeki oligarşik güçler hiçbir zaman Ali'nin halifeliğini kabul etmediler.

Diğer taraftan sahip oldukları servet ile adeta devlet içinde devlet gibi hareket eden Talha ve Zübeyr gibi dönem aristokratları da Ali'nin halifeliğini kabullenmemişler ötesi ona karşı binlerce ordudan oluşan kuvvetleri ile harekete geçmişlerdi. Halife Ali'nin bu kuvvetleri mağlup etmesi ve devletin merkezini Bedevilerin yoğun olarak yaşadığı yer olan Kufe'ye taşıması, sınıfsal kamplaşmaları iyice açığa çıkarmıştır. Bu anlamda Halife Ali dönemi, aristokrasi ile yoksulların mücadelesi biçiminde geçmiştir. Geline nokta da ise Halife Ali'nin Haricilerin politik-stratejik hatalarının sonucu olarak öldürülmesi ve hilafetin, egemenlerin temsilcisi olan Muaviye'ye geçmesi ile yeni bir tarihsel dönem başlamıştır. Bu dönemle ezilenlerin temsil gücü zayıflamış ve ayrıca kendi içlerinde de bölünmeler başlamıştır. Devletin merkezinin Muaviye ile birlikte bedevilerin kalesi olan Kufe'den, Şam'a taşınması da bu halin en açık göstergesi olmuştur.

Hız. Ali ifade ettiğimiz üzere Peygamber sonrası hep bir mağdur ve hakkı yenen kişi durumunda olduğundan kitleler nezdinde de o hep rejim güçlerinin dışında muhalif bir isim olarak görülmüştür. Ayrıca sadece o değil Alevi Soyu ve taraftarlarınca her biri velayet makamı olarak görülen on iki imamın ilk dördü de Emeviler döneminde öldürülmüştür. Yine Emevi halifeleri Mervan ve Abdülmelik dönemlerinde yüz binlerce Ali taraftarı katledilmiştir. (Yürükoğlu, 39:1992)

Bununla birlikte bir taraftan Ali soyuna yapılan baskılar öte taraftan Emevi hanedanlığının halka uyguladığı şiddet politikaları, Ali'yi kitleler nezdinde bir sözcü durumuna getirmiştir. Öncelikle İran, Irak, Yemen ve Mısır'da yayılan Ali Taraftarlığı zamanla tüm bölgelere sıçramış ve büyük isyanların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu noktada başta Türkler olmak üzere Arap olmayan Müslümanlar, köleler, zayıf kabile mensupları, öncülerini olarak kendi içlerinde Ali'yi önder kabul eden mezhepler geliştirmişlerdir. Egemen İslam yazınınca aşırıya gidenler anlamına gelen ve 'Ğulat' üst başlığında anılan bu mezhep/hareketler şunlardır: Sebe'iyye, Kamiliye, Albaiye, Mugiriyye, Mansuriyye, Hattabiye, Key-yaviliyye, Hişamıyye, Nu'maniyye, Yunusiyye, Nusayriyye ve İshakıyye. Bu hareketler sadece egemen İslam âlimlerince değil, Şia tarafından da kâfir, dinden dönen kimseler olarak nitelendirilmişlerdir. Görüldüğü üzere Ali Taraftarları ile Şia burada açıkça ayrıışmaktadır.

Bu duruma çarpıcı bir örnek de kimi tarihçilerce Türk kabul edilen Ebu Müslim ile on iki imamdaki altıncı İmam olan Caferi Sadık arasında geçen şu konuşmadır: Ebu Müslim Emevi zulmü altında yaşayan bir Türk olması sebebiyle yanına Türkleri de alarak büyük bir direniş başlatır ve Caferi Sadık'ın yanına gelerek; "Emeviler yolundan şaşmış, zevke dalmış beylerdir, Sen Ali ailesinin meşru İmamıydın, senin adına bu devleti yıkalım der". Caferi Sadık ise O'na her seferinde "ne sen benim adamıydın ne zaman benim zamanın" cevabını verir. Bunun üzerine Ebu Müslim, Ali'nin amcalarından El-Abbas'ın çocuklarını başa getirmek üzere mücadelesine devam eder ve Emeviler yıkılır ve Abbasi Devleti kurulur. Ama buna rağmen Abbasiler yine de Ebu Müslim'i öldürür. Çünkü Ebu Müslim 'devrimci' bir Ali taraftarıdır ve toplumdaki bir yönelimle siyasetini sürdürmektedir!

Ezilenlerin ortak temsilcisi makamına getirilen Halife Ali, kanaatimizce dinsel bir önderden ziyade siyasal bir önder olarak öne çıkartılmak istenmiştir. Çünkü Ali Taraftarları, İslam inancının geleneksel ve şekilsel yönleri itibariyle hiçbir kural ve yasasını kabul etmiyor, onlar kendi siyasal kabullenişleri gibi dinsel kabullenişlerini de kendileri belirliyordu. Tabi bu belirlenim döneme damgasını vuran yerel kültürler, felsefi düşünceler ve başta İslam olmak üzere diğer inanç akımlarının eklektik bir biçimde sentezlenmesi ile oluşuyordu.

Ali Taraftarlarının Emeviler döneminde büyük katliamlara maruz kaldığını önceki sayfalarımızda ifade etmiştik. Peki, taraftarların iktidara yönelik örgütsel isyanları olmamış mıdır? Olmuştur. Başta Hz. Hüseyin'in katillerini ele geçirmek maksatlı oluşturulan ve liderliğini Peygamberin arkadaşı Süleyman b. Surad'ın gerçekleştirdiği Tevvabün hareketi olmak üzere, Muhtar es-Sekafi Hareketi, Ebu Mansur Hareketi gibi önemli isyanlar ortaya çıkmıştır. Bu isyanlar belli sayıda kitleyi harekete geçirmesine ve muhalifler arasında bir enerji yaratmasına rağmen sonuç olarak başarısız olmuştur. İsyancılar ise barbarca bir sonla öldürülmüştür! O kadar ki Mugire b. Said ve adamları odun ve gaz ateşi altında yakılarak hunharca katledilmiştir (Watt, 62:1981).

3- Mevali İsyanları

Emevi hanedanlığına karşı "Ali Cephesi" Hariciler ve diğer gruplar tarafından çıkarılan isyanlara yer yer destek veren, yer yer de bizatihi isyanı kendisi başlatan bir başka önemli grupta Mevali idi. Emevi rejiminin büyük baskılarla ötekileştirdiği bu kesim öncelikli olarak üzerindeki iktisadi baskıyı ortadan kaldırmak, sonrada onurlu bir biçimde kendini ifade edebilmek için bu isyanlara destek vermiştir. Örne-

ğin Zübeyr'in önderliğinde başlatılan ve tarihe Harre olayı diye geçen isyanda Mevali Yezid b. Muaviye'ye karşı Medinelilere yani Zübeyr'e destek vermiştir. Savaşın Mevali açısından akıbeti ise adeta toplu bir kıyım! Çünkü bu savaşta yaşamını kaybeden mevali sayısı 10.000'dir! (Akyüz, 178:1991)

Mevalinin destek verdiği önemli bir grup olan Harici isyanlarında da binlerce Mevali öldürülmüştür. Ayrıca Abdurrahman b. Eş'as'ın çıkardığı isyana da büyük bir kitle ile katılım gösteren Mevali diğer taraftan Ebu Mansur ve Abdullah b. Muaviye gibi Ali taraftarlarının çıkardığı isyanlara da destek vermiştir. Emevi Devletinin yıkılmasında önemli bir aşama olan Ebu Müslim hareketine de destek veren Mevali özetle bir kurtuluş olarak Emevi hanedanlığına karşı büyük bir direniş sergilemiştir.

Mevali kimi zamanda kendi öz gücü ile de Emevilere karşı isyan etmiştir. Ebu Leyla İsyanı, Ebu Ali İsyanı, Said b. Osman'ın Kölelerinin İsyanı, Zencilerin ayaklanması başlıca Mevali isyan hareketleri arasında sayılabilir. Said b. Osman'a karşı Mevali tarafından başlatılan isyan bu noktada önemlidir. Maveraunnehir valiliği döneminde tam 30 bin Mevaliyi köleleştiren Said, valilikten alınınca yanındaki Soğd'luları da yanında götürür ve onları ziraat işçisi olarak kullanır. Bu durumu kabul edemeyen ve içlerine sindiremeyen köleler Said'i öldürürler ve daha sonra da intihar ederek kendi canlarına kıyarlar. (Çakırtaş, 176:2007) Köleleştirilen, inançları ve değerleri katliamlarla elinden alınmaya çalışılan, Müslümanlığı kabul etmesine rağmen hala aşağılanan, yok sayılan; egemenlerin çıkarları için türlü baskıya uğrayan halkın intiharıdır bu aynı zamanda!

4- İktidar Kavgasının Yarattığı İsyanlar

Emevi Devletine yönelik isyanlar önceki bölümümüzde ifade ettiğimiz Emevi Rejimi tarafından baskı altına alınan ya da hak-

sızlığa uğratılan kesimler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Ama rejim adı üzerinde bir saltanat düzeni olduğundan iktidar içi çekişmeler ve isyanlar da kimi zaman valiler, kimi zaman devlet görevlileri kimi zaman da bizzat iktidarı ele geçirmek isteyen ve sonradan iktidara gelen Emevi halifelerince de gerçekleştirilmiştir. Şimdi kısaca iktidar içerisindeki yaşanan kavgalara bakalım.

Halife Abdülmelik'e Karşı Amr B. Said'in İsyanı

Kureşy'in Abdüşems koluna mensup olan Amr'ın babası Said b. As, annesi ise Mervan b. Hakem'in kızkardeşi Ümmül Benin'dir. Amr'ın devlet katındaki yükselişi bir taraftan hanedana mensup bir isim olması diğer taraftan da hanedanın en güçlü isimlerinden 4. Halife Mervan'ın yeğeni olması dolayısıyladır. Amr bu sebeplerle önce Muaviye tarafından Mekke Valiliğine getirilir, Yezid döneminde de bu görevine devam eden Amr daha sonra Medine Valiliğine atanır. Fakat saltanat içinde yürüyen entrikalar bir süre sonra onun da başını yer ve valilik görevinden alınır.

Amr'ın bu düşüşü uzun sürmez ve Muaviye b. Yezid dönemi sonrasında Abdullah b. Zübeyr'e karşı Mervan'ı desteklemesi nedeniyle 'veliaht' tayin edilir. Eski gücüne geri dönen Amr, Mervan'ın itirazlarına rağmen Abdullah b. Zübeyr ile savaşmaya devam eder ve bu savaşları da kazanır. Amr'ın bu yükselişi ise iktidar katında iyi karşılanmaz ve tayin edildiği veliahtlık görevinden azledilir; onun yerine ise Mervan'ın çocukları Abdülmelik ve Abdülaziz bu göreve tayin edilir. Mervan sonrası Abdülmelik halife olunca bu kez yine Amr 'veliaht' olarak tayin edilir ve oda bu şartla, Abdülmelik'e biat eder. Bununla birlikte Amr'ın gözü iktidar koltuğundadır ve sürekli olarak kendini halifelığe hazırlar. Onun içindir ki bir süre sonra Abdülmelik'in de yerine kendini değil, oğullarını

halife tayin edeceğini anlar ve ihtilal planları yapmaya başlar. Önce Şam'da Abdülmelik'in vekil olarak bıraktığı Sakifli Abdurrahman'ın yanına gelir. Abdurrahman'ın kaçması ile ona ait evi yakar, etrafında toplanan halka iyi maaş vermek ve adaleti gözetmek gibi vaatlerde bulunarak onları kendine biat etmeye çağırır. Abdülmelik ise bu gelişmeler yaşanırken seferdedir fakat bu ayaklanmayı duymasıyla birlikte Şam'ı kuşatması bir olur. İki gün süren çatışmalar sonrasında anlaşma yapılması suretiyle savaşa son verilir. Fakat Abdülmelik'in Amr'a olan güveni yok olduğundan Şam'a girişinden dört gün sonra Amr'ı sarayına davet eder ve oracıkta Amr'ı kendi elleriyle öldürür. (Çakırtaş, 193:2007)

Halife Velid'in Kafasının Kesilerek Görevden Alınması

11. Halife Velid b. Yezid zevk ve sefahat düşkünlüğü, lüks ve eğlence dolu yaşantısı ile Emevi halifeleri içerisinde dikkat çeken bir halifedir. Eğlence dolu yaşamı kadar 'özel' hayatı da eleştirilere konu olan halife aynı zamanda hanedan içinde amcaoğulları olan Hişam ve Velid'e karşı olumsuz davranışları ile de tepkileri üzerine çekmektedir. Bununla birlikte gerek Hişam gerekse de Hanedanın diğer önemli isimleri olan Velid b. Abdülmelik'in çocukları, Velid'e karşı ortak hareket etmektedirler. Bundan dolayı Velid, Hişam'ın çocuklarından Süleyman'ı yakalatıp yüz sopa vurdurtmuş, sürgüne göndermiş ve Velid ölene kadar Süleyman hapiste kalmıştır. Bu süreçte yaşanan yine bir dizi iç siyasi gelişme Velid'in amca çocuklarından Yezid b. Velid'i öne çıkarmaya başlamış; halk, dindarlığı ile bilinen ve Emeviler döneminde tek 'kaderiye' mensubu olarak tarihe geçen Yezid etrafında toplanmaya başlamıştır.

Yezid, halk tarafından kendine gösterilen bu ilgi sonrasında hemen çalışmalara başlar. Önce kardeşlerinin güveni-

ni kazanma yoluna giden Yezid, ardından da halk arasında gizlice örgütlenme çalışmalarını sürdürür. Ve nihai olarak Şam'a girdiğinde büyük bir direnişle karşılaşmayan Yezid, Kaderiye mensupları başta olmak üzere Velid'in yaşantısına tepki duyan kesimlerin desteğiyle halifeliğini ilan eder. Bu esnada Velid'e başta Yezid'in kardeşi Abbas olmak üzere bir grup sahip çıkıp, onun adına savaşıma yoluna gitse de nihai olarak mağlup olurlar ve Velid sarayında bir başına kalarak, kendine hazırlanan sonu beklemeye başlar. Sarayı da bir süre sonra Yezid taraftarlarınca kuşatılan Velid, kılıç darbeleri arasında can verir. Görevinde bulunduğu esnada hem de hanedanın bir başka üyesi tarafından öldürülen Velid'in yaşadıkları bununla da sınırlı kalmaz ve isyancılar tarafından başı kesilerek Yezid'e gönderilir. Dönem artık katliamın bizzat halifelere kadar uzandığı ve hanedanın kendi içinde boğazlaşması dönemidir. Bu öyle bir dönemdir ki yeni halife Yezid bütün itirazlara rağmen halifenin kesilen başını bir mızrağa taktırarak Şam sokaklarında dolaştırmakta bir an bile tereddüt etmez! (Yakubi, 189-90:1993)

Velid'in öldürülmesi sonrasında başını Mervanoğullarına mensup kimselerin çektiği isyanlar ortaya çıkar. İktidar çekişmesinde Velid'in yanında olan bu kesimler, Velid'in öldürülmesi ile adeta savaş ilan ederler ve öncelikle Yezid'in kardeşi Abbas'ın evini yakıp, eşyasını yağmalayıp hanımları esir alırlar. Ardından isyanlar başta Hims olmak üzere Filistin, Ürdün ve Yemame'ye sıçrar. İsyanlar o kadar büyümüştür ki yeni halife Yezid isyanları bastırmak için 84 bin kişilik ordu kurmak zorunda kalır. Gelinek nokta da ise Yezid bütün bu isyanları bastırarak nihai zaferini ilan eder ve halka yaptığı konuşmasında iktidara şahsi menfaatleri için değil, adalet ve hakkı gözetmek için geldiğini öne sürerek, kitleleri sakinleştirir.

Son Halife Mervan'ın Halife İbrahim'e İsyanı ve Hilafetin El Değiştirmesi

Yezid'in altı ay gibi kısa süren halifeliliği sonrasında tahta oğlu İbrahim geçer. Zaten Yezid de ölmeden önce kendisinden sonra göreve önce İbrahim'i sonra da diğer oğlu Abdülaziz'i 'veliaht' olarak tayin etmiştir. Buna karşın hanedan içindeki taht kavgaları bitmez. Öyle ki Hanedanın önemli isimlerinden Mervan b. Muhammed Yezid'in ölmesi üzerine iktidar planları yapar ve vakit kaybetmeden harekete geçerek önce Kinnesrin'e sonra da Hıms'a giderek bölge halkının biatını alır.

Hanedan son nefesini vermek üzeredir fakat taraflar hala iktidarı ele geçirmek üzere planlar yaparlar. Bundan dolayıdır ki İbrahim b. Velid de tahtını kaptırmamak üzere Süleyman b. Hişam'ı görevlendirir ve onun komutasında bir ordu Şam'dan yola çıkar. Dimeşk'e yakın bir bölgede karşı karşıya gelen Mervan ve Halife İbrahim'e bağlı Süleyman b. Hişam kuvvetleri arasında çetin bir savaş yaşanır. Savaşın sonu her zamanki gibi acı, kan ve ölümdür. Savaş sonrasında mağlup olan İbrahim kuvvetlerinden 17 bin kişi can verir bir o kadar da İbrahim'in askeri esir alınır. Bu esnada halife son kozunu oynamak üzere, 11. Halife Velid'in hapisteki oğullarını kendisi yerine göreve getirecekleri kuşkusundan dolayı öldürtür. Buna karşılık Mervan kuvvetleri karşı bir hamle olarak 11. Halife Velid'i öldürten, halife Yezid'in cesedini mezardan çıkartırlar ve Cabiye kapısına asarlar. Bu arada da Mervan kuvvetleri çoktan Şam'a girmiştir bile. Bütün bu kanlı çatışma ve insanlık dışı olaylar sonrasında İbrahim ve kardeşi Süleyman yenilir. Ve yeni halife Mervan'a biat ederler.

Öte taraftan Mervan'ın bu zaferi çok uzun sürmez çünkü ardı ardına muhtelif yerlerde isyanlar çıkmaya başlamıştır. İsyan önce Suriye'de çıkar, Hıms ahalisi Mervana karşı bü-

yük bir isyan hareketi başlatır. Kanlı bir savaş sonrasında Mervan bu ayaklanmayı bastırır ve ayaklanmalardan beş yüz ya da altı yüz kişiyi şehrin etrafına astırarak, bir kez daha zaferini ilan eder (Taberi, 608:1989).

Guta halkı ve Filistin’de de ayaklanmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ayaklanmalar içerisinde en tehlikeli olan ve Mervan’ı en çok uğraştıran Filistin ayaklanmasıdır. Ama nihai olarak Filistin ayaklanması da bastırılır, ayaklanmanın önderi olan Sabit b. Nuaym ile yanındakilerin akıbeti ise dehşet vericidir. Öyle ki Mervan’ın emriyle Sabit ve arkadaşlarının kesilen el ve ayakları mescidin önüne atılır sonra da başları kesilir ve bu kesik başlar Şam kapılarına asılır!! (İbnü’l Esir, 609-10:1994)

Halife İbrahim’in Kardeşi Süleyman’ın Halife Mervan’a İsyanı

Mervan, İbrahim’i iktidar koltuğundan indirip göreve geldikten sonra Hanedanlığı yeniden bir araya getirmeye, Mervaniler ve Süfyaniler arasındaki ilişkileri düzeltmeye çalışır. Bu nedenle de İbrahim ve kardeşi Süleyman’ı bağışlayarak karargâhına alır.

Buna karşılık olaylar Mervan’ın planladığı gibi gelişmez ve bir süre sonra İbrahim’in kardeşi Süleyman etrafındakilerin teşviki ile Mervan’a karşı isyan hareketini başlatır. Önce etrafındaki daireyi genişletmeye ve kuvvetini arttırmaya yönelen Süleyman ardından Kınnesrin köylerinden Husaf’ta karargâhını kurar ve buradan çeşitli yerlere mektuplar göndererek halkı kendi yanına çağırmaya başlar. Süleyman’ın bu mektupları ve çağrısı büyük bir karşılık bulur ve aralarında Şam’lılar, Zekvanlılar ve diğer gruplardan bulunduğu 70 bin kişi Süleyman’ın ordusuna katılır. Savaş artık kaçı-

nılmazdır. Mervan kuvvetleri ile Süleyman'ın kuvvetleri bir kez daha karşı karşıya gelir ve kazanan yine Mervan olur. İktidarı ele geçirmek üzere binlerce insanın kanının katledildiği bu savaşın bilançosu da çok ağır olur ve 30 bin insan da bu savaşta yaşamını kaybeder. Savaşın diğer bir çirkin yüzü olan esirler de köle olduklarını söylediklerinden yaralı askerler ile birlikte Mervan'ın emri üzerine satılmak üzere hazırlanır. Süleyman'ın kuvvetleri ile Mervan arasında bir başka çarpışma da Hıms'da yaşanır ve orada da galip gelen Mervan altı bine yakın Süleyman askerini öldürtür. Buna karşılık 10 ay boyunca kuşatılan Hıms'da Süleyman bir türlü yakalanamaz. Çünkü o Hıms kuşatılmadan önce İbn'i Ömer'in yanına kaçmıştır.

Abdullah b. Ömer'in Mervan'a İsyanı

Son nefesini veren Hanedanlık içerisinde kalkışmalar ve isyan hareketleri Mervan'ın yakasını bir türlü bırakmaz. Bu kez de Yezid'in Iraktaki valisi Abdullah b. Ömer Mervan'a karşı Yemenlilere güvenerek isyan bayrağını açmıştır. Mervan ise buna karşılık Kays'lılarla birlikte hareket ederek onları destekler. İki kuvvet arasında dört ayı bulan şiddetli çarpışmalar yaşanır ama bu çarpışmalar sonrasında bir sonuç alamayacağını gören Abdullah daha önce kendi yanına gelen Süleyman ile birlikte Harici lideri Dahhak'a biat etme yolundan başka bir çare göremeyerek, yenilgisini kabul eder. (Taberi, 616-17:1989)

Devlet Görevlilerinin İsyanı

Hanedan çekişmelerinin en üst safhada yaşandığı isyan ve kalkışmalarının dışında ayrıca birçok devlet görevlisi de is-

yan ederek, hanedanlıkla kıyasıya bir kavgaya girişmişlerdir. Abdurrahman b. Hazim, Kuteybe b. Müslim, Yezid b. Muhel-leb bu isyanlardan sadece bir kaçını oluşturur.

Muhalif Örgütlenmeler Karşısında Emevi Devletinin Baskı Politikası

İktidar doğası gereği, hâkim olduğu rejimi kollamak ve korumakla yükümlüdür. Bu onun aynı zamanda yaşamsal varlığının bir zorunluluğu olarak da görülebilir. Burada önemli olan ise iktidarın örgütlenme biçimi ve var olan rejimin halk üzerinde kurmuş olduğu politikalarıdır. İktidar örneğin, katılımcı bir yapıdan uzak monarşi, teokrazi ya da benzeri yapılar üzerinde örgütlediğinde, rejimi ancak katliam ve işkencelerle yaşatabilir. Çünkü halk böyle bir yapının kurulmasında ve örgütlenmesinde söz sahibi olmamıştır ve iktidarda halka rağmen kurulmuştur. Öte taraftan iktidar belli kesim ya da zümreleri korumak üzerinden politikalarını belirliyorsa halka yine aynı yöntemlerle gidecektir. Ve burada korunan rejim, ya bir kesimin korunması ya da egemen güçlerin çıkarları olacaktır. Diğer taraftan demokrasi gibi halk egemenliğini esas alan yönetimlerde, rejime yönelik kalkışmalar ve tehditler, iktidar tarafından engellenmek durumundadır ki, bu aynı zamanda halkın da onay verdiği bir durumdur. Tarih bu bağlamda rejimleri en keskin biçimde faşist ya da halk rejimleri diye ikiye ayırmaktadır.

Emevi devletinin kuruluş felsefesine ve dayandığı toplum kesimlerine baktığımızda bunun halk olmadığını rahatlıkla görebiliriz. Öyle ki bir taraftan hiçbir rıza aramadan iktidara gelen halifeler öte taraftan rejimi ayakta tutan zengin tüccarlar, kabile ağaları ve iktidarın onlara yönelik imtiyazları; Emevi devletini baskıcı, despot ve halka rağmen var olan bir devlet olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bu manada meş-

ru olmayan devletin ta kendisi olmaktadır. Ve böyle bir durumda iktidarın, anarşi, isyan ya da kalkışma diye muhalif güçleri sindirmesinin ya da onlar üzerine baskı kurmasının hiçbir geçerli sebebi bulunmamaktadır. Buna karşın Emeviler bütün isyan ya da eylemleri büyük bir vahşet ve katliamlarla karşılamışlardır. Muaviye ile başlayan bu süreç zamanla şiddetini arttırarak devletin çöküşüne kadar devam etmiştir. Örneğin Emevi valilerinden Ziyad b. Ebih valilik görevine gelir gelmez sokağa çıkma yasağı ilan etmiştir. Dahası sokağa çıkma yasağından haberi olmayan bir bedevi sorgulanmış ve bu yasaktan haberi olmadığı anlaşılmamasına rağmen sırf ibretlik olsun diye, boynu vurularak katledilmiştir (Tabari, 165-67:1989). Ziyad'dan sonra yerine Kufe valisi olarak getirilen oğul Ubeydullah'da babasından aşağı kalmamış; bırakın isyancıları düşüncelerini ifade ettikleri için şair, yazar vb aydın kesimler dahi baskı altına alınarak işkenceye maruz bırakılmıştır. Örneğin Şair İbn Müferrağ, dönemin Basra valisi Ubeydullahı hicvettiği için yakalanmış ve sonra aşırı miktarda içki içirilerek sarhoş edilip, halkın arasına salınmış, tahkire, işkenceye varan uygulamalar sonrasında da hapse atılmıştır. Özellikle de Haricilere karşı büyük bir şiddet ile yaklaşan Ubeydullah'ın insanları diri diri toprağa gömdürdüğü, huzurunda kadın çocuk demeden insanları katlettirdiği ifade edilmektedir (Belazuri, 410:1996). O kadar ki uzlaşmacı kişiliği ile bilinen Ebu Bilal Mirdas Udeyde'nin kardeşi Urve, Ubeydullah'ı eleştirmek maksadıyla bir ayet okuduğu için el ve ayakları kesilmiştir. Bu durum üzerine Ebu Bilal bile Ubeydullaha karşı ayaklanmış ama o da, Ubeydullah askerleri ile çarpışırken namaz kılmak için mola verdiği bir esnada askerleri ile birlikte öldürülmüştür. (Belazuri,192-93:1996)

İslam Peygamberinin torunu, çok sevdiği Hz. Hüseyin bile Ubeydullah'ın gazabından kurtulamamıştır. Hüseyin'i ele ge-

çirmek ve katlettirmek için Kerbela'ya 5000 kişilik ordu gönderen, Hüseyin ve ev halkını susuzlukla baş başa bırakıp, günlerce zulmeden ve en sonunda çocuklar dahil 72 kişiyi katlettiren yine ondan ve halifesi Yezid'den başkası değildir. Despot bir vali olarak zihinsel dünyasını da ağır tahribata uğratan Ubeydullah bu işkence katliam politikasını hayatının içine öyle bir sokmuştur ki, Basra'da yaptırdığı Beyaz sarayın kapısına kesik baş resmini çizdirtmekten kendini alamamıştır. (Tenuhi, 114:1994) Ubeydullah'ın halka ve özellikle Hz. Hüseyin'e yönelik insanlık dışı baskıları halkta o kadar ağır bir etki bırakmıştır ki, halk da onu öldürmekle yetinmemiştir. Öyle ki İbrahim b. Eşter tarafından öldürülen Ubeydullah'ın da başı kesilmiş, bedeni yakılmış ve kafası kalkan içinde, kulaklarına küpe takılarak Şii lider Muhtar es Sakafi'ye gönderilmiştir. Ubeydullah'ın akıbeti burada da bitmemiş daha sonra kesik baş Mekke ve oradan Medine'ye gönderilmiş, Kâbe'nin kapısına asılarak teşhir edilmiş ve en sonunda da o kesik baş mızrakların ucuna takılarak halk arasında dolaştırılmıştır. (İbn Kesir, 286:1966) Ubeydullah'ın başına gelen bu durum, asgari insani duygularla dahi kabullenilebilecek bir durum değildir ama işte toplumun şizofrenik bir biçimde sürüklenip getirildiği nokta burası olmuştur.

Bu duruma örnek hadiselerden biri de dönemin en zengin sahabelerinden Zübeyr b. Avvam'ın oğlu Abdullah b. Zübeyr'in çıkardığı isyanda yaşanmıştır. Kerbela hadisesi sonrası iktidarı ele geçirmek üzere harekete geçen Abdullah'ın isyanı Yezit tarafından ona düşman kardeşi Amr b. Zübeyr ile bastırılmak istenmiş, buna karşın, Abdullah kardeşi Amr'ı yenerek yanındaki bir grup askerlerle birlikte onu hapse tıkmıştır. Bu öyle bir hapishanedir ki 2,5 metrelik küçük hücrelere zaman zaman sayıları 20-25'i bulan mahkûmlar doldurulmaktadır. Sadece bununla sınırlı kalmayan cezalandırma da mahkûmlara işkence de yapılmaktadır. Öyle ki Amr b. Zübeyr

ve yanındakiler de bu hücrelere konulduktan sonra gardiyanlar tarafından sırtlarından ve omuzlarından irin akana kadar dövülmüş, elleri ve ayakları kelepçelenmiş sonra da üstlerine hamam böcekleri salınarak, etleri oydurulmuştur. Bütün bu süreçte kendilerine ayrıca su da verilmeyen mahkûmlar bir süre sona ölmüştür (Taberi, 347:1989).

Tarihsel anlatımlarda mübalağa payı olsa bile nihai olarak Amr'ın cezaevine atıldığı ve ağır bir mahkûmiyete tabi tutulduğu gerçeği ile karşı karşıyayız. Peki, kardeşini bu kadar ağır bir cezalandırma ile karşı karşıya bırakan ve daha sonra ölmesini seyreden Abdullah'a ne olmuştur? Abdullah'da daha sonra Haccac'ın saldırdığı Mekke'ye geçmiş ancak savaş uzadığı için erzakları tükenmiş ve sonra askerleri ile birlikte açlık baş gösterdiği köpek leşlerini bile yemek zorunda kalmıştır. Daha sonra öldürülen Abdullah'ın başı da bir süre darağacında asılı kalmış ve ardından aynı zamanda halife Ebubekir'in kızı olan annesi Ema binti Ebubekir'in ricası ile defnedilebilmiştir (Taberi,195:1989). Şüphesiz bu örnekleri okurken dahi insani bir rahatsızlık duymamak elde değil. Fakat Emevi toplumunun geldiği noktayı görmek bakımından da bu örnekler oldukça çarpıcı ve önemli olsa gerek.

Konumuza geri dönersek, Emevi valilerinden katliamları ve işkenceleri ile tarihe nam salan ve adı 'Zalim Haccac' diye anılan Haccac b. Yusuf'un halka uyguladığı işkenceler bu noktada önemlidir. Önemlidir çünkü Haccac aynı zamanda Emevi Devletinin en üst kademesinde açığa çıkan 'Faşist Devlet' iradesini temsil etmektedir. O, bu durumu en yalın haliyle Kufe'ye geldiğinde yaptığı şu konuşmayla ortaya koymuştur: “..Ben kelle uçurmakta gayet ustayımdır..asiler..köle ve fahişe çocukları.. elime düşecek adamın vay haline..bu kılıç kınına girmeyecek... baş kaldıranın başını uçuracağım..” (Belazuri, 273:1996). Haccac dediğini de yapmıştır; onun döneminde ülke adeta zindana dö-

nüştürülmüş, adli ya da siyasi mahkûmlar tabutluk biçiminde yapılan hücrelere tıkları, hunharca öldürülmüştür. Bu hapishanelerden biri Vasıt'ın batısında yapılan ve yarıdan fazlası yerin altında inşa edilen Dimas hapishanesidir. Hapishane sadece bir kişinin oturabileceği daracık odalar, dehliz ve büyük koğuşlardan oluşmaktadır. Ayrıca hapishaneye bitişik geniş ve üstü açık bir alan daha bulunmaktadır. Haccac mahkûmları gece yukarıda ifade ettiğimiz odalarda, gündüz ise hava almak ve volta atmak için, yazın sıcak, kışın soğuk havalara karşı korunaksız olan üstü açık alanlarda tutmaktadır. Gecede gündüz de hapishane şartları dolayısıyla adeta işkenceye maruz bırakılan bu odalarda ölen mahkum sayısı Haccac öldüğü sırada 70.000'i bulmuştur. Ayrıca hapishanede kalan mahkumların sayısının da 30.000'e kadar ulaştığı ve bu mahkumlardan 16.000'nin çıplak tutulduğu öne sürülmektedir (Yılmaz, 96:2008). Yine bu hapishane ile ilgili öne sürülen bir başka iddia ise Haccac'ın mahkumları aç aslanların önüne atırıp parçalattığı yönündedir. Haccac'ın hayatına baktığımızda bu iddiayı yabana atmak olası gözükmemektedir. Çünkü diğer yaptığı işkencelerinde bundan aşağı kalır yanı yoktur.

Haccac daha önce açıkladığımız üzere ülkeyi hapishaneye çevirmesi ve işkenceleri ile nam salmış bir isimdir. Bu hapishanelerden biri de Basra ve Kufe arasına yapılan ve la'l'a adıyla bilinen hapishanedir. "Hapishane bu ismi muhtemelen kelime anlamından kaynaklanan 'açlıktan yanıp yıkılmak, kemik vs. kırmak, bir şeyden gözlerin üzülmesi' gibi mahkûmlara uygulanan işkence yöntemlerinden almıştır." (Yılmaz, 97:2008) Ayrıca Basra, Sicilya, Yemame gibi bölgelere de hapishane yaptıran Haccac, mahkumların kimi zaman feryatlarına tanık olmakta ama hiçbir biçimde aldırış etmemektedir. Aksine mahkûmlara şartlarının daha da ağırlaştırılması gerektiği yönünde sözler sarf eden Haccac, bu zindanlarda bin-

lerce mahkûmun ölmesine sebep olmuştur. Kaldı ki ölmeyen mahkûmlarda adeta ölmeden ölümü arayacak vaziyete getiriyorlardı. Dar hücrelere atılan mahkûmların elleri ve ayakları tek bir prangaya vuruluyor; mahkûmlara susadıkları zaman tuz ve kül karışımı su veriliyordu. Yiyecekleri daha ziyade külle karıştırılan arpa unundan olan mahkûmlar, bu şartlar altında yaşamaya çalışıyorlardı. Tabi ayrıcalıklı mahkûmlarda yok değildi. Özellikle üst düzey bürokratlardan ve zengin çevrelerden gelen mahkûmların şartları da 'sınıfsal' durumunun büyüklüğüne göre değişiyordu. Değişmeyen ise sistematik olarak mahkûmlara uygulanan işkence idi. Haccac ruh haline göre işkenceleri kimi zaman bizzat kendi uyguluyor, cellâtlık görevini de kendisi yerine getiriyordu. Örneğin bir mahkûmu dört gardiyana tutturarak mızrağı göğsünden saplıyor ve sonra da bu mızrağı kanıttırarak mahkûmun iç organlarını tahrip ediyordu. (Yılmaz, 100:2008) Mahkûmların hapisanede yatma süreleri de, önceki dönemlerden farklı olarak sınırlandırmayan Haccac, kesici bir aletle kavga edenlerin elinin kesilmesi yönünde emirler veriyordu.

Haccac döneminde uygulanan bazı suçlara yönelik cezalar ise şöyle sıralanabilir: "Borcunu zamanında ödemeyenler hapsedilirdi. Herhangi bir evin duvarını delerek girip soygun yapanların karnına matkap saplanır ve sırtından çıkana kadar delinirdi. Mezar kazıcılar ise, diri diri kazdıkları mezara gömülürdü. Silah yakan canlı canlı yakılırdı. Hırsızlık şüphesiyle gelen şahsa 300 kırbaç vurulurdu" (İbn Kuteybe, 41:1969). Yine sorgu sırasında kan alıcılar, başları kazımak için berberler vb. uzmanlar hazır bulundurulurdu. Bu işkencelerin birinde İbn Eş'as isyanına katılan Feyruz isimli şahıs önce demir dişli fars kamışı diye bilinen işkence aletine bağlanmış, daha sonra vücudu delik deşik olana kadar sürüklenmiş, yaraları üzerine de tuz ve sirke dökülmüştür. (Taberi, 380:1989) Mahkûmların

bu uzun süreli işkence dolu tutukluluk sürelerinde tek umutları kanaatimizce halife veya vali değişikliklerinde gündeme gelen af kararlarıdır. Bu dönemlerde genelde mahkûmlar için af çıkarılırdı çünkü. Örneğin Süleyman b. Abdülmelik hilafete geldiğinde Haccac'ın mahkûm ettiği 80.000 mahkûma af çıkartmıştı (Yılmaz, 102:2008). Son olarak Haccac ile ilgili şunu belirtelim ki Haccac sadece siyasi mahkûmlara ya da isyancılara karşı değil adli suçlulara karşı da böyle davranmış, onlara da benzer işkence yöntemlerini uygulamıştır.

Halife Velid dönemi de muhaliflere karşı işkence yöntemlerinin en ağır biçimleri ile uygulandığı bir dönemdir. O'da örneğin Haşimoğullarının bir kolu olan ve Peygamberin amcalarından olan Abbasoğullarına, hilafeti ele geçirmek için harekete geçtikleri nedeniyle işkence yaptırmış, Ali b. Abdullah'ı sokak ortasında sopayla dövdürmüş ve ağır hakaretlere maruz bırakmıştır. Yine Emevilerin Horasan Valisi Esed b. Abdullah el-Kasri, Abbasi propagandası yaptıkları gerekçeyle, Abbasi davetçilerini yakalatarak, ellerini ve ayaklarını kestirmiş, sonra da onları çarmıha gerdirmiştir. Horasan valisi ayrıca bir defa bu işkenceyi yapmamış farklı zamanlarda yine muhalifleri bu tür işkencelere maruz bırakmıştır.

Velid de tıpkı Haccac gibi muhalifleri cezalandırmada yoğun biçimde zindanları kullanmış ve Valilerine, isyancıların ve toplum ahlakına aykırı davranış sergileyenlerin hapsedilmesi ile ilgili mektuplar yazmıştır. Yine bu dönemde adli mahkûmlara da işkence yapılmış; örneğin kadınlara karşı ahlaksız davranışlar sergilediği iddia edilen bir kişi Medine valisi Ebu Bekr Muhammed b. Amr b. Hazm tarafından hapse atılmış, yüz sopa ile cezalandırılmış, başından aşağı zeytinyağı dökülerek bir işkence aleti olan keçi kılından yapılmış bels üzerine bağlanmış, daha sonra ise çıplak bir vaziyette taşınarak Dehlek adasına sürülmüş ve oraya hapsedilmiştir (Yılmaz, 104:2008). Bu ada aynı

zamanda şiirlere konu olan aşırı sıcaklığı ve hapishanesi ile işkence adası olarak da bilinen bir yerdir.

Toplumun işkence ve baskılar ile susturulması, saltanat kavgası için insanların kılıktan geçirilmesi o kadar çok uygulanmıştır ki bu hal adeta Arap coğrafyasında işkenceyi meşru hale getirmiştir. Bunun yanı sıra toplumun bir kesiminin maruz kaldığı imha ve işkence politikası aynı zamanda, bu politikaya maruz kalan insanlarda da bitmek ve dinmek bilmeyen kin ve intikam düşüncesi yaratmıştır. Örneğin Abbasiler, Emevi devletini yıkıp iktidara geldiğinden sadece Şam'da 3 saat içerisinde Abdullah b. Ali'nin emriyle 50.000 kişi öldürülmüş ve şehir talan edilmiştir. Yine Musul'u ele geçiren Ebu'l Abbas'ın kardeşi Yahya b. Muhammed rivayetler farklı olmakla birlikte 10.000 ile 30.000 arasında değişen Emevi taraftarlarını öldürmüştür (Belazuri, 281:1996) Burada rakamlar abartılmış olsa bile Abbasi'ler tarafından binlerce Emevi'nin öldürüldüğü, ağır işkencelere maruz bırakıldığı tarihsel olarak sabit gerçeklerdir. O kadar ki mesele sadece yaşayan Emevilerin öldürülmesi ile de sınırlı kalmamış, mezarlar kazılarak, Emevilere mensup kişilerin cesetleri dışarı çıkarılmış, sopalar vurulmuş, direklerle asılmış ve yakılarak külleri havaya savrulmuştur. Cesetlerin yakılmasının sıradan Emevi mensupları ile sınırlı kalmadığı Ömer b. Abdülaziz hariç diğer tüm Emevi halifelerinin de kemiklerinin bir araya toplanarak yakıldığı rivayet edilmektedir. (İbn A'sem , 368:1986)

Mahkûmlara Yönelik İşkence Yöntemleri

Toplumu adeta işkence ve gözdağı ile korkutarak sindirme ve susturma yoluna giden Emevi devlet idarecileri, gerek isyancıları konuşturmak, suçlarını itiraf ettirmek, gözdağı vermek maksatlı gerekse de adli vakaları cezalandırma amaçlı, işkenceyi akıl almaz yöntemlerle bütün mahkûmlara uy-

gulamışlardır. Şimdi mahkûmlara yönelik uygulanan bu akıl almaz işkence yöntemlerini kısaca bir göz atalım.

Sopa Vurmak ve Şamarlamak: En hafif cezalandırma yöntemi olan bu metot değnek, kırbaç, takunya ya da zincir gibi vurucu aletlerle gerçekleştirilirdi. Bu kaba dayak uygulaması sonrasında ise mahkûmatilki ya da kedi postu giydirilir, eşek veya öküze ters bindirilip, sokaklarda dolaştırılarak halka teşhir edilirdi. Bazen de mahkûma çan veya cam kadehler takılır ve sesi duyan halk olay yerine geldiğinde mahkûma kırbaç vurulmaya devam edilirdi.

Zincir veya Kelepçe ile Prangalamak: Mahkûmlara kaçma gerekçesiyle uygulanan bu işkence yönteminde eğer zincirler sıkı bağlanırsa mahkûmların el ve ayaklarında yaralar oluşurdu. Yine mahkûmların boyunlarına sacur veya zemmare adı verilen demir veya ağaç boyunduruklar asılırdı. Mahkûmlar böylece hem ayak hem el hem de boyunlarından zincirlere bağlanmış şekilde tutulur ya da taşınmaya çalışılırdı.

Bazı Uzuvarları Keskme, Koparmak ve Oymak: Öldürülen ya da öldürölmesi düşünölen mahkûmlara uygulanan bu işkence yöntemine Müsle ya da Temsil adı verilirdi. Bu yöntemde mahkûmların elleri ve ayakları tedrici olarak kesilirdi. Örneğın Hişam b. Abdölmelik döneminde Cebriye ve Kaderiye gibi fırkalara mensup kişilerin önce el ve ayakları kesilmiş sonra da asılarak idam edilmiştir (İbnü'l Esir, 518:1994). Yine bazen mahkûmların dili de kesilir, gözleri demirle çıkartılır ve bazen kesilen uzuvlar ateşe atılırdı. (Yılmaz, 109:2008)

Dişleri Kırmak: Sorgu sırasında mahkûmun itirafta bulunması için kimi zaman dişler teker teker kırılır ve sökölürdü. Sökölün azı dişleri ise bazen suçlunun kafasına çakılırdı.

Saçları Yolmak veya Kazımak: Vezir ve Ordu komutanlarının da dâhil olduğı pek çok kişiye uygulanan bu yöntemde mahkûmun saçlarının yarısı cımbızla yolunduktan sonra başından aşığı sıcak katran dökölürdü.

Gömerek Boğmak: Bu yöntemde önce geniş bir çukur kazılmakta sonrada kişi bu çukura gömülmekteydi. Daha sonra kafası da yavaş yavaş gömülen kişi, tamamen toprak altında kaldığında ayakla çiğnenerek boğulmak suretiyle öldürülürdü. Bazen bu işlem toprak dışındaki maddelerle de yapılırdı. Örneğin İsmail b. Bülbül isimli bir kişi göğüs hizasına kadar zehirli kurşun karbonat dolu büyükçe bir kap içine konularak, başı kaba daldırılmış, bir süre sonra donan bu sıvı madde içerisinde öldürülmüştür (Tenuhi,151:1994).

Deriyi Yüzmek: Ölümüne karar verilen isyancıların bazen herhangi bir uzvundan başlanılarak derisi yüzülmeye başlanır ve canı çıkana kadar bu yöntem uygulanırdı. Kimi zamanda bazı mahkûmların parmak derilerinden yapılan iple idam edildiği nakledilmektedir. (Tenuhi, 153:1994)

Çivilemek ve Vücudu Ortadan İkiye Ayırmak: İsyan edenler başta olmak üzere, haramilik, hırsızlık, adam öldürme gibi suçlara karışanlara yönelik uygulanan bu yöntem daha çok Mısır bölgesinde uygulanırdı. Bu yöntemde suçlu düz bir tahta üzerine yatırılıp uzuvları kalın çivilerle çivilenir eğer kişi Hristiyan ise çarmıha gerilirdi. Bazen bununda ötesine geçilir çivilenen kişi göbek hizasından bir kılıç darbesi ile ortadan bölme işlemine tabi tutulurdu. (Yılmaz, 111:2008)

Bedene Hava Vererek Şişirme, Vücuda Şiş Sokma: Mahkûmlar, bazen insanın akıl sınırlarını zorlayacak biçimde bu insanlık dışı yönetime maruz bırakılırdı. Halife Mu'taz'ın Muhammed b. Hasan b. Sehl ve I. Yezid'in valisi Ömer b. Hübeyre zamanında bu işkencelerin yapıldığı bilinmektedir.

Presleme: Bu yöntemde iki ayrı tahta gerdirilir ve araya mahkûmun el, ayak baş gibi uzuvları yerleştirilerek, pres uygulanırdı.

Ayrıca mahkûmlara yün Kıyafetler giydirilerek güneş altına bırakma, aç ve susuz bırakma sonra da bol yiyecekler verip su vermeyerek boğularak ölmesine sebep olma, yüksek binalardan atma gibi işkenceler de uygulanmakta idi.

5. BÖLÜM

*Din bu dünyaya ilişkin ise, bu durumda gerçekte bu dünyaya
karşı verilecek her mücadele,
dine karşı da verilen bir mücadeledir*

Karl Marx

Emeviler ve Bir Dönem Analizi

Bugünün egemen İslam anlayışını ve İslami kimlikle hareket eden siyasi yapıları anlayabilmek için dünün dini-politik analizine ihtiyaç duyulmaktadır. Tam da burada Emevi Devleti oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Çünkü 'Emevi Siyaseti' sadece kendi dönemini değil kendinden sonra gelen 'İslam Devleti' politikalarını da önemli ölçüde etkilemiştir. Bunun nedeni Emevi Devleti ile birlikte Müslümanların keskin bir biçimde ayrışması ve bu dönemde İslami devlet ve düşünce paradigmasının ilk defa Emevilerle birlikte kurumsal bir yapıya dönüşmesidir. Emevilerden önce pek tabii ki dört halife ile birlikte yaşanan 30 yıllık bir dönem ve onun öncesinde İslam peygamberi ile birlikte İslamiyetin yaşandığı süreç ve o süreçte de yaşanan sorunlar vardır ama Emeviler ile birlikte İslam anlayışı köklü bir değişime uğramıştır. Çünkü Emeviler İslami hukuk kurallarını ve dinsel öğretileri hanedanlığın emrine göre düzenlemiş, ötesi bunu sağlamak için önemli oranda hadis uydurma yoluna bile gitmişlerdir. Bu durum açıkça yeni bir 'din' yaratma uğraşlarının başlangıcını oluşturmuştur. Üstelik bu yeni dini kurmak isteyenler bir bütün olarak hanedan ve ganimet çıkarları için bunu yapmışlardır. Bu ve benzeri gelişmeler İslam tarihinde tamiri mümkün

olmayan sonuçlar doğurduğundan, İslam tarihini Emeviler öncesi ve sonrası diye ayırmak kanaatimizce önemlidir. Bu çerçevede anılan dönemleri ve Emevi Siyasal İslam paradigmasının ortaya çıkış sürecini genel hatları ile ele almanın gerekli ve faydalı olduğu düşüncesindeyiz.

Emeviler Dönemi Öncesi Şekillenmeye Başlayan Egemen İslam Paradigması

Düşün, inanç ya da kültür alanının siyasallaşması noktasında belirleyici olan ana unsur bu değerleri saran ekonomik-politik görüşlerdir. Öyle ki her ne kadar kültür, inanç vb. etkenler ekonomik anlayışa etki etse de, ekonomik çıkarlar temelinde bir araya gelen güçlerin var ettiği siyasal yapı, anılan kültür, inanç gibi değerler üzerinde daha büyük bir etki yaratarak, geçerli olan paradigmayı, toplumdaki egemen güç merkezlerinin istediği paradigma şeklinde ortaya çıkaracaktır. Bu bağlamda İslamiyetin toplumsal yapıya dair ekonomik tezleri ne olursa olsun, hâkim sınıfların bu anlayışı değiştirme ve başkalaştırma güçleri mevcuttur. Önemli İslam sahabelerinden Ammar b. Yasir bu durumu Muaviye'ye karşı verilen Sıffin savaşında "Biz şimdiye kadar Kuran'ın inmesi için sizinle savaştık, şimdi ise yorumu için savaşıyoruz" özlü sözü ile ifade etmeye çalıştığımız, güç odakları savaşının varlığını, daha o dönemde ortaya koymuştur. Bu özlü sözünde gösterdiği üzere İslam inancının siyasallaşması o günlerden itibaren yaşanmaya başlamış ve o kavga bugüne değin sürüp gelmiştir.

Burada siyasal İslam anlayışının, Emeviler öncesi dönemde ortaya çıkmaya başladığını ve bu süreçte yaşanan kavganın galibinin toplumdaki zengin ve güçlü sınıflar olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Ayrıca şunu da söylemeliyiz ki; ege-menler ve muktedirler İslamı ekonomik-politik temelde 'hak-

lının' yanında değil 'güçlünün', 'zenginin' 'servet ve mülk sahibinin' yanında konumlandırmıştır. Aynı durum Emeviler döneminde de devam etmiş dahası Emevilerle birlikte varlıkların yarattığı Siyasal İslam anlayışı bu dönemde en saldırgan hali ile hükümdarlığını ilan etmiş; işbirlikçi ulemalar da bu noktada devreye girerek dini tamamen egemenlerin çıkarları doğrultusunda yorumlama yoluna gitmişlerdir.

Peki, bu aşamaya nasıl gelinmiştir? Bilindiği üzere tarihsel olarak insanların temel yaşam kavgası daha iyi şartlar altında yaşamak; hakça ve eşit bir düzen için mücadele etmek olmuştur. Kavga bu noktada da hâkim düzenden mağdur olan kesimler ile bu düzenin efendileri, beyleri arasında verilmiştir. İşte gerek İslam öncesi gerekse de İslamiyetle birlikte toplumda vuku bulan sorunlar ve bu sorunlar içerisinde karşı karşıya gelen kesimler zengin kabileler ve onların üyeleri ile yoksul kabileler, köleler vb. diğer gruplar olmuştur.

Bu kavgada kazanan aynı zamanda politik ve siyasal hükmetme hakkını da kazandığı için hakim düzen paradigması da 'galipler' tarafından belirlenmiştir. Çünkü düzen, kendini sadece toprağı ve sermayesi ile değil, düşüncesi, kültürü, inancı ile de yeniden üretmektedir. O halde soru şu? İslam'ın siyasallaşması sürecinin mimarları, dönemin mağdur yoksulları mı yoksa zengin ve güçlüleri mi olmuştur? Cevabı hemen vererek bunun nasıl sağlandığını örnekleri ile açıklayalım. Evet, İslam siyasal varlığını, sözünü, duruşunu, servet ve mülk sahibi kişilerin egemenliğinde belirlemiş, devlet olma haline bu biçimde evrilmiştir.

Örneklerle konumuzu açmaya ve anlamaya devam edelim. İslam peygamberi kendi döneminde zengin olmanın alt sınırını 40-50 dirhem olarak belirlemiştir (Ebu Ubeyd, 490:1981). Tabi bu gelire kişinin evi, bineğı, giyecekleri ve hizmetçisi dâhil değildir. Bahsettiğimiz sahiplikler (evi, bineğı,

giyecekleri ve hizmetçisi) ile 40-50 dirhemlik gelir, 'zenginlik' ölçütü olarak Peygamberce belirlenmiştir. Ötesi yine bu doğrultuda kişiyi zengin kılacağı düşüncesiyle en fazla 50 dirhem yardım yapılması da şart koşulmuştur. Gelişen süreç içerisinde de kimi İslam âlimleri bu değeri yükselterek zekât ve fıtrat değeri ile zenginlik ölçütü olarak belirlenen değeri 200 dirhem olarak belirlemişlerdir. Emeviler döneminde ise zenginlik ölçütü 50 ile 90 dirhem arasında değişen bir rakam ile ortaya konulmuştur. (Ebu Ubeyd, 201:1981) Dolayısıyla azami 200 asgari 40 dirheme sahip olan kişi dönem ölçütlerince zengin sayılmakta ve dönemin ekonomik kriterleri uyarınca o kişiye yardım yapılmamaktadır. Ama gelin görün ki daha Emeviler Dönemine gelmeden toplum içinde öyle zenginler çıkmıştır ki, servetleri adeta devlet içinde devlet algısını yaratacak niteliktedir. Üstelik bu kişiler muteber, sözü sayılan ve İslam halifeligi için ismi önerilen, İslamın önde gelen kimseleridir. Hal böyle olunca İslam'ın ekonomik anlayışının teorisi ve pratiği servet sahibi kimseler eliyle biçimlenmiş, doktrin ve değer olarakta İslam inancı kendisini sınıflara ayrılan bir düzeni kabul etmekte bulmuştur.

İslam'ın daha üçüncü halifesi 150.000 dinar ve 1.000.000 dirhem ile ölürse İslam nasıl servet ve zenginliği kabul etmeyecek, toplumcu ekonomiyi savunacak? Ötesi Halife Osman'ın serveti bununla da sınırlı değildir. Va'di'l-Kura, Huneyn ve diğer yerlerde çiftliklerinin fiyatı 100.000 dinarı (1.000.000 dirhem) bulan bir zenginliğe de sahiptir Osman. Ayrıca 1000 tane köle sayısız at ve devede Osman'ın mülkiyetindedir (Zeydan 85:1971). Ve bu durum sadece Halife Osman ile sınırlı değildir. Halife Osman'ın mensup olduğu Ümeyyeoğullarının büyük bölümü servet sahibidir. Geçelim başka somut örneklerle. Halife Ömer'in halifelik makamına layık gördüğü ve adayları arasında saydığı Zübeyr b. Avvam'da yine serveti

ile nam salan bir isimdir. Zübeyr'in Medine'de 11, Basra'da 2, Kufe, Mısır, Fustat ve İskenderiye'de birer evi bulunmaktadır. 1000 atı ve 10.000 kölesi ile adeta kralları andıran Zübeyr'in servetini saymakla bitiremeyeceğimiz için kısaca servetinin toplam değerinin 75.600.000 (Şeriati, 212:2010) dirhem olduğunu belirtmekle yetinelim. Düşünebiliyor musunuz? Zenginlik ölçütü 500 dirhem bile değilken Zübeyr'in milyonlarca dirhem bir serveti söz konusudur ve bu isim Halife Ömer tarafından, halifelığe aday olarak gösterilmiştir?

Ömer'in halifelığe kendisinden sonra aday gösterdiği diğer bir isim olan Abdurrahman b. Avf'da dönemin servet sahibi kimselerindendir. Abdurrahman'ın kısaca serveti şöyledir: 100 at, 30.000 koyun, 1000 deve, 100.000 dinar (1.912.000 dolar), baltalarla kırılan altınlar (Şeriati, 39:2010). Ayrıca evler, malikâneler. Sadece azad ettiği köle sayısı 30.000'dir Abdurrahman'ın. O kadar zengindir ki Abdurrahman sırf Bedir savaşına katılan 100 kişiden her birine karşılıksız 400 dirhem vermiştir. Yine iktidar savaşının bir diğer önemli ismi olan ve aynı zamanda Ömer'in halife adaylarından Talha b. Ubeydullah'ın serveti öldüğünde 30 milyon dirhem idi. Sadece Irak'taki arazisinden her gün 1000 dinar Sürrat'teki arazisinden ise daha fazla gelir elde ediyordu Talha. Ömer'in diğer bir halife adayı Sa'd'da döneminin en zengin isimleri arasındadır sadece miras olarak bıraktığı nakit paranın 250 bin dirhem olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda evler, köy ve çiftlikler ile köşk ve konaklar da yine Sa'd'ın serveti arasındadır.

Halife Ömer'in Müslümanlar için yol ve önderlik önerdiği ötesi halife adayı olarak tayin ettiği isimler bunlardı. Yukarıda saydığımız bu kişiler ayrıca dünyalıkları ile kalmıyor 'cennetle müjdelenen' on sahabe arasında bu isimlerinde yer aldığı inancı dile getiriliyordu. Bir tarafta köleler, yoksul çiftçiler, bedeviler, zayıf kabileler ve öte tarafta bütün bu kitlenin

başına getirilmesi düşünülen günümüz ifadesi ile milyoner zenginler... Hal böyle olunca servet ve mülk sahipleri, daha ilk dört halife döneminde siyasal iktidarı ele geçirmiş ve İslamın ekonomik anlayışı da zorunlu bir biçimde egemenler lehine uyarlanmıştır. Daha önce ifade ettiğimiz üzere adil bir toplum düzeni için yoksullar ve mülk sahipleri her zaman karşı karşıya gelmişlerdir ve düzeni ele geçirenin söylemi hep düzenin rejimi olarak şekillenmiştir. Örneğin Halife Ali, diğer servet sahibi isimlere nazaran daha az bir zenginliğe sahiptir, söylem ve eylemleri ile düzenin oligarşi kanadından uzak durmaktadır ve bunun içindir ki dönem yoksulları Hz. Ali'nin etrafında toplanmışlardır. Sadece onlarda değil, yoksulların sesi ve eylemcileri olarak bilinen Ebuzer, Ammar, Selman'da Ali'nin yanındadır. Bir ihtilalle de Ali, Halife Osman yerine iktidara getirilir ama oligarşinin önemli kanadı Talha ve Zübeyr Peygamberin eşi ile Halifeye savaş açmakta gecikmez. Açılan savaşta onbinlerce insan ölür. Ali, savaşı kazanır fakat bu kez de oligarşinin Şam kanadı Muaviye önderliğinde ayaklanır ve Sıffin savaşı yaşanır. Halife Ali'nin savaşta 'hakem' önerisini kabul ettiği gerekçesiyle Hariciler bu savaştan yaklaşık 3 yıl sonra Hz. Ali'yi öldürür. Muaviye'ye yapılan saldırı ise başarısızlıkla sonuçlanır.

Gelinen noktada ise Halife Ali öldürülmüş, Halife Osman ile iktidarı ele geçiren aristokrat sınıf, servet ve mülk sahipleri adına iktidara el koymuştur. Böylelikle dönemin ekonomik paradigması da tüccar ve kabile egemenleri lehine düzenlenmiştir. Gelelim bu dönemin değer yargılarının belirlenim sürecine. Dört halife döneminde servet sahipleri gücü ele geçirdiği için, devlet ve siyaset yönetimini güç sahiplerinin lehine, muteber ve ahlaki değerlerin önemini de 'soyut' 'mistik' dinsel algının yörüngesine çevirmiştir. Burada soyut ve mistik alandan kastımız, kişinin ahlaki yanının,

tutum ve davranışları ile hak ve hukuka riayet, yolsuzluktan ve sömürüden uzak durma, rüşvet ve suistimale bulaşma gibi somut kriterler üzerine değil de, daha çok 'ibadet' ve 'kulluk' algısı üzerine belirlenmesidir. Böylelikle aristokrat sınıfın egemenliğindeki siyasal iktidara karşı, halk 'biat' ve 'kulluk' mantığı ile susturulmaya ve bu yönlü bir din tabanı yaratılmaya çalışılmıştır. Politik alanda döneme damgasını vuran bir diğer önemli durum ise Halife Ali'nin, Halife Ebu-bekir'den itibaren yürüttüğü 'halkçı' iktidar mücadelesinde başarıya ulaşamaması, Mekke ve Medine oligarşisi karşısında yeterli güce ulaşamaması olmuştur. Halife Ali evet iktidarın merkezinde yer alan bir isim olarak ve baştan beri İslam mücadelesinin içinde yer aldığı için hakkının yenildiğini düşünerek kendi namına halifelik iddiasında bulunmuştur. Ama Ali aynı zamanda kendisini yoksul, bedevi kitlelerin bir temsilcisi konumunda görerekte bu savaşı vermiştir. Dolaşısıyla kavga merkezde bu safhada yaşanmış ve egemenler Ali'yi her durumda bertaraf etme yoluna gitmişlerdir fakat bu durum gerek o dönemde gerekse onu izleyen Emevi dönemi ve sonrasında bir 'sınıf' savaşı biçiminde değerlendirilmemiştir. Tabi ki Ali yoksul ve sıkıntılar içerisinde bir hayat sürdürmüyordu ama esasta onu belirleyici kılan dayandığı toplum kesimleri idi ve bu kesimler ezilen halk kitleleri idi. Hülasa tarihsel bir vakıa olan bu durum, bağlamından tamamen kopuk bir biçimde okunduğu ve değerlendirildiği için bir yanıla Emeviler yaratılmış öbür yanıla da 'Abdestli Kapitalistler' dönemi daha o zamandan başlamıştır.

Ekonomik-Politik Düzlemde Emeviler

Emevi Devleti, ekonomik-politik uygulamaları ve Müslümanlara bıraktığı düşünsel miras ile sadece dönemini değil,

kendinden sonraki egemen iktidarların İslam anlayışını da belirlemiştir. Bu bağlamda Emeviler dönemi siyasal tahlili oldukça önemli olup, o tahlilin bugüne ilişkin çözümlemelerini yapmakta, bugün Müslüman camiasında yaşananları anlamak bakımından oldukça önemlidir. Bu bağlamda Emevileri, ekonomik-politik düzlemde eleştirel bir okuma ile değerlendirip, bu değerlendirmelerinin sonuçlarını tartışmanın oldukça anlamlı olduğunu düşünmekteyiz. Söz konusu değerlendirmeleri yapabilmek için Emevileri öncelikle siyasal yönetimi biçimi ile sonrada ekonomik yaklaşımları ile ele alacağız.

Emevi Devleti Siyasal İktidar Anlayışı

Emevi iktidar yapısı, kitabımızın başından itibaren anlattığımız üzere, saltanat rejimi üzerine kurulu, dönem egemenlerini merkeze alan ve onların çıkarlarını koruyan bir siyasal yönetim biçimi olarak var olmuştur. Öyleki bu siyasal yapı bırakın bugünü kendi dönemi açısından bile gerici bir özellik arz etmektedir. Öyle ki Emevilerden önce yaşam olanağı bulan dört halife dönemi bile Emevilere göre demokratik bir yapıda kurulmuştur. Hiç şüphesiz o dönemde de katılımcı bir yapı, demokratik bir seçim ya da iktidarın adil bir süreçte kurulumu söz konusu değildir. Fakat o dönemde bile halifeler kendi çocuklarını, veliaht tayin etme, bunun için topluma baskı kurma ve saltanat rejimi yaratma gibi eylemlerde bulunmamışlardır. Hele İslam öncesi başta Mekke olmak üzere diğer ilgili coğrafyalarda kurulu iktidar yapısı Emevilere göre oldukça 'demokratik' ve 'katılımcı' bir yapıdadır. Öyle ki kitabımızın başında İslam öncesi dönemi anlatmamız tamda bu nedenle yani okuyucunun, Emeviler ile o dönemi karşılaştırması açısından aktarılmıştır. O bölümde de değindiğimiz üzere kaçınılmaz bir gerçeklik olarak kurulu kabile yapısında,

iktidar kabilelerin ortaklaşa belirlediği aday arasından belirleniyor ve bir sonraki aday da yine kabilenin en yaşlı ve bilgin kimsesi olarak seçiliyordu. Dolayısıyla da iktidarın oluşum süreci Emevilere göre dönemin şartları açısından demokratiktir. Öte yandan bu seçimle birlikte ne tek başına bir hanedan yönetimi ortaya çıkabiliyor ne de iktidarı ele geçirmek için kanlı çatışmalar yaşanıyordu. Bu bağlamda Emeviler, tarihin gerisine düşmüş, ötesi saltanat ve monarşiyi yönetim biçimi olarak kabul etmişlerdir.

Emevi yönetim yapısı bu bağlamda hem dönem açısından hem de bugün açısından tahribatı yüksek düşünsel ve siyasal zararlara yol açmıştır. Üstelik bu yapıya bir de inanç sömürüsü ve istismarı eklenmiş ve Emevi halifeleri başından beri kendilerini 'Allahın Halifesi' olarak sunma yoluna gitmişlerdir. İktidar mensupları bu noktada kendini seçilmişler mertebesine yükseltmiş ötesi bu görevi bizatihi Allahın kendilerine bahsettiği fikri ile kitleleri baskı altına almaya çalışmışlardır. Gerçekten de eğer halife kendini Allah'ın halifesi olarak lanse ediyor ve hilafetini bu zemin üzerine oturtuyorsa, o iktidara ve halifeye karşı çıkanlarda Allah'ın emrine karşı çıkıyormuş gibi bir mantık ortaya çıkacaktır ki, Emevilerin tam da yapmak istedikleri bu olmuştur. Böylelikle hem Emevi taraftarları ile muhalif kesimler arasında kanlı savaşlar yaşanmış hem de iktidar Allah'ı kendine kalkan olarak kullanmıştır! Üstelik daha önce göreve gelen halifeler bu unvanı kullanmadığı halde kendilerini Peygamberin halifesi olarak ifade ettikleri halde Emeviler bu yola başvurabilmişlerdir.

Yüzyıla yakın bir süre bu mantalite ile varlığını sürdürmeye çalışan Emevi iktidar aklı, diğer taraftan da toplumun başına gelen/ getirilen bütün felaketleri 'kader' mantığı ile açıklama yoluna gitmişlerdir. Emeviler döneminde on binlerce insan katledildi, savaşlarda öldürüldü sebebi; 'kader', Emeviler

döneminde halk sefalet ve yoklukla baş başa bırakıldı; sebebi 'kader', halifeler halkın rızası olmadan seçildi; 'kader' bu listeyi daha da uzatabiliriz. İşte halk bir taraftan da bu 'kader' algısı içinde düşünsel ve dinsel yönden zehirlenmeye çalışıldı. Halkın başına getirilen bütün musibetlerin kaynağı kurulu düzenin icraatları yerine kadere havale edildi.

Muaviye'den başlayarak Emevi siyasal iktidarı aynı zamanda akıl almaz kitle katliamlarına başvurarak, büyük provokasyonlara imza atarak, katliamcı yanını da göstermiştir. Bu yanıyla Emevi Siyasal iktidar anlayışı aynı zamanda katliamcı bir özelliği de sahiptir. Bu katliamlar ise Meşru halife olan Halife Ali'ye karşı, Muaviye'nin valiliği döneminde gerçekleştirdiği saldırılar ile başlamıştır. Ve Muaviye, Halifeye karşı açmış olduğu Sıffin savaşında 70.000 insanın ölmesine sebep olmuştur. Savaş sonrasında saldırılarını sürdürmüş ve binlerce insanı katletmiştir. Muaviye'den sonrada devletin katliamcı geleneği sürmüş ve dini açıdan bile hassasiyeti ve maneviyatı yüksek olan insanlar katledilebilmiştir. Bunların başında da hiç şüphesiz Hz. Hüseyin ve yakınları gelmektedir. Öyleki bir aileye karşı binlerce kişilik ordu ile saldırılması ve Peygamberin aile halkının katledilmesi de yine Emeviler döneminde vuku bulmuştur. Devam eden süreçte de katliamcı zihniyet başta iktidara muhalif olanlar olmak üzere, Müslüman olmayan halka karşı tam bir kıyım politikasına girmiştir. Yollar boyunca kurulan darağaçları, köleleştirilen esirler, cariyeler, başları gövdelerinden koparılan onbinlerce insan, Emevi zorbalığının vahşetini ortaya koymaktadır.

Siyasal bir rejim olarak teokratik-monarşi rejimini seçen Emeviler bu yönetimi meşru kılmak ve sürdürebilmek içinde Camileri adeta karargah merkezleri gibi kullanma yoluna gitmişlerdir. Emevilerin propaganda merkezleri gibi kullanılan camilerde cemaati toplayabilmek ve zorla propaganda yap-

bilmek için dinde olmayan uygulamalar var gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Örneğin Emeviler, cemaatle namazı adeta olmazsa olmaz bir din emri gibi sunmaya çalışmış, kitleleri camilere yönlendirmek için, evi camiye yakın olan kimselerin namazlarını evde kılmalarının dinen caiz olmadığı görüşünü ortaya atmışlardır. Bütün bu propagandalardan amaçlanan maksat ise kitleyi camide toplayarak 'hutbelerle' zehirlemektir. Öyleki daha önce de defaatle vurguladığımız üzere Emevilerle birlikte hutbe, Cuma namazının bir farzı gibi gösterilmiş ve adeta hutbeler bir Emevi propagandası olarak kullanılmıştır. O kadar ki bu dönemde, sırf halk bu propagandaları dinlemek zorunda kalsın diye, Cuma Namazının arkasından okunması gereken hutbeler namazdan önceye alınmış ve Cuma namazı çeşitli bahanelerle 16 rekâta çıkarılmıştır. Bu o kadar zehirli bir propagandadır ki bir taraftan cami yanlısı gözükp, halkı camiye teşvik ederken diğer taraftan çocukluğundan beri Peygamberin yakınında bulunan isimlerden biri olan Hz.Ali'ye bu camilerde küfrettirilebilmiştir. İşte bu Emevi Siyasal Dinciliğinin gerçek yüzünü gösteren ibretlik bir tarihi vaki'dir! Böylelikle saltanat rejimi, görülmedik uygulamalarla propaganda merkezlerine dönüştürdüğü camileri, bir hücre evi gibi kullanmış, bu noktada da halka 'dindar' gözükererek, 'dincileşme' eğilimi üzerinden mülk ve saltanatı onaylayan bir Müslüman kitle yaratabilmiştir.

Emevi iktidar zihniyeti camileri hücre evleri olarak kullanırken aynı zamanda halkı 'dincileştirmek' gibi bir siyaset metodunu daha devreye sokmuşlardır. Buradaki 'dincileştirme' operasyonu ise halkın daha çok ahlak, erdem, hak, eşitlik, onurlu bir yaşam için kavga gibi değerlerden uzaklaştırılıp, halkı 'hadislerle' uyutma ve cennet vaad etme operasyonudur. Tabi ki burada hadis diye sunulan tümceler uydurma idi. Tıpkı Muaviye'nin kendisi için uydurmuş olduğu hadisler

gibi.²¹ Emevi hükümdarları ve onların yandaşı tefeci, tüccar bezirgânlar kendileri bu cenneti yaşadıkları için yoksul halka da öbür dünyadaki cenneti yaşamak düşünüyor; halkta cennete daha çabuk hangi yoldan ulaşabilir mantığından, uydurulan hadislerle adeta şizofrenik dinci militanlara dönüşüyordu. Bakın o hadislerde halk nasıl zehirleniyordu: Ebu Hureyre'den rivayet: "Bir kimse, bir günde yüz kez 'Sübhanallahi ve bi hamdih' Allah'ı Tenzih eder ve O'na hamd ederim derse, günahları denizköpükleri kadar çok olsa da, hepsi silinir" (Buhari;6042).

Güya Hz. Ali'den rivayet: "Bir kimse her gün üç kez Adem babamıza Allah'ın salatları (selamları) olsun derse, günahları deniz köpüklerinden fazla bile olsa, hepsi bağışlanır ve cennette babamız Ademin arkadaşı olur" (Ramüz/Deylemi). Bir rivayette sözüm ona Abdullah b. Ömer'den "Bir kimse, güneş doğmadan önce yüz kez ve güneş batmadan önce de yüz kez 'Sübhana'llahi' ve bi hamdih' derse, yüz deve sadaka vermekten daha fazla sevap kazanmış olur" (Ramüz/Deylemi). Şu uydurma hadis ise artık yok dedirtecek cinsten "Bir kimse, her namazdan sonra Ayetel Kürsi okursa, Cennete gitmesine engel olarak ancak ölümü kalır (ölür ölmez Cennettedir) (Ramuz/Nesei, İbni Hibban, Dare Kutni).

Ayrıca elli kez ihlas suresi okunduğunda elli senelik günahlar, iki yüz kez okunduğunda ise iki yüz yıllık günahların silineceği; beş vakit namaz kılınca, Kadir gecesinde dua edinince ve Ramazan orucu tutulunca da bütün günahların silineceği hadisleri yine bir operasyonun parçaları olarak karşımıza çıkıyor!! (Akın, 298-299:2012)

Hadisler böyle olunca da halk durup durmadan sözüm ona kendisine ezberletilen hadisleri okumaya, onunla yatıp

²¹ Muaviye ile ilgili uydurma hadisler hakkında 'Kapital İslamın Temeli: Muaviye' adlı kitabımızın 'Hadis Anlatımında Muaviye' bölümüne bakılabilir.

onunla kalkmaya başlıyor. Çünkü bu okumalar sonrasında ona verilecek ebedi bir cennet vardır! Böyle olunca da halkın gündemi birden bire yaşamış olduğu düzenden ve düzenin sömürsünden öbür düzene çevriliyor. Zaten kader mantığı ile başına gelen her şeyin Allah'tan geldiği safsatası ile sindirilmeye çalışılan halk, ayakta kalmak adına yapacak başka bir çaba olmadığından hadislerle, daha çok tapmaya, daha çok kulluğa, daha çok zikre çekiliyor!

Bu siyasal stratejinin bir başka açılımı da, yapılan bütün haksızlıkların, kanunsuzlukların, sömürü ve hak çalmaların iki hadis okumakla, iki sure ezberlemekle, Kadir gecesinde dua etmekle geçeceği mantığıdır ki; bu dinci safsata ile hem Emevi zalim hükümdarları despot yönetimlerini aklıyorlar hem de çalan, hak yiyen, sömüren dinci bezirgânlara rahatlık vermiş oluyorlar. Öyle ya Emevi hükümdarı ne zulüm yaparsa yapsın dua okuyup, namaz kılınca halk karşısında ve Allah nezdinde temizleniyor. Asalak sömürücü sınıflarda öyle tabi!

Yukarı da hadisler üzerinden yaratılmaya çalışılan 'Müslüman birey' mantığına uygun diğer bir yaklaşımda Kur'an okunmasına yönelik hadislerde ortaya çıkmaktadır. Buna göre İhlas Suresini okuyan kimse, Kur'an'ın üçte birini, Zilzal suresini okuyan yarısını, Kafirun suresini okuyan dörtte birini okumuş sayılacaktır. Sure okuyanların 'mükâfatı' ile ilgili hadislerle göre bununla da sınırlı kalmayacak; örneğin Yasin suresini okuyan, Kuran'ı on kez okumuş gibi sevap kazancaktır. (Akın, 297:2012)

Emevi siyaseti gelinen süreçte toplumu hurafelere boğarak gericileştirmiş, dincileştirmiş, onu izleyen Emevi yanlısı ulema ve din adamları da akla mantığa aykırı bir sürü gerekçe ile türlü cemaatler kurma yoluna giderek, bu hali adeta mesleğe dönüştürmüşlerdir. Her biri kendi oligarşik ticari örgütünü kuran cemaatler, bu örgütleri ile toplumu bir taraftan bölerek,

öbür taraftan da siyasal bilincini körelterek sinik, korkak, akli fikri tapınmada, kullukta olan müritler yetiştirmişlerdir.

Özetle Hanedanlık kendi siyasal suretinde bir toplum oluşturmaya başarmış, sömürüyü, serveti, mülk edinmeyi ve zenginliği olağan gören, bütün bu halleri kader ve dua-hadis yaklaşımları ile meşrulaştıran bir 'Müslüman' tip yaratabilmiştir.

Emevi Hanedanlığı Ekonomi-Politik Zihniyetinin Analizi

Emevi Devlet idarecilerinin ekonomiye bakış açısını daha önce "Yolsuzluk ve Sömürü Siyasetine Dayalı Emevi Mali Yapısı" başlığı altında ve kitabımızın konu ile ilgili diğer bölümlerinde de incelemeye çalıştık. Bu bağlamda Emevilerin ekonomik-politik görüşlerine dair şunu söyleyebiliriz ki; Emeviler nasıl saltanatı kutsamış ve korumuşlarsa onlar aynı zamanda servet ve mülk sahipliğini, zenginlik ve eşitsiz bir düzeni de aynı ölçüde kabul edip, iktisadi sistemi bu zihniyetle yürütmüşlerdir. Öyle ki devletin hazinesini sınırsız bir biçimde kullanan halifeler, lüks ve şatafat içerisinde milyonlarca dirhem maaş alan valiler ve onların bürokratları bu yağma düzeninin en açık göstergeleri olmuştur.

Bu yağma ve talan düzeninin kökenine indiğimizde ise 'ganimet' olgusu ile karşılaşırız. İslamiyetin meşru bir 'hak' olarak gördüğü bu gelir kalemi Emeviler döneminde adeta soygun ve bir gasp aracı olarak kullanılmıştır. Bu zihniyet ile insanlar ya Müslüman olmak zorunda bırakılmış ya da milyonlarca dirhem ödemeye mahkûm hale getirilmiştir. Ötesi bir süre sonra gayri-Müslimlerden alınan haraç vergisi yeni Müslüman olanlardan bile alınmıştır. Yani mesele artık din ve tebliğ boyutunu aşmıştır. Emeviler artık kelimenin tam anlamıyla mafya örgütü gibi davranarak kendi kurallarını dahi

çiğneyip insanları haraca bağlama yoluna gitmişlerdir. Bu sözler belki okuyucu tarafından ağır eleştiriler olarak okunabilir ama bunu söyleyen sadece biz değiliz. Örneğin hak ve adalet duygusunun gelişmişliği ile bilinen Ömer b. Abdülaziz de bu duruma isyan etmiş ve Horasan Valisi Cerah'ın yeni Müslümanlar için 'onlar samimi değil, haraçtan kurtulmak için Müslüman oluyorlar, samimiyetsizlikleri sünnet olma hallerinden bile belli' mektubuna karşı şöyle cevap vermiştir: "Müslüman olanlardan cizye toplamayı bırak, Zira Cenabı Hak, Hz. Muhammed'i Hidayet için göndermiştir, vergi ve sünnet memuru olarak değil!" (Aydın, 101:1994) Ömer b. Abdülaziz'i bir Emevi halifesi olarak bu derecede isyan ettiren kuşkusuz Emevilerin sahip olduğu çapulcu ve talancı ekonomik zihniyet yaklaşımı idi. Halife, Emevilere sadece sözlü olarak tepki göstermemiş ve kendinden önceki halife ve valilerin insanların mallarını zorla kendi zimmetlerine geçirdiklerini ifade ederek, bu malların hak sahiplerine verileceğini açıklamıştır (Sırma, 139:2010).

Kendini bir dinin halifesi, İslam Devletinin yöneticisi olarak gören kimselerin ekonomik-politik yaşama dair eleştirileri bile, bize çok söz söyletmeyecek niteliktedir. Bu noktada 8. Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz'in, yukarıda aktardığımız sözleri oldukça önemli ve çarpıcıdır. Öyle ki bu sözlerde de gördüğümüz üzere günümüz sermaye diktatörleri gibi hareket etmekte bir beis görmeyen Emeviler kendi saltanatları ve düzenin devamlılığı için iktidar destekçilerini maaşa bağlamış, ganimetten fazla pay vermiş ve bu kimselere haksız mali aktarımlarda bulunmuşlardır. Bunun dışında kalan halk ise yokluk ve yoksulluk ile baş başa bırakılmıştır. Burada hemen şu itiraz gelebilir: Emeviler döneminde yoksullar için merkezler kuruldu, yoksullara yardım edildi vb. Analizimizin mihenk noktası da zaten oligarşik bir mali ve devlet politikası ile halkın yoksulluğa

mahkûm edilmesidir. Onun için halkı haksız biçimde sefalete sürükleyip sonrada onlara lütfedip kurumlar açmanın 'hayır' yoktur ve böyle bir 'hayır'da kabul edilemez!!

Emevi Devletinin ekonomik-politik tercihleri kitabımızın başından beri vurguladığımız üzere dönem tüccarlarını, tefeci bezirgânları koruma, hanedan içerisinde saltanat sürme kısacası oligarşi²² üzerine gelişmiştir. Köle pazarları ile cariyeler ve esirler üzerinden para kazanan, insanların metalaştırılmasına olanak sağlayan bu düzenden zaten eşitliği ve adaleti hedefleyen politikalar beklemekte saflık olur. Her biri bir kral kadar zengin olan Emevi valileri nasıl olacakta halkın çıkarlarını koruyacaktır!! Örneğin bu valilerden Mühelleb, Haccac tarafından Ehvaz'a vali atandığında 1 milyon dirhemi vardır. Oğlu Yezid'in ise Horasan'da 6 milyon dirhemi vardır. Yine Halid b. Abdullah el-Kasri valiliği döneminde 20 milyon dirhem servet biriktirmiştir (Altınay, 212:2006).

Yukarıda aktardığımız isimlerin dışında genel olarak Valiler ve diğer devlet görevlileri de dönemin en zengin isimleri arasında yer alabilmiştir. Hatta o kadar ki bu kesimler sırf kendilerini destekledikleri için yandaşlarına 1 milyon dirhem verebilmişlerdir. Ötesi Hanedan mensuplarının evlilik törenlerinde harcanan para bile başlı başına bir servet büyüklüğündedir. Örneğin Abdullah b. Cafer, kızı Ümmü Gülsüm'ü Haccac ile evlendirdiği zaman Haccac'dan açıktan 2 milyon gizli bir biçimde de 500.000 dirhem almıştır. Zenginliğin 300-500 bilemediniz 1000

²² **Oligarşi**, sadece belirli bir grubun bir ülkeyi yönetmesiyle ortaya çıkan yönetim biçimidir. Genelde yönetimdeki grup, askeri, siyasi veya maddi olarak ülkenin önde gelen gruplarından birisidir. Bazı siyaset bilimcileri, yönetim şekli ne olursa olsun, her devletin yönetiminde mutlaka bir oligarşi olduğunu belirtirler. Oligarşi, küçük bir azınlığın yönetimde olduğu devlet biçimidir. Bu açıdan ele alındığında, oligarşi kavramı, devletin tüm kurumlarının küçük bir azınlığın kontrolünde olması demektir.

dirhem ile ölçülebileceği bir toplumda sırf düğün için harcanan para 2,5 milyon dirhem! Halkın çoğunluğunun yiyeceğinin ekmek, yağ ve sirke'den (Altınay, -213-215:2006) oluştuğu bir ortamda böylesi bir harcama ancak diktatörlüklerde mümkün olabilir kanaatimizce! Öte taraftan Emevi baronları zevk, sefa içerisinde yaşamını sürdürürken, tefeci-tüccar zenginler ile ittifak içerisinde düzenlerinin keyfini çıkartırken, halk yoksulluk içerisinde kıvrınmaktadır. Cahız dönem yoksullarını şöyle tanımlamıştır: "Fakirler, aşı, pancar yemeği, giysisi cepsiz ve kolsuz gömlek, ekmeği parça ve kırıntı; eti de, balıkçıların işe yaramaz diye attıkları küçük ya da kılçıklı balıklar' olan halk kesimleridir. Büyük yokluk ve safalet içerisinde bırakılan halk kesimleri de bu yokluğa dayanamayarak köylerini terk etme ve şehre taşınma yolunu seçmişler; halk kesimleri arasında doğan bu sınıfsal uçurum ise bir süre sonra çıkan kargaşalıklarla birlikte devletin yıkılmasına sebep olmuştur.

Toparlarsak Emevilerin ekonomik-politik tercihlerini bilimsel literatürde 'oligarşi' olarak tanımlamamız mümkündür. Bu devlette iktisadi yaklaşım ve düzenlemeler belirli bir kesimin çıkarları doğrultusunda oluşturulurken, devlet mekanizması da bu kesimlerle iç içe geçmiştir. Tefeciler, büyük toprak sahipleri ve tüccarlar bu anlamda oligarşik yönetimin işbirlikçi sınıflarını oluştururken; köylüler, zayıf kabilelere mensup kimseler ile köle ve cariyeler hâkim düzenin sömürürü çarkları altında ezilmeye mahkûm halkları olarak tarih sahnesinde yerlerini almışlardır.

Emevi Devleti-İslam Öncesi Kabile Toplumu Karşılaştırması

Kitabımızın birinci bölümünde ayrıntıları ile ele aldığımız 'İslam Öncesi Kabilelerin Egemenliğine Dayalı Dönem' ile

'Emevi Devleti' dönemi karşılaştırması, kabile döneminden sonra gelişen sürecin analizi noktasında oldukça önemlidir. Öyle ki insanlık; aydınlanma, eşitlik, dogmatizmden kurtulma, adalet vb. değerler eşliğinde büyüyen ve yükselen bir değerdir. Diğer bir ifade ile eğer bir toplum din sömürüsü altında insanları kullaştırıyor, ekonomik temelde bir kesimi güçlendirip diğer kesimi sefaletle mahkûm ediyor, geçmiş döneme ait ilkel değerlerle insanların hayatını biçimlendiriyor ve ırkçı ya da belli bir zümreyi koruyan söylemlerle diğer toplumsal grupları itibarsızlaştırmaya çalışıyorsa, o toplumda insani gelişim ve ilerleme söz konusu olamayacaktır.

Bu bağlamda Kabile egemenliğine dayalı toplumdan, güya Yaratıcı / Tanrı / Allah egemenliğinde dayalı topluma geçerken, insanların yaşam şartlarının, toplumsal gelişimin ve eşitliğin karşılaştırma yapılacak ölçüde ilerlemesi gerekirdi. Peki, öyle mi olmuştur? Emevi dönemi pratiğine baktığımızda bırakın bir ilerlemeyi pek çok noktada gerileme olduğunu, dahası toplumun büyük bir kaosa ve bölünmeye itildiğini görürüz. Örneğin ekonomik açıdan İslam öncesi dönemde de eşitsizlik söz konusudur; kabilelerin tüccar liderlerinin servetleri vardır, köle vb. insanlık tarihinin yüz karası pazarları vardır ama bütün bunlar Emeviler döneminde de vardır. Ayrıca bu dönemde Kabile Egemenliğine dayalı toplumda olmayan 'yeni bir ganimet' olgusu vardır. Ganimet, pek tabii ki Kabile döneminde de vardı, ama o zaman çapulculuk ve yağma biçiminde ele geçirilen mal ve para olarak karşımıza çıkıyordu. Oysa bu durum Emeviler döneminde ülkelerin yağmalanması, bütün topluma ait zenginliğin gasp edilmesi, canlarının bağışlanması karşılığında ülkelerin adeta haraca bağlanması, büyük köle pazarlarının kurulması olarak biçim ve boyut değiştirmiştir. Emevi halifeleri, kabile liderlerinin, zenginlik ve servetini çok çok gerilerde bırakacak bir

biçimde zevk ve sefa içerisinde yaşamışlar, milyon dirhemlik servetleri ile devlet içinde devlet konuma yükselmişlerdir. Sadece halifelerde değil, valiler, devlet ileri gelenleri ve hanedanın önemli tüccarları da ganimet ile görülmemiş bir servet ve zenginliğe kavuşmuşlardır. Üstelik bu durum insanların mallarının yağmalanması, yerleri ve yurtlarının talan edilmesi, insanların esirleştirilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Dahası bütün bunlar ‘yaratıcı’ adına yapılmış, Allah’ın kendilerine böyle bir görev verdiği ve Emevi halifelerinin de Allah’ın halifeleri olduğu öne sürülerek bu haydutluklar hayata geçirilmiştir. Diğer taraftan Emevi halifeleri Muaviye’den itibaren kendilerini Peygamberi de aşp doğrudan Allah’a bağladıkları için yapılan bütün zulüm ve baskılar da bu gerekçe üzerine meşrulaştırılmak istenmiştir. Ayrıca yapılan katliamlarında ‘cihat’ adına yapıldığı ifade edilerek, Allah bu kez de talancı politikaları aklamak üzere devreye sokulmuştur.

İşgal ve yayılma politikası üzerinden gücü ele geçirme siyaseti ise sadece dış siyasetle sınırlı kalmamış, kitabımızın ilgili bölümlerinde değindiğimiz üzere, halifeler arasında bile iktidarı ele geçirmek üzere savaşlar yaşanmıştır. Devlet valisinden, kabile ileri gelenine, halifesine kadar iktidarı ele geçirmek üzere, bütün güç merkezleri birbirine girmiştir. Daha Emevi Devleti kurulur kurulmaz bunlar yaşanırken, toplumsal kesimler tümüyle dışlanmış, katılımcı bir siyasal yapı yerine, saltanatçı, monarşik bir idare kurulmuştur. Buna karşın Kabile Egemenliğinde, siyasal lider nispi bir katılım ve seçimle işbaşına getirilmiştir. Üstelik bu bir sistem olarak görülmüş ve ‘devlet başkanı’ seçimi bu usule göre kansız ve savaşırsız bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Diğer taraftan Kabile de kavga sebepleri mera, otlak, ticari anlaşmazlıklar ve çıkarlar yüzünden ortaya çıkarken Emeviler döneminde kavga; iktidarı ele geçirme, ganimeti

çoğaltma, kabile egemenliğini büyütme biçiminde yaşanmıştır. Üstelik bu sebepler yüzünden yüz binlerce insan katledilmiş, kan ve gözyaşı başta devlet sınırları olmak üzere, bütün bir coğrafyayı sarmaya başlamıştır. Başta savaş ve ganimet mantığı olmak üzere, sosyolojik ve ekonomik yapının büyük bir değişime uğradığı bu dönemde toplum servet ve güç sahipleri ile yoksul ve köylü-bedeviler olmak üzere keskin bir biçimde ayrılmıştır.

İki toplum arasında karşılaştırılması gereken bir diğer önemli konu başlığı ise 'inanç' ve 'inanç ile ilgili değer yargılarıdır. Kabile döneminde, Mekke ve Medine başta olmak üzere Arap coğrafyasında inanç özgürlüğü temelinde çeşitli dini inançlara mensup kesimler bir arada yer alıyordu. Hristiyanlar, Yahudiler, Hanif İnancına mensup olanlar, sadece yaratıcıya inananlar, put sembolleri üzerinde inançlarını yaşayanlar vb. gruplar bir arada bulunuyor, ibadet ve inançlarının gereklerini yerine getiriyorlardı. Ez cümle katılımcı, çoğulcu bir inanç toplumu ve bu topluma üye inananlar vardır karşımızda. Buna karşılık özellikle Emeviler ile birlikte dinsel bir dayatma ve dikta rejimi ortaya çıkar. Bu rejim insanların başka bir dinden olmasına asla tahammül gösteremeyecektir ki; bunun istisnası ise yani insanların başka bir inanç ya da dini seçmelerinin tek gerekçeli hali, o kimselerin haraca bağlanmasıdır. Bu durumda da türlü vergilerle kuşatma altına alınan halklar, geçmiş uzun yıllara dayanan inançlarını ya bırakmak zorunda kalıyorlardı ya da bunun karşılığı olarak mali yaptırımlarla baş başa bırakılıyordu. Kitabımız içerisinde bunun tipik bir örneği olarak Türklerin Müslümanlaştırılması sürecinde, anılan halkın başlarına gelen halleri ibretle okuduğumuzu zannediyorum. Yeri yurdu talan edilen, binlercesi katledilen, asılan Türkler bütün bunlar yetmiyormuş gibi birde Emevi yöneticileri tarafından astronomik vergilerle cezalandırılır.

Gelişen süreçte farklı inançlara mensup insanlar için bu cezalardan ve yaptırımlardan kurtulmanın tek bir yolu vardır o da Müslüman olmak! Böyle de olmuştur ve Emeviler buna rağmen yine de yeni Müslüman olan kimselerden gayri Müslimlerden alınan vergiyi almaya devam etme yoluna gitmişlerdir. Hale bakın ki hem zorla Müslüman yapılmaya çalışan bir halk hem de sonra samimiyetine inanılmayan acar Müslümanlar! Ne bekliyordunuz diye sormak lazım Emevi zorbalarına; yağma, talan, katliamlar ve türlü eziyetler ile halklar adeta kıyım-dan geçirilsin bir de kendilerine bunu yapan egemenlerin dine koşa koşa mı gitsinler! Ne bekliyordunuz!

Hülasa Emeviler dönemi ve kabile toplumu karşılaştırmasında, Emeviler dönemi ile birlikte toplumun önemli bir gericileşme ve dincileşme sürecine sokulduğu; diğer taraftan ganimet için talan ve yağma siyasetinin kutsandığı, inanç hürriyetinin ortadan kaldırıldığı ve nihai olarak siyasal yönetimi biçimi olarak oligarşi diktatörlüğüne dayanan bir yapının kabul edildiğini görmekteyiz. Emevilerle birlikte ortaya çıkan bu gelişmelerin bize gösterdiği ise; İslam öncesi kabile döneminin nispi olarak Emevilerden çok daha ilerici ve demokratik olduğudur. Burada hemen dördüncü sınıf din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinden itibaren ezberletilen ‘cahiliye döneminde kız çocukları diri diri toprağa gömülüyordu ama’ itirazı gelebilir. Evet, kimi dönem bu uygulamalara tanık olunmuştur o dönemde. Kız çocuklarının toplumdaki yeri ya da bu çocukların gelecek kaygıları yüzünden bazen bu vahim durumlar yaşanmıştır. Ama ifade ettiğimiz gibi o dönemde görülen talihsiz bir vakıadır bu; yoksa toplumun genelinde ya da büyük çoğunluğunda böyle bir durum yoktur. Öyle olsa Peygamberin ilk eşi olan Hatice nasıl olurda döneminin en kudretli ve zengin kişilerinden biri olabilirdi! Diğer taraftan o dönemde başta köle pazarları olmak üzere birçok politik, ahlaki ve siyasal çar-

pıklıkta söz konusudur. Ama eğer bir karşılaştırma yapılırsa Kabile toplumu, Emevilerden daha demokratik ve çok daha insanidir. Örneğin kabile toplumunda hiçbir zaman onbinlerce insan bir çırpıda katledilmemiş, kilometrelerce uzanan ağaçlar boyunca darağaçları kurulup insanlar vahşice asılmamıştır!

Yaşayan Bir Rejim Olarak Emeviler

Bugün 1,5 milyara yakın İslam dünyasını ve bu dünyanın temel problemlerini Emeviler kaynaklı görmek ya da sorunların kaynağını indirgemeci bir tutumla, yapısal değerlendirmelerden uzak bir biçimde Emevilere indirgemek doğru bir analiz yöntemi değildir. İslam dünyası bugün inanç yönü başta olmak üzere ekonomik, siyasal ve sosyolojik parametreleri ile pek çok noktada yoz, faşizan ve işbirlikçi bir zihniyet ile hareket etmektedir ve bu duruma sebep olan başta yapısal, ontolojik ve siyasal olmak üzere pek çok neden mevcuttur. Kitabımızın çalışma sınırları gereğince biz bu sorunlara kaynaklık eden Emevi politikalarını kısaca ele almaya çalışacağız.

İlk olarak Müslümanların yoğun yaşadığı Ortadoğu coğrafyasında hüküm süren güce ve kudrete biat etme ve bu açıdan ulusal ve uluslar arası ölçekte zalimler ile işbirliğine gitme durumunu ele alalım. Şunu ifade edelim ki bu durum genel olarak bir Emevi siyaseti olarak, tarihsel arenada yerini almış bir hakikattir. Öyle ki güce yönelme ve gücü ele geçirme Muaviye'nin Şam valiliği ile bir Emevi siyaseti olarak başlamış, Şam zenginleri bu mantık uyarınca diğer egemenlerle ittifak kurarak Muaviye'yi iktidara getirmişlerdir. Bu durum onbinlerce insanın savaşlarda öldürülmesi sonrasında olmuştur. Yoksulların temsilcisi Ali yerine gücün ve oligarşinin temsilcisi Muaviye, türlü entrika, hile ve kıym-larla o koltuğa gelmiştir. Yani devlet, daha kurulurken bütün

ahlaki değerler ayaklar altına alınarak kurulmuş, Muaviye sonrası Yezid'in yine aynı yöntemlerle iktidara gelmesi ile de bu siyaset kurumsallaşıp, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı ve eş zamanlı olarak kurulan diğer İslam ülkeleri ile saltanat usulü devam etmiştir. Taht kavgaları, ganimet odaklı dini yaşam, güce biat etme, mazlumlara karşı egemenlerin yanında yer alma siyaseti tüm bu dönemlerde bir Emevi siyaseti olarak kendini kabullendirmiştir. Burada altının kalın çizgilerle çizilmesi gereken husus, İslam devletlerinde neden eşitliği, adil ve onurlu bir yaşamı seçen iktidar odaklarının olmadığı bunun yerine bu ülkelerde sınıflı toplumu kutsayan ve oligarşinin yanında yer alan hanedanların varlık bulabildiği sorusudur. İşte bu sorunun cevabını biz ancak hanedanlığı bir devlet biçimi olarak gören ve devletin temel dinamiklerini aristokrat sınıfın korunması üzerine inşa eden Emevi halifelerinde bulabiliriz. Bu halifeler (Ömer b.Abdülaziz hariç, II. Muaviye) takındıkları siyasi pozisyon gereği, mazlum ve ezilen halkı değil, aristokrasiyi ve hanedan sınıfını yanlarına almış ve buna uygun politikalar üretmişlerdir. Bugünde süregelen bir zihniyet ve düşünsel mirasla İslam ülkeleri denen Müslümanların yoğun yaşadığı ülkelerde olup biten budur. Egemenlerin ve muktedirlerin yanında yer alan iktidar odakları ve bu odaklarla sürekli işbirliği halinde olan dünyanın egemen güçleri, İslam devletlerinde Emevi siyasetini yaşatmaktadırlar. Burada şu nokta önemlidir: Nasıl oluyor da İslam ülkeleri denilen ülkelerde yaşayan Müslümanlar bu hali görmeyip itiraz etmiyorlar? Birincisi halklar isyan ediyor ve politik eylemlerde bulunuyorlar ama isyanlar kanlı biçimlerde bastırılıyor ve onlarca insan bu eylemlerde katlediliyor. İkincisi ise tıpkı Emevilerde olduğu gibi 'dincileşen' halk, karşısında 'dinci' imgeler ve simalar görmek istiyor. Ve tam da bu nedenden dolayı halk 'dinci' atmosferi kırıp, ahlaki,

inançsal, birey kimliği ile alternatif siyasal oluşumların içerisinde yer alamıyor.

Dincileşme burada siyasal olarak “iktidarın meşruluğu” ve sosyolojik olarak “hükümetlerin kabullendirilmesi” açısından, egemenlerin oluşturduğu toplumsal yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk, bu yapı içerisinde, yoğun bir propaganda ile kuşatılmakta, cemaatler ve onların uzantıları siyasal yapılar aracılığıyla da, düşünsel, inançsal bir ‘dinci’ tabana dönüştürülmektedir. Afganistan örneği bu açıdan tipik bir vakiydir. 1992’de siyasal İslam modeline geçen Afganistan’da birden bire kadınlar siyasal yapının dışına itilmiş ve oy kullanma hakları bile ellerinden alınmıştır. Televizyonda tamamen kapalı bir biçimde sunuculuk yapmalarına izin verilen kadınlar, bu rejim süresince haklarını birer birer kaybetmişlerdir. Rejimin kadınlarla ilgili çıkardığı fetva bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Fetva şöyle demektedir: “Her ne kadar erkek ve kadının eğitimi Allah’ın emri ise de kızların eğitilme biçimi erkeklerden farklıdır. Eğer kızlar okuma yazma öğrenmek isterlerse, bunu en yakın akrabalarından öğrenmeleri gerekir. Fakat zamanımızda bunu yapabilmek mümkün değildir. Bu nedenle, kızların okuma yazma öğrenmeleri dinen yasaklanmıştır.” (Ekşi, 64:1995) Bu fetva sonrasında ise kadınlar için eğitim veren, okul ve enstitüler kapatılmıştır. Kadınların başta eğitim hakları olmak üzere diğer hakları için mücadele eden kadınlar ise ölüm tehditleri almaya başlamışlar ve diğer baskılara maruz bırakılmışlardır. Dönemin Afgan kadınlarının sesi Fatıma Failini, Afganistan da gelineen noktayı şöyle özetlemektedir: “Çocukluğumda Afganistan’da kadınların seçme ve seçilme hakları vardı, kadınlar milletvekilleri olarak meclise girer, bakan veya senatör olabilirdi. Bu hakları onlara Anayasa verirdi. O zamanlar şimdiki liderler dâhil, hiç kimse buna karşı çıkmazdı. Kadınların üniversiteye gitmesine de kimse

karışmazdı; bu kadınların sahip olduğu yasal bir haktı. Örneğim Muhammed Nabi, ılımlı partilerden birinin lideri olarak mecliste kadın politikacılarla birlikte yıllarca çalıştı. Bunca yıl sonra, şimdi bu aynı Nabi, birden bire ‘kadınlar oy veremez, seçim İslami değildir’ diyor. Şimdi kendisine sormak istiyorum: O yıllarda mecliste kadınlarla birlikte beraber çalışırken kâfir idi de şimdi mi Müslüman oldu?” (Ekşi, 66: 1995).

Benzer uygulamalar Cezayir’de yapıldı. Cezayir de 1990’larla birlikte yerel seçimleri kazanan İslami Selamet Partisi önce alkole karşı savaş açtı ardından birer birer içki satışı yapan bayileri kapatma yoluna gittiler ve devamında sıra kadınlara geldi. Örneğin Tokyo’da yapılan Dünya Atletizm Şampiyonasına katılan Hasibe Boumerka 1500 metrede dünya kadınlar şampiyonasına katılıp ülkesine döndükten sonra linç operasyonları başladı. İslami Selamet Partisi’ne bağlı imamlar ve din adamları, bir Cuma bütün camilerde onu reddettiklerini belirten açıklama yaptılar. Nedeni ise kadının anılan şampiyona da şortu ve atleti ile koşmasıydı. Sonra kızların eğitim gördüğü yurtlara baskı yapılmaya başlandı. Ziyarete gelen herkese kimlik sorulup, erkek ziyaretçilerin akraba bile olsa kız okullarının çevresinde dolaşmaları yasaklandı. Kadınlara yönelik baskılar bununla da sınırlı kalmadı. Sadece İslami örtünme kıyafetlerine göre giyinmeyen 15 yaşındaki bir öğrenci ‘dinciler’ tarafından boğazı kesilerek öldürüldü. Kadın kuaförlerinin meslekleri ellerinden alınmaya çalışıldı, bu kuaförler birer birer kapandı. Plaja girmeleri bile yasaklanan kadınların giyecekleri kıyafetler dahi belirlenirken; dekolte yakalı elbise, jean pantolon veya kolsuz bluz giyen kızlar ihtar edilmeye başlandı. İki kez ihtar sonrası bu ihtirlara uymayan kızların kafaları kesildi. Toplumsal yaşam özetle ‘dinci’ militanlar tarafından biçimlendirilmeye ve onların uygulamaları ile şekillenmeye başladı.

Aynı biçimde diğer uygulamalar başta Suudi Arabistan, Mısır ve diğer 'İslam' ülkelerinde de görülür oldu. Örneğin Arabistan'da kadın kuaför ve dükkânları kapatıldı, kadınların dışarı çıkmalarına büyük kısıtlamalar getirildi. Ulusal televizyon kanallarında kadın programcılarının görülmediği Arabistan'da; içki içen kadın ya da erkek taşlanarak öldürülmekte, el, kol kesme gibi cezalar yaygınlaşmakta idi. Bunun dışında yine Birleşik Arap Emirlikleri Somali, Bangladeş, Sudan, Malezya ve Kuveyt gibi ülkelerde 'ilkel dinci' görüntüler aldı başını gitti. Bu yasakların çoğu da halen sürmekte...

Toplumu 'dinci' bir kuşatma altına alarak bilinç ve akıl süzgecinden yoksun bırakma politikalarına önemli bir örnekte Pakistan'da yaşanmıştır. Buna göre Mayıs 1991'de Pakistan'da Şeriat yasasının geçirilmesi ve eğitim alanının da bu yasalara göre belirlenmek istenmesinin sonuçları çok ağır olmuştur. Öyle ki yeni eğitim sistemi üzerine İslami Cemaat'ın Entelektüel Merkezi olarak bilinen 'Siyaset Araştırmaları Merkezi' (SİA) Fen Bilgisi dersleri için şu tavsiye kararlarını almıştır:

- Bir Fen Bilgisi kitabı, İslam'ın tek düsturu olduğuna kuvvetle inanan ve Kuran ve Sünnete iyice hâkim olan bir kişi tarafından yazılmalıdır.

- Etki fiziksel etkene bağlanmamalıdır. Böyle yapmak ateistliğe yol açar. SİA'nın tavsiyelerinde şu örnek yer alıyor: 'Enerji değişime neden olur' alt başlığı gizli bir zehir içerir; çünkü enerjinin, Allah'tan daha gerçek bir etken olduğu izlenimini verir. Aynı şekilde hidrojeni, oksijenle karıştırmanın, kendiliğinden suyu meydana getirdiğini öğretmek de gayri islamidir. Bunun İslami izah tarzı şöyle olmalıdır: Hidrojen atomları oksijen atomlarına yaklaştıkları zaman, Tanrı'nın iradesiyle su meydana gelir.

- Bir ders kitabının, söz gelimi kimya kitabının ilk bölümü mutlaka şu başlığı taşımalıdır: 'Kutsal Kuran ve Kimya'. Her

bölüm uygun bir kuran ayeti ve hadisle başlamalıdır. Hiçbir yasa ya da ilke, bilim adamlarının adlarını taşımamalıdır. Örneğin Newton Yasa'larından, Boyle Yasası'ndan söz etmek gayri islamidir. Yasaları bu şekilde adlandırmak, bu yasaların söz konusu bilim adamlarınca keşfedildiği yerine, yaratıldığı izlenimini verir (Hoodbhoy, 88:1997).

Pakistan'ın önemli fizikçilerinden Hoodbhoy yukarıda önerilen tavsiyelerin bilimsel karşılığını şöyle yorumlamakta: İlk olarak bilimin temel varsayımının (Yani her fiziksel etkinin mukabil bir fiziksel etkeni olduğu) özellikle reddedildiğini vurgulamalıyız, maddeyi harekete geçirenin, fiziksel güçler değil, ilahi bir müdahale olduğu savunulmaktadır. İkinci olarak; tavsiyelerin hiçbir yerinde, çocukların meraklarını canlandırmaya onlarda sorgulayıcı bir tutum geliştirmeye ya da çocuğun kafasına, otoritenin zaman zaman yanılabilceği fikrini yerleştirmeye yönelik bir çağrı yoktur. Gerçeği söylemek gerekirse, köktendinci doktrinde, gerçek bilimin hiçbir söz hakkı yoktur. Kapa!ı, statik ve kâderi önceden çizilmiş bir evrende bunun ne yararı var zaten. (Hoodbhoy, 89:1997) Pakistan'da bu durumun öğrenciler üzerindeki sonuçları ise ibret verici bir başarısızlık olarak ortaya çıkarmıştır. Öyle ki yine bir Pakistanlı olan Veli Muhammed Zek tarafından 'Pakistanlı Bilim Öğretmenlerinin Din ve Bilime Karşı Tutumları' adlı doktora tezinden şu saptamalara yer verilmiştir:

- ABD'deki lise öğrencileri, bilimsel girişimin özünü ve bilimin yöntem ve amaçlarını, Batı Pakistan'daki lise öğretmenlerinden çok iyi anlıyorlardı.

- Pakistan'ın bağımsızlık sonrası dönemde fen öğretmenlerinin dine daha fazla, bilime daha az eğilimli oldukları saptandı.

Konu ile ilgili diğer bir önemli çalışma da Ulusal Psikoloji Enstitüsü (UPE) tarafından Pakistanlı öğrencilerle diğer ülke öğrencilerinin karşılaştırılması üzerine yaptığı testtir. Bu teste göre;

- Tüm durumlarda, denizaşırı ülkelerde çocukların altıncı sınıflarında kaydedilen en düşük puan, Pakistanlı çocukların altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu sınıflarındaki en düşük puanı geçti.

- Sınıflar büyüdüğü, bilimsel yargının gelişimi çok yavaş bir yükselme göstermektedir.

- Pakistan'dan yurt dışına doktora ve master yapmak üzere gönderilen öğrencilerde de ciddi bir başarısızlık gözlenmiştir. Örneğin 1985-86 döneminde, ABD'ye gönderilen 187 öğrenciden sadece dokuzu doktora unvanı alabilmiştir.

- 29 Ocak 1986 tarihinde, İslamabad'daki Temel Bilimler Merkezi, Nobel ödüllü fizikçi Samuel Ting tarafından planlanmış bir test uyguladı. Pakistan'ın her yanından Master, Doktora ve Felsefe Doktoru unvanları da dâhil olmak üzere çeşitli vasıflara sahip, 120 öğrenci bu teste katıldı. Öğrencilerin diledikleri notu ve kitabı getirmelerine izin verildi. Beş saatlik bu test, fiziğin çeşitli yönlerine ilişkin 120 çok seçmeli sorudan ibaretti. Her sorunun üç seçeneği olduğuna göre, gelişigüzel yapılan bir tahminle, ortalama 67 puan tutturmak mümkündü. 160'ın üzerinde puan tutturan öğrenciler, MIT'ye girme hakkını kazanacaklardı.

Tek bir öğrenci bile testi geçemedi. Geçme notuna yaklaşan bile olmadı. Tutturulan en yüksek puan 113, ortalama puan 70 oldu. Sınavın yapılmasına izin verilen yetkililer, sonuçlarını hasırlaltı etmeye çalıştılsa da iş işten geçmişti. (Hoodbhoy, 68-73:1997).

Yukarıda anlatılan ilkel politika ve uygulamalar, ontolojik gerçekliğinden ziyade bir paradigmanın sonucudur. Bu paradigma ise halkı dinci kuşatma ile zehirleyerek, belirli zümrelerin ve servet sahiplerinin çıkarlarının korunması biçiminde gelişmiştir. İşte buna kaynaklık eden ilk devlet yapılanması Emevilerdir. Belki daha güncel bir örnekte bugün Irak ile baş-

layan, Libya ve Suriye ile devam eden ülkelerde göze çarpan rejim değişikliklerindeki vahşi görüntülerdir. Kendilerine muhalif diyen ‘dinci’ militanlar, işbirliği içerisinde girdikleri egemen güçlerin desteğiyle büyük katliamlara imza atmakta; halk, çocuk demeden canice görüntüler içerisinde insanları linç edip kafalarını kesebilmekte, onları diri diri mezara sokabilmektedir. “Diğer taraftan bu muhalifler anılan ülkelerin demokratik olmadığını ve yürüttükleri savaşın baskıya karşı özgürlük olduğunu öne sürerek bu savaşı sürdürüyorlar. Ama her ne hikmetse bu savaşta yanlarında siyasi partilerin bile bulunmadığı dünyanın en anti demokratik ülkeleri olan Katar ve Suudi Arabistan bulunuyor. Lojistik, finansal ve örgütsel olarak muhalifleri destekleyen bu körfez ülkeleri kendi ülkelerini aile şirketi gibi yönettiklerini görmeyerek sözüm ona dünyanın egemen güçleri ile yukarı da sözünü ettiğimiz ülkelere saldırıyorlar. Bakın Suudi Arabistan kurulduğu 1932 yılından bu yana kurucu Kral Abdülaziz ve oğulları tarafından yönetiliyor. Ve bu çark hali hazırda Suudi Arabistan da şöyle işliyor: Başkomutan olan Kral, kendisine yardımcı olmak ve tahta varis olmak üzere bir Veliaht Prens atar. Veliaht Prens Sultan bin Abdülaziz aynı zamanda, Savunma ve Havacılık Bakanı ve Genel Müfettiş’tir. İşte ortadoğuya sözüm ona “demokrasi” getirmek isteyen ve bu yolda ‘muhalifleri’ canla başla destekleyen ülkelerden birinin durumu bu. Katar’ın durumu da Suudi Arabistan’ın aynısıdır. Bu ülke de kurulduğu yıl olan 1972’den itibaren baba ve oğul aracılığıyla yönetilmektedir. Ülkede bugün hala meşruti monarşi ile yönetilirken Bakanlar Kurulu üyelerinin çoğunluğunu da Et-Thani ailesinin fertleri oluşturmaktadır. Yani diyeceğimiz hanedanların ülkeye hakim olduğu ve adeta bir aile devleti gibi yönetilen bu ülkeler bugün egemen güçlerle, demokrasi olmadığı savı ile diğer Ortadoğu ülkelerine saldırıyorlar. Ve bizim de

saldırgan koro da yer almamız ve şöyle dememiz buyruluyor: Suriye vd ülkelerin rejimlerini savunmuyoruz. Hayır, dünyanın başına musallat olan tekelci-istilacı güçlerle, emirlerin ittifakında yer alan bu savaşta bu değerlendirmeleri yapmayacağız. Hele ki selefi güçlerin hakimiyetinde yürüyen bu savaşta boğazına kadar pisliğe bulaşmış yeteri kadar işgal yorumcusu varken, bir taş ta biz atamayız işgal edilmek istenen ülkelere. Ve bugün dünyanın egemen siyasal yapılanmasına dair söz edilecekse bu söz; Katar, Suudi Arabistan vd.körfez ülkeleri ile eş zamanlı olarak NATO ve G8 ülkeleri ile başlamadılır. Andığımız ülkelerin kabarık sicillerine hiç bakmadan, istila ve işgale kamuoyunu ikna etmek için yürütülen kirli propagandaya katılıp, emperyalizme bağımlılık sarmalının dışında kalan ülkeleri anti-demokratik olmakla suçlamak, bugün için kasıtlı olmasa da, en hafif deyimle işgal ve istilaya destek vermek anlamına gelecektir. Meselenin tarihsel boyutuna ve Emevilerle olan bağına gelirsek şunu söyleyebiliriz ki; bu kalkışmalara katılan isyancıların görüntüleri de bize Emevileri hatırlatmaktadır.” Öyle ki çalışmamız boyunca anlattığımız üzere özellikle Emeviler’de kafa kesmek, sıradan günlük bir öldürme biçimi olarak uygulanmıştır. Hem de öyle bazı vakalarda değil, bütün toplumsal ayaklanma ve kalkışmalarda, işgal edilen bütün yurtlarda bu uygulama dehşet verici bir biçimde vuku bulmuştur. Bunun en çarpıcı örneği kuşkusuz İslam peygamberinin torunu olan Hz. Hüseyin’in öldükten sonra kafasının kesilerek katledilmesidir. Kafa kesme meselesinin önemli bir nedeni ise önemli isimlerin başlarının kesilmesi ile umulan mükâfat ve ödüllerdirdi. Yani bu zihniyet sırf para için kendi inanç dünyasında kutsallığı olan kimselerin bile başını kesebilmiştir. Bütün bu vahşet görüntülerinin arkasında ise yerel savaş mantığı ve ganimet mantığı gelmektedir. Bugün olanlarda işte bu mirasın devamı olarak karşımızdadır.

İfade etmeye çalıştığımız bu “dincileştirme” operasyonu, Emevilerden günümüze değin sürüp gelen ve Müslümanların yoğun olduğu ülkelerde halkın siyasal bilincini köreltmek üzere uygulamaya sokulan politik bir saldırdır. Pek tabii ki dinsel ve tarihsel geçmişi Emevilere dayanmaktadır. Emevilerden miras kalan ve Emevileri bir rejim olarak yaşatan bir diğer hakikat ise saltanat ve sefahat içerisinde yaşayan kraların, şeyhlerin, devlet başkanlarının varlığıdır. Hatırlayın kabile döneminden başlayarak, İslamiyetle birlikte rejimin sahipleri hep egemen kabileler ve zengin oligarşik güçler olmuştur. Ve maalesef Arap ülkeler hala da böyle yönetilmektedir. Öyle ki dünyanın en zengin devlet başkanları listesi bize bu gerçeği en yalın haliyle göstermektedir. O kadar ki Tayland Kralı, Brunie Sultanı ve Birleşik Arap Emirliği Şeyhi bahsettiğimiz bu listenin ilk üç sırasında yer almaktalar.

Kimi ülkelerin milli gelirine eşit bir ölçüde servete sahip olan bu liderlerden Tayland Kralı Bhumibol Adulyadej’in serveti 23 milyar euro’dur. Ve bu Kral 1946’dan itibaren Tayland’ın başındadır. Yani bu zat 67 yıldır saltanatını sürdürmektedir. Düşünsenize Emeviler bile bir devlet olarak 89 yıl varlığını sürdürebilmişken anılan kral yarım asır geçmesine rağmen ülkesinde saltanatını devam ettirmektedir.

Listede yer alan ikinci isim ise Brunie Sultanı Hassanal Bolkiah’dır. O’da tıpkı Adulyadej gibi devasa bir servete sahip olup 1968’den bu yana devlet lideri olarak görevini sürdürmektedir. 22 milyar dolar civarında bir servete sahip olan lider aynı zamanda otomobil düşkünlüğü ile de bilinmektedir. O kadar ki anılan Sultan’ın 500’ü, dünyanın en pahalı arabası olarakta bilinen Rolls-Royce araçlarından olmak üzere, tam 5 bin otomobili bulunmaktadır. Ve bu zenginliği ile dünyanın en popüler kraliyet üyesi olan İngiliz Kraliçesi II. Elizabeth’in servetinin 36 kat üzerinde bir servete sahiptir. Kral’ın

araçlara düşkünlüğü sadece otomobil ile de sınırlı değildir. O aynı zamanda altın kaplamalarla döşenmiş bir Boeing 747 uçağa, 6 küçük uçak ve 2 helikoptere de sahiptir.

Dünyanın en zengin üçüncü lideri ise yine bir 'Müslüman' devlet başkanıdır: Şeyh Zayed bin Sultan Al Nahayan. Nahayan 2004'ten beri Abu Dhabi ve Birleşik Arap Emirliklerinin kralı olarak görev yapmaktadır. Yani 9 yıldır ülke onun krallığında yönetilmektedir. Peki, ondan önce ülkenin başında kim vardı sorusu hemen aklınıza gelebilir. Lafı dolandırmadan cevap verelim. Nahayan'dan öncede babası ülkenin başında idi. Babasından önce de kardeşi, sonra dedesi.. Yani anlayacağınız ülke, Emevilerin tipik bir izdüşümüdür aynı zamanda. Öyle ki Baba Şeyh Zayed bin Sultan Al Nahayan 1973'den, 2004 yılında ölene kadar krallığını sürdürmüştür. Zaten Birleşik Arap Emirliklerinin kurucusu da bu isimdir. Abu Dhabi ise ondan önce kardeşi ve babası tarafından krallıkla yönetilmiştir. Neyse biz dönelim bugünkü kral olan Nahayan'ın servetine. Kral'ın serveti 14 milyar dolar olarak listenin üçüncü sırasında yer almaktadır.

Gelelim dünyanın en zengin dördüncü devlet başkanına. O da tahmin edeceğiniz üzere bir 'Müslüman' lider. Hem de Mekke ve Medine topraklarının lideri. Suudi Arabistan Kralı Abdullah Bin Abdulaziz el Saound. 13,4 milyar euroluk servete sahip olan Kral'ın en büyük tutkusunun atlar olduğu ifade edilmekte. Dünyanın en büyük petrol üreticisi olan Arabistan Kralı'nın ülkesinin batısında kendi ismiyle bir şehir inşa ettiği de bilinenler arasında.

Liste böyle devam edip gidiyor. Ama her ne hikmetse listede Müslüman ülkelerin krallarının ağırlı göze çarpmakta. Örneğin listenin yedinci sırasında Katar Şeyhi, Sekizinci sırasında Pakistan Cumhurbaşkanı bulunmakta. Yine bu listede birinciliği 7 Arap liderle Araplar almakta. Bu arada Dubai'nin

mutlak hükümdarı ve Birleşik Arap Emirliklerinin Başkan Yardımcısı Muhammed bin Raşid El Maktum'un serveti de yine dikkat çekicidir. Öyle ki Şeyh El Maktum'un net serveti tam olarak bilinmemekle birlikte babasının mirasından her yıl 2, Birleşik Arap Emirliklerinden de 2,5 milyar dolar geldiği ifade edilmektedir. Petrolden günde 1 milyar dolar kazandığı tahmin edilen Maktum, dünyanın en yüksek ve en lüks otelini de 1 milyar dolara denizin ortasında palmiye şeklinde adalar olarak inşa ettirmiştir.

Son olarak dünyanın en zengin 500 kişisi arasına giren Arap şeyhleri ve onların mal varlıklarını vererek konumuzu burada noktalamak istiyoruz. İşte o liste:

Suudi Arabistan:

Prens El-Velid Bin Talal Al Saud, 19.4 milyar \$ (19.sıra)
Muhammed El Amudi, 10 milyar \$ (64.sıra)
Muhammed Bin Issa Al Jaber, 7.5 milyar \$ (93.sıra)
Süleyman El Rajhi, 6.5 milyar \$ (109.sıra)
Saleh El Rajhi, 5.8 milyar \$ (129.sıra)
Saleh Bin Abdullah Kamel, 2.6 milyar \$ (367.sıra)
Muhammed El Issa, 2.4 milyar \$ (400.sıra)
Suudi Arabistan: Abdullah El Rajhi: 2.3 milyar \$ (421.sıra)

Mısır:

Mısır: Nassef Sawiris, 5.9 milyar \$ (127.sıra)
Mısır: Onsi Sawiris, 3.1 milyar \$ (307.sıra)
Mısır: Naguib Sawiris, 2.5 milyar \$ (374.sıra)

Birleşik Arap Emirlikleri:

Abdülaziz El Ghurair ve ailesi, 3.5 milyar \$ (258.sıra)
Majid El Futtaim 2.1 milyar \$ (463.sıra)
Saif El Ghurair ve ailesi: 2.3 milyar \$ (421.sıra)

Lübnan:

Najip Mikati, 2.5 milyar dolar (374. sıra)

Taha Mikati, 2.5 milyar \$ (374.sıra)

Kuveyt: Nasser Al-Kharafi ve ailesi, 8.7 milyar \$ (77.sıra)

İşte bütün bu zenginliklerin ve servetin ' kaynağında, dincilik ile susturulan, köreltilen, bilinçleri kapatılan geniş halk yığınlarının hakkı ve alın teri bulunmaktadır. Fakat ne yazık ki bir Emevi siyaseti olarak bu sömürücü şeyhler, mollalar, hem devlet başkanı olarak yıllarca o koltuklarda kalabilmekte hem de saraylar, köşkler içerisinde egemenliklerini sürdürebilmektedirler. Bu bağlamda bugün Emevi siyaseti 'dincilik' ve "servet düşkünü, sömürücü devlet başkanları" ile varlığını en canlı bir biçimde ortaya koymakta; milyonlarca insanda bu siyasetin ezilenleri olarak yaşamaktadırlar.

Sonuç Yerine

Emevi Devleti, İslam inancının dört halife dönemi sonrasında ilk devlet deneyimi olarak ortaya çıkan siyasi teşkilatlanmasıdır ve bu durumda daha sonra kurulacak İslam devletlerinin politikalarına örnek teşkil etmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu anlamda Emeviler döneminde hüküm süren ekonomi, kültür, bilim, sanat, siyaset ve diğer devlet politikaları ayrı ayrı incelenmelidir.

Biz ise bu çalışmada daha çok Emevi Devletini eleştirel siyasal bir gözle okumaya ve bu okuma sonrasında devletin genel zihinsel paradigmasını ortaya koymaya çalıştık. Onun için kitap boyunca değinilmeyen ya da yeterince derinleştirilmeyen konular olabilir. Yüzyıla yakın hüküm süren Emevi dev-

letini bir kitapta tam anlamıyla ele almakta olası bir durum değildir zaten. Bu noktada kitap Emevileri ve onların siyasal mantalitesini anlamak adına bir ön çalışma olarak okunabilir.

Bugünün İslam dünyasının tüm gerilimleri, ekonomi-politik mantığı, çatışma ve ideolojik kökenleri, hiç şüphesiz tarihsel bir geçmişin ve gelişmelerin sonrasında ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede güncel gelişmeleri ve yapısal politika ve işleyişi anlamak için tarihe yönelmeli ve tarihin karartılan dönemleri bir bir gün yüzüne çıkarılmalıdır. Fas'tan, Tunus'a, Cezayir'den, Irak'a, Arabistan'a vb. tüm Ortadoğu coğrafyasına kadar neredeyse bütün bir İslam toplumu aynı siyasi, ideolojik ve kültürel kodlarla hareket ediyorsa bunun tarihsel kökenlerinin önemi ortadadır. İşte Emeviler bu kökeni görmek ve bugüne taşınan mirası açıklamak adına önemli bir tarih durağıdır. Bu karanlık dönem üzerine yapılacak bütün eleştirel, korkusuz çalışmalar, aynı zamanda 'dinci' tehlikeyi görmek bakımından oldukça önemli ve elzem metinler olarak okunabilir. Çok defa ifade ettiğimiz üzere bütün kötülüklerin anası Emeviler değildir ama Emevileri analize katmayan bir çalışmada bugünün İslam paradigmasının neden varsıl sınıfların yanında olduğunu, mülkü ve zenginliği kutsadığını, neden işbirlikçi siyasal yapılarla kuşatıldığını ve nasıl olupta dünyanın egemen güçlerine hizmet ettiğini açıklayamayacaktır. Özellikle İslam ülkelerinin işbirlikçi politik karakterlerini anlamak, kan ve vahşete dayalı siyasi stratejilerini doğru okumak ve hurafe dolu ilkel inanç algısının kökenlerini görmek için Emevilerin eleştirel bir gözle okunması şarttır. Pek tabii ki Emevilerden önce de dört halifenin üçü katledilmiş, halifeler arasında büyük iktidar mücadeleleri yaşanmış, Halife Ali özelinde yoksul-mazlum dönem temsilcileri türlü haksızlıklara uğratılmıştır. Daha Peygamberin sağlığında ganimet ve kabile olguları

sorun olmaya başlamış, halife Osman ile bu sorunlar çığırından çıkmaya başlamıştır. Ama bütün bu süreç ara bir dönem olarak iç karışıklıklar ve kargaşalıklar içerisinde geçtiği için, kurumsal anlamda bir devlet geleneği oluşmamış, dolayısıyla bu noktada tarafların aldıkları pozisyonlar yapısal bir politika haline gelememiştir.

Emevilerde ise bir hanedan devleti olarak, halifeler, ona bağlı vali, ulema ve diğer devlet görevlileri tarihe damga vuran bir 'İslam Toplumu' yaratmışlardır. Baskı, gözyaşı, kan ve sömürü ile yaratılan bu toplum 100 yıla yakın bir süre Müslümanlar üzerinde ideolojik propagandasını sürdürmüş; kader inancı ile uydurulan hadisler ile ulemanın fetvaları ve korkutulan kitlelerin ideolojik zehirlenmesi ile bir Emevi tipi Müslümanlık yaratılmıştır. Bu tip öylesine derinlere kök salmıştır ki bugün dinci histeriler ile Muaviye bile saygı ile anılmakta, Hz.Hüseyin'in başını kesen halifelere bile toz kondurulmamaktadır. Bu tip, bugün hala kadını toplum dışına itip, eve hapsetme yoluna gitmekte, emekçilere zulüm dolu bir dünyayı reva görmekte, ötesi bizzat kendisi bu sömürücü sınıfların yanında yer alabilmektedir. Bugün hala siyasal tercihlerini eşitlikten, adaletten, insan onur ve haysiyetine yakışır düşünce ve eylemliliklerden yana koyanlar, "dinci" kesimler tarafından desteklenmek bir yana linç edilmek istenmektedir. Aynı dinci kesimler ise göz göre göre sömürüyü, baskıyı, oligarşinin emekçiler üzerinde uyguladığı insanlık dışı uygulamaları kabul edebilmekte ve desteklemektedir. Söz konusu 'dinci' kesimler siyasal tercihlerini ise olabildiğince zorlama ve mantık dışı bir yaklaşımla 'Allah' inancı ile açıklamaktadır. Bu nasıl bir Allah inancı ise Allah tüm kötülükleri görmekte, onaylamakta ötesi böylesi bir düzeni yaratmaktadır. Öte taraftan 'dinciler' tarafından salık verilen 'cennet' ve 'cehennem' inancı ise yine insan yaşamını en çarpıcı bir biçimde ilgilendiren insanca yaşam mücadelesi

üzerinden değil 'kadın' 'içki' 'cinsellik' gibi özel yaşam alanı üzerinden ele alınıp, kitleler uyuşturulmaktadır.

Böylesi bir inanç ve siyaset paradigmasının ne topluma ne de inananların kutsal dünyasına yapabileceği en ufak bir katkı olamaz. Egemen düzen, kişi ve kurumlara hizmet eden bu anlayış, İslam dünyasının ve Müslümanların yüzleşmek zorunda olduğu bir paradigmadır. Bu değerler dizisi ile yüzleşilemediği sürece ne inanç adına ne de onurlu bir yaşamı kurmak adına sağlıklı adımlar atılamayacaktır. İşte bu kitap ifade ettiğimiz adınları atmak adına, küçük bir emekleme çabası olarak görülebilir.

Kaynakça

- Dr.Neşet Çağatay, İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. Ankara 1^o57
- İbnü'l Esir, İslam Tarihi, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008
- İbn Hişam, Hz. Muhammed'in Hayatı, Aklı, Sağlam Kitabevi, İstanbul,1981
- Muhammed Abid El-Cabiri, Arap İslam Siyasal Aklı, Kitabevi Yay, İstanbul, 2001
- Doç. Dr. Bahriye Üçok, İslamdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (AÜİF) Yay. Ankara, 1967
- İlk Dönem İslam Tarihi, Anadolu Üniversitesi Yay, Eskişehir, Eylül 2010
- Maxime Rodinson, Hz. Muhammed'in Hayatı, Gün Yay, İstanbul, 1968
- Hamilton A.R. Gibb, İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar, Endülüş Yay, İstanbul, 1991
- Betül Çotuksöken, Saffet Zübür, Ortaçağda Felsefe, Ara Yay, İstanbul, 1989.
- Jiddu Krishnamurti, Tanrı Üzerine, Ayna Yayınevi, İstanbul 2000
- Doç.Dr Ali Osman Ateş, İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri, Beyan Yay, İstanbul, 1996
- Yaşar Nuri Öztürk, ,Kur'an-ı Kerim Meali, Hürriyet Ofset, İstanbul,1993
- Hayrullah Örs, Musa ve Yahudilik, İstanbul 1966
- Tahir Olgun, Müslümanlıkta İbadet Tarihi Akçağ Yayınları, Ankara 1998
- Faik Bulut, Allah Devletinde Demokrasi, Tüm Zamanlar Yay, İstanbul, 1993
- Faik Bulut, İslam Ekonomisinin Eleştirisi, Su Yay, İstanbul, 1999
- İrfan Aycan, Emevi İktidarının Sürmesinde Sakif Kabilesinin Rolü, AÜİF Dergisi, Cilt 36, S,1 Ankara, 1997
- Arif Tekin, Kuran'ın Kökeri, Berfin Yay, İstanbul, 2009
- İbn-i Haldun, Mukaddime I, II, Onur Yay, İstanbul, 1989
- Corci Zeydan, İslam Uygarlıkları Tarihi, Cilt I, İletişim Yay, İstanbul, 2009

- Robert Mantran, İslamın Yayılış Tarihi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981
- Aydın Tonga, Kapital İslamın Temeli Muaviye, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2011
- Ali Akın, Hurafeler ve Gerçekler, Bayrak Yay, İstanbul 2012
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt II, İstanbul 1995
- İhsan Süreyya Sırma, Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi, Beyan Yay, İstanbul, 2010
- Yaşar Nuri Öztürk, İmam-ı Azam Ebu Hanife, Yeni Boyut Yay, İstanbul, 2009
- Ünal Kılıç, Yezid B. Muaviye'nin Şahsiyetinin Oluşumunda Etkili Olan Unsurlar, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD), Yay, XI/1, Sivas 2007
- Ünal Kılıç, Hare Vakasının Sebepleri Hakkında Bazı Mülahazalar, CÜİFD, Çit 4 2000 Sivas
- Julius Wellhausen, Arap Devleti ve Sükûtu, AÜİF Yay, Ankara, 1963
- Bahriye Üçok, İslam Tarihi Emeviler-Abasiler, AÜİF Yay, Ankara, 1968
- Ahmed Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya, Arsla Yay, İstanbul, 1981
- Erdoğan Aydın, Nasıl Müslüman Olduk, Başak Yay, İstanbul, 1994
- Prof. Abdülaziz Duri, İslam İktisat Tarihine Giriş, Endülüs Yay, İstanbul, 1991
- Mehmet Çakırtaş, Emeviler Dönemi Şiddet Hareketleri, Ankara Üniversitesi, İslam Tarihi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 2007
- İrfan Aycan, İrfan, Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan, Ankara Okulu Yay, Ankara, 2001
- Ramazan Altınay, İlk İslam Toplumunda Çalışma Hayatı, Tablet Yay, Konya, 2006
- El-Cahız, Çev: Yüksel Macit, Hikmet Yurdu Yıl:1, S.2, (Temmuz-Aralık-2008)
- Ebü Yusuf, Kitabü'l- Harâc, Kahire, 1996
- Yaşar Nuri Öztürk, İslam Nasıl Yozlaştırıldı, Yeni Boyut Yay, İstanbul, 2000
- Ebu Bekr Turtuş, Kitabü'l Havadis, vel Bida, Abdülmecid Türki Yay, 1990
- Gerlof Van VLOTEN, Emevi Devrinde Arap Hâkimiyeti, Şia ve Mezih Akideleri Üzerine, AÜİF Yay, Ankara, 1986
- Seyfullah Kara İslam Dünyasında bir Zihniyet Sapması, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstem Yıl 4 Sayı 8 Erzurum, 2006
- İbni Kesir, El Bidaya ve Nihaye, Beyrut 1966
- Belazuri, Fütuhul Buldan, Beyrut, 2000
- Belâzurî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyab. Câbir. 1901. Fütûhu'l-Büldân. Kahire.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî. 1985. İslâm Tarihi – el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi. C. I-XII. Red:Mertol Tulum. İstanbul: Bahar Yayınları.
- Doç.Dr. İsmail Hakkı Atçeken, Ömer b. Abdülaziz Sonrası Emevi İdarecilerinin Mevali Politikası, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SÜİFD), Sayı 13, Konya, 2002
- Zekeriya Kitapçı, Türkistanda İslamiyet ve Türkler Kendi Basımı Konya, 1988
- Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, Tekin Yay, İstanbul, 1980
- Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberi, , Tarihi Taberi Tercümesi, Can Kitabevi, Konya, 1982
- Zekeriya Kitapçı, Yeni İslam Tarihi ve Türkistan, Boğaziçi Yay, İstanbul, 1991

- Dr. Sabri Gündüz, İslamlık-Türklük ve bunların Münasebetleri, Kenan Matbaası, 1943, İstanbul
- Arif Tekin Hz. Muhammed'in Ölümü, Hz. Muhammed'in Ölümü, Yurt Yay, İstanbul, 2011
- Rıza Yürükoğlu, Tarihte ve Günümüzde Alevilik, Alev Yay, İstanbul, 1992
- W. Motgomery Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, çev. E. Ruhi Fırlı, Ankara 1981
- Vecdi Akyüz Hilafetin Saltanata Dönüşmesi, Emevilerin Kuruluş Devrinde İslam Kamu Hukuku, İstanbul 1991
- Metin Yılmaz, İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış, OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 12-13 Samsun 2001
- Metin Yılmaz, İslam Tarihinde Saltanata Bağlı Yargı Siyasallaşması, OMÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 3, Samsun, 2004
- Ramazan Altınay, Erken İslam Toplumdan Zenginler ve Fakirler, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Yıl 66, Sayı, 2, Samsun 2006
- Aysel Ekşi, Din Devletleri, Ümit Yay, Ankara 1995
- Muhammed Abid el-Cabiri, Arap-İslam Aklının Oluşumu, Kitabevi Yay, İstanbul 2001
- Andre Miquel, İslam ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze, Birleşik Yay, Ankara 1991
- Abdülhamit, Sinanoğlu, İslam'ın İlk Siyasallaştırma Sürecinde Kader İnancı, AÜİFD Cilt XLIII Sayı 2 Ankara 2002
- Ali Aksu, Emeviler Döneminde Sosyal Tabakalar, CÜİFD, Yıl 4, Sayı 8, Sivas 2006
- M. Bahaüddin Varol, Emevilerin Hz. Ali ve Taraftarlarına Yönelik Hakaret Politikası Üzerine, SÜİFD, Sayı 8 Konya 2006
- Patrica Crone, Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce, Kapı Yay, İstanbul, 2007
- İrfan Aycan, Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri, AÜİFD, Cilt 39 Ankara ,1999
- Mircea Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Muhammed'den Reform Çağına, Cilt 3, Kabalcı Yat, İstanbul 2003
- Bernard Lewis, Ortadoğu, Arkadaş Yay, Ankara 2003
- Adem Apak, İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 10, Bursa 2001
- Muhammed Rıza Şalguni, İslam ve Modernizm, Sorun Yay, İstanbul 2005
- Zehebi, Tarihul İslam, Cantaş Yay, İstanbul 1988
- Auguste Bebel, Hz. Muhammed ve Arap Kültürü, Alan Yay, İstanbul 1997
- Metin Yılmaz, İtaatkar Toplum Oluşturma Aracı Olarak İşkence (Emevi Örneği), Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII, Samsun 2008
- Ahmet Turan Yüksel İhtirastan İktidara Kerbela, Konya 2001
- Ibn Kuteybe, el-Me'arif thk Servet Akkaşe, Kahire 1969
- Tenühi, el-Ferec B'ade Şidde Kahire 1994
- Hakkı Dursun Yıldız, Abdullah b. Zübeyr Avam, DİA, İstanbul 1988
- Ahmet Muhtar el, Behzer el-Esr ve S'cen..Beyrut, 1985

- Makrizi, Kitabu's-Suluk, li Ma'rifeti Düveli'l-Mülük, thk, Muhammed Mustafa Ziyade, Kahire 1941
- Taberi ,Tarihül Ümem ve'l Mülk Kahire 1967
- Tenühi, Nişvaru'l Muhadara ve Ahbarul Müzakere, Ubud Şalcı, Yy VIII 1971
- Ali Şeriatî, Ebuzer, Fecr Yay, Ankara 2010
- Süleyman b.el-Es'aş es-Sicistani, Sünen, Suriye, 1969
- Ebu'l-Ferec Abdurrahman b.Ali İbnü'l Cevzi, Kitabü'l Vefa biAhval'l -Mustafa, Mısır 1966
- Mehmet Soysaldı, İslam Öncesi Mekke Toplumunda, Namaz, Zekat, Oruç, Hac Uygulamaları, 2012
- Celalüddin Abdurrahman b.Ebi Bekr- Mahalli Suyutu, ed-Dürrü'l- Mensur fi't Tefsir bi'l-Me'sur Beyrut
- Cevad Ali, Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam, VI, Irak, 1957
- Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, İstanbul, 1980
- Salih ŞüzürAlffazu'l Hadarati'l Abbasiyye, Kahire, 1998
- Ebû Yusuf, Kitabu'l- Harâc, Kahire, 1996
- Ahmed b. Yahya b. Cabir Belâzurî, Ensabü'l-Esraf, I-IX thk. Süheyl Zekkâr vd., Beyrut 1996
- Ahmed b. Ebi Yakub. Cafer Ya'kubi (294/897), Tarihu'l-Ya'kubi, I-II, Beyrut 1993
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), Tarihu'l-Umem ve'l-Muluk (Tarihu't-Taberi), I-VII, Beyrut 1989
- İbnu'l-Esîr, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, el-Kâmil fi't-Târih, I-IX, Beyrut 1994
- Tenûhî, el-Ferec B'ade Şidde, Kahire, 1994
- İbn A'sem, el-Fütûh, Beyrut, 1986, IV, 368.
- EBÛ UBEYD, el-Kâsım b. Sellâm (hö. 224), Kitâbu'l-Emvâl, (thk. Muhammed Halîl Hirâs), Kâhire 1981
- ZEYDAN, Corci, İslâm Medeniyeti Tarihi, I-V, (trc. Zeki Meğamiz), İstanbul 1971.
- Ramazan Altınay, "Erken İslâm Toplumunda Zenginler ve Fakirler", Din Bilimleri
- Akademik Araştırma Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 2, ss. 197-222, Samsun (2006).
- Pervez Hoodbhoy, İslam ve Bilim Düşün Yay, 2.Baskı 1997, İstanbul.

AYDIN TONGA

EMEVİLER

Kabile Gücünden Din
Önderliğine Yükselişin Öyküsü

Tarih yazımı, özellikle gündeme damgasını vuran olay ve paradigmaların arka planını ve güç odaklarının geçmişinin bugüne aktarımını doğru bir biçimde gerçekleştirdiği ölçüde, önümüze de ışık tutacaktır. Ya da düşünürün dediği gibi, "Aslanlar kendi tarihçelerini yaratınca-ya kadar, tarih, avcılarının kahramanlıklarıyla dolu olacaktır."

Saray yazıcılarının kalemlerinden çıkan tarih kitaplarına yaslanarak hareket eden dinsel ve siyasal örgütlenmeler, cemaat ve sivil toplum örgütleri; kapı kullarına yakışır bir dille yazılmış tarih anlatımının sonrasında halkı peşinden sürükleyebiliyor, söylem ve eylemleri ile sömürü üzerine kurulu bir düzeni meşrulaştırabiliyor ve bu bilinç hali üzerine kendilerini kabul ettirebiliyorlar. Şüphesiz bu örgütlenmeler dinsel meşruiyet ve güçlerini de "kiralık" kalem erbapları, tarikat şeyhleri ile sözüm ona halife ve ulemaların kendileri için söyledikleri "dini bütün örgüt" safsatalarından alıyorlar.

Müslüman dünyanın neredeyse tümüne tahakküm eden ve Müslüman halkı adeta zihinsel olarak kötürümleştiren hâkim akıl, elbette bu inanılması zor durumu, tarihin derinliklerinden alıyor. İşte Müslüman bireyin zihnini hurafe, yalan ve korku ile kuşatan; egemenlere her zaman biat etmesini isteyen, dua ve tevekkül nasihatleri ile muhakeme gücünü elinden alan zehrin kaynağı Emevilerdir. Bu kitap zorbalık üzerine kurulu rejimin devamlılığı için, binlerce insanın kılıçtan geçirilmesini, zulme boyun eğmedikleri için yine binlercesinin darağaçlarında asılmasını; düzenin efendileri için kurulan köle pazarlarını ve tabi ki bu zorbalığa boyun eğmeyen onurlu insanların mücadelesini anlatıyor.

9 786055 296360

